KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 202.

ספר

הליכות קדם

כולל

שירים וזמירות, שאלות אל חכמי דורנו המפוארים עם תשובותיהם הנכבדות בתורה וחכמה, קורות קדמוניות לבני ישרון בגולה ולקוטי גדולי ישראל אנשי שם הנעלמים עד הנה.

כל אלה יולדו ונקבצו יחד

על ידי

גבריאל כ"ה אייזק פאלק.

אמסטרדם

בדפוס דוד בן המנוח כהר"ר יעקב פרופס ב"ץ זצ"ל.

התר"ז

M.T. AKADEMIA KÖNYVTÁRA

שלום רב לאוהב תורה ודורש חכמה!

המחברת הזאת אשר לפניך קורא נעים הוצאה לאור בעזרת ידידי הנכבדים דורשי תורה ואוהבי מדע אשר יקרה אהבתם לי עד מאוד, והמה אמרו לנפשי אל נא תמנע טוב מבעליו להעלים דברים יקרים כאלה הנכתבים אליך מחכמי דורנו המפוארים למען ישמע חכם ויוסיף לקח, להגדיל תורה ולהאדירה; והנה האמת אגיד ולא אכחיד כאשר הוצאתי מודעה מתוכן הענינים הנמצאים בספר הזה בשער בת רבים תהלה ויקר נתן לה, וחובה עלי לתת תודה בכל לבי לאלה נדיבי העם הנכבדים והיקרים, הבאים אשר על החתום לחזק את ידי למלאכת הקודש, ומקירות לבי אשפוך את רוחי בתודה על כל, למלכנו הישר והחסיד וויללעם השני יר״ה על חסדו וטובו אשר האציל עלי, לכבדני נגד השער לפאר את שמו בראש החתומים ולקחת עשרה מחברות במיטב כספו; יאריך ה׳ עוד ימיו בטובה ובנעימים עם כל בית משפחתו הרמה והנשאה לתפארת כל יושבי תחת שבט ממלכתו ועל כל הטוב אשר הוא עושה תמיד עמנו בית ישראל, ומברכתו יבורכו גם שאר הנדיבים אשר נשאם לבם לתמכני בכל אות נפשם היקרה.

והנה על תוכן המחברת אין לי לדבר עליו, כי כבר נודעו שמות החכמים האלה הבאים בתוכה לשם ולתהלת נצח בכל קצוי ארץ בחבוריהם היקרים אשר הפיצו ממעיני תבונתם חוצה, ורק זאת אודיע לך בזה קורא נעים, ששתי האגרות הראשונות הבאות בראש המחלקה השניה כבר נדפסו במחברת

M.T. AKADEMIA KÖNYVTÁRA

בכורי השנה אשר הוצאה לאור על ידי, אצל המדפיס הזה בשנת תר"ד, ויען שרק מעט מזעיר נדפסו אז מהן, וגם המכתבים הבאים אחריהם הולכים וסובבים על הקודמות, אמרתי להוציאן שנית גם במחברת הזאת למען לא יהיו לך כדברי הספר החתום; אף לא חסתי על הוצאת הכסף להכין לפניך, מאומן בקי הדק היטב, דוגמת העלה עם ציורי הנקודות והנגינות מהתנ"ך הנמצא בעיר טשופוטקאלעא בארץ קרים מקהל הקראים, המשונות עד מאוד מתמונת הנקודות והנגינות אשר לנו, כאשר תמצאה בין לד 26 לצד 27 להבין הדברים על נכון.

ועל מחלקות המחברת הזאת ושאר הדברים אשר עוד להגיד לך, קורא נעים, נטה לך משמאלה, וקרא את כל הכתוב שם במבוא הלועז, וממוצא הדברים תבין ותשכיל תהלוכותיה, ועתה אתה שלום.

אמסטרדם,
אלול התר"ו

גבריאל פאלק.

שירים וזמירות

מחלקה ראשונה

אל הלשון הנכריה.

בַּת נָכְרִיָּה, שְׂפַת לֹעֵז, לָמָּה תִּרְדְּפִינִי אוֹיַבְתִּי,
לְגָרֵשׁ אוֹתִי מֵהִסְתַּפֵּחַ עוֹד בְּנַחֲלַת יְיָ;
הֲלוֹא עֲנִיָּה סֹעֲרָה אָנֹכִי, אַךְ נֶצַח לֹא נֶעֱזַבְתִּי,
הֲלוֹא יָדַעַתְּ בִּתִּי, כִּי בְנֵךְ הַמֵּת וּבְנִי הֶחָי.

נאום חשפה העבריה.

שירים

תְּפִלָּה. (כלה יתדות)

גְּבִיר בְּרֹאשׁ וְסוֹף· זְרוֹעֲךָ חֲשׂוֹף.
וְעַמְּךָ אֱסוֹף · וּבָא בְּמַחֲנִי:
בְּרִיתְךָ זְכוֹר · לְעַם לְךָ בְּכוֹר.
הֲטוֹב לְךָ עֲכוֹר· נְקוֹבְךָ בְּנִי?
לְאֻמְּךָ פְּקוֹד · לְגָאֳלָם שְׁקוֹד.
שְׁלַח זְמַן רְקוֹד· לְדַל שְׂבַע עֳנִי:
אֲדוֹן יָקוּם קְרָב· עֲדֵה גָאוֹן קְרָב.
אֱמוֹר לְמַעֲרָב וְאֶל שְׂמֹאל: תְּנִי:
דְּבִירְךָ בְּנֵה· וְעֶדְרְךָ מְנֵה.
לְגוֹיְךָ פְּנֵה · גְּעַר בְּשִׂטְנִי:
חֲזֵה מְנָאֲצִים · וְקוֹל מְחַצְּצִים·
וְהֵם מְלוֹצְצִים · אֲנִי בְּקוֹנְנִי:
עֱזוּזְךָ אֱזוֹר · יְדִידְךָ עֲזוֹר.
לְיַעֲקֹב בְּזוֹר · שְׁלַל כְּנַעֲנִי:
חֲסִין וָרָם! גַּדֵּל· נְשׂוֹא שְׂאֵת חֲדַל.
וְשָׂא לְמָךְ וָדַל · בְּצַב וּבָאֳנִי:
רֵעַם וְנַשְּׂאֵם · כְּתוֹעֲפוֹת רְאֵם.
בְּאַרְצְךָ טְעֵם · וּבוֹשׁ מְלוֹשְׁנִי:
וְאִם בְּחֵטְא מְרִי · עֲדֶן תְּיַסְּרִי.
הֲלֹא יְהִי צֳרִי · נְאֻם „לְמַעֲנִי"
הֲטוֹב בְּצֹאנְךָ · שְׁפוֹךְ חֲמָתְךָ.
וְלַעֲנָה לְךָ · עֲדַת כְּמוֹשׁ מְנִי?
חֲרוֹנְךָ כְּבוֹשׁ · וּמַחֲצִי חֲבוֹשׁ.
וְהַחֲמוֹר חֲבוֹשׁ · אֱמוֹר לְרוֹזְנִי:

הָדַר כְּבוֹדְךָ · וְרוֹמְמוּתְךָ ·
אֲזַמְּרָה לָּךְ · וְאוֹדְךָ אֲנִי :

אֲמִתְּךָ לְבַשׁ וְרַחֲמֶיךָ,
וְאַל בְּקִצְפְּךָ תְּדַכְּאֵנִי,
וּבַחֲמָתְךָ תְּיַסְּרֵנִי ;
וּמִלְּבֹא חֲמַת, אֱדוֹם וְקֶדֶם,
יְמִינְךָ שְׁלַח וְקַבְּצֵנִי ;
וְרָאֲמָה וְיָשְׁבָה כְּקֶדֶם,
נִירַת שְׁלוֹמְךָ וְאָהֳלֶךָ ;
וְהֻפְרָה עֲדַת אֲרָם וְחִתָּה,
וְנִכְרְתָה בְּרִית אֲנִי וְאַתָּה :

תקע״ה ותקע״ו.

שד״ל.

ליום הכפורים

סְלַח, רַחוּם, סְלַח אֱלֵי עַם כָּבֵד
עָוֹן אַשְׁמָה, בְּיוֹם עֱנוּת נַפְשֵׁנוּ ;
וְאִם עַם־זֶה כְּבֵן וְאִם כְּעֶבֶד,
לְמַעַנְךָ עֲשֵׂה וְהוֹשִׁיעֵנוּ.

לְנֶפֶשׁ נַעֲנָה תְּנָה נָא זֶבֶד,
סְלַח וּמְחַל לְכֹל עֲוֹנוֹתֵינוּ.
הֲלֹא כַּיּוֹם בְּיַד בְּנוֹ יֹכֶבֶד
מְרִי כִפֵּר, בְּזַעֲקוֹ עָלֵינוּ.

שְׂמַח מֹשֶׁה בְּמַתְּנַת חֶלְקֶךָ :
הֲלֹא בַעֲלוֹתְךָ לְהַר הַקֹּדֶשׁ
אֲזַי נִסְלַח לְכֹל עֲדַת אָחִיךָ.

אֱלוֹהַּ רַחֲמִים! רְאֵה, שִׁטַּחְתִּי
לְךָ כַּפֵּי אֲנִי כְּמשֶׁה חֹדֶשׁ
וְעוֹד שָׁלִישׁ — עֲנֵה, עֲנֵה: סָלָחְתִּי.
תקע״ז. שד״ל.

לארבע תעניות

עַד־מָה אֱלוֹהַּ תֶּאֱנַף לָנֶצַח?
עַד־אָן חֲמַת שַׁדַּי יְהִי מִשְׁתֵּנוּ?
לָמָּה יְהִי, אָדוֹן, כְּאֵבִי נֶצַח?
גַּלֵּה כְּבוֹד מַלְכוּתְךָ עָלֵינוּ.

עַד־מָה, אֱלֹהִים חַי, תְּהִי אַרְצֵנוּ
אֶל־עַם קְשֵׁי לֵבָב וְחִזְקֵי־מֵצַח,
וּבְכוֹרְךָ יִסְבֹּל שְׁבִי וָרֶצַח
מִשֹּׂנְאָיו כִּי אָמְצוּ מִמֶּנּוּ?

אֶת־יַעֲקֹב הַבֵּט אֲשֶׁר בֵּית כֶּלֶא
יִצְעַק בְּמַר נַפְשׁוֹ וְיִזַּל־מַיִם;
חוּסָה, חֲמֹל עָלָיו׃ אֱמֹר הַפָּעַם:

שִׂישִׂי וְגִילִי, בַּת־יְרוּשָׁלָיִם,
כִּי עוֹד מְעַט מִזְעַר וְכָלָה זָעַם,
וּבְאַרְצְכֶם לֹא תַעֲשׂוּ כָּאֵלֶּה.
תקע״ז. שד״ל.

מכתמים

חרדת העצל במותו

עַל מוֹתִי אַרְבֶּה תַאֲנִיָּה וַאֲנִיָּה,
בְּזָכְרִי כִּי עוֹד אָקוּם בְּיוֹם הַתְּחִיָּה.

החרש

חֵרֵשׁ מְאוֹד הָיָה אַמּוֹץ הַגֶּבֶר מִיּוֹם הֱיוֹתוֹ,
עַד כִּי אָטְמוּ שְׁתֵּי אָזְנָיו מִשְּׁמֹעַ קוֹל הָרָעַם,
וַיִּקַּח לוֹ אִשָּׁה וְעָמְדָה כַּלָּה לְאִמּוֹ בְּבֵיתוֹ,
וְהִנֵּה פִּתְאוֹם תְּצִלֶּינָה אָזְנָיו מִקּוֹל הַזַּעַם.

הריב

הַכּוֹכָבִים רָבוּ יַחַד לְמִי יֶתֶר שְׂאֵת בְּאוֹרָם לְמָטָה,
וַיֵּצֵא הַשֶּׁמֶשׁ בִּגְבוּרָתוֹ — וְהַמְּרִיבָה שָׁקָטָה.

הכילי

כְּמוֹ הַשַּׁחַר עָלָה וַיָּמָת הַכִּילַי בֶּן־אֶפְרָיִם,
לְמַעַן לֹא יִתֵּן בַּעֲדוֹ מְזוֹנוֹ לֶאֱכֹל בַּצָּהֳרָיִם.

הנרפא

הֵן זֶה עֵת לֹא כַבִּיר חָלִיתָ עַד מָוֶת, וְעַתָּה כְּבָר בָּאתָ אֵלַי?
בְּיֶשַׁע אֱלֹהִים נִרְפֵּאתִי מַהֵר, כִּי הָרֹפֵא נָפַל עַל עֶרֶשׂ דְּוָי.

האשה המשכלת

לְכָל אֲשֶׁר פָּנָה יְדִידְיָה הָאִישׁ הַמְּאֻשָּׁר,
„בָּרוּךְ אֱלֹהִים" קָרָא טֶרֶם עֲשׂוֹתוֹ;
וּלְכַלּוֹת דְּבָרָיו בְּאִמְרֵי אִישׁ תָּם וְיָשָׁר,
„וָמוּת" קָרְאָה גַּם אִשְׁתּוֹ לְעֻמָּתוֹ.

רעיון משורר ערבי

בְּבוֹאֲךָ עֲלֵי אֶרֶץ, בֶּן תְּמוּתָה, בָּכִיתָ,
וְכָל קְרוֹבֶיךָ שָׂמְחוּ וְצָחֲקוּ לִקְרָאתֶךָ;
דְּאַג, בְּמוֹתְךָ, אִם יָמֶיךָ פֹּה כִּלִּיתָ,
כִּי אַתָּה תִצְחָק, אִם הֵם יִבְכּוּ בְּאָסְפֶּךָ.

הכלבים הנובחים לקראת רכב אש.

רֶכֶב אֵשׁ הַמִּתְגַּלְגֵּל
עַל־גַּפֵּי מַסְלוּל בַּרְזֶל,
כְּבָרָק אוֹ כִסְעָרָה:
מִסָּבִיב גּוֹרִים נִקְבָּצוּ,
וּלְשׁוֹנָם עָלָיו חָרְצוּ,
מִקּוֹלָם אוּלַי יִירָא.
לֹא יָדַע כֶּלֶב הוֹזֶה
מִשְׁפַּט רֶכֶב הַלָּזֶה:
לֹא בְשַׂר סוּסָיו, אַךְ רוּחַ
הָעוֹלֶה מִסִּיר נָפוּחַ.
עַזֵּי־נֶפֶשׁ לוֹ יַשְׁבִּילוּ
לֹא יַעְפִּילוּ,
בְּרָעָה לֹא יִתְגָּרוּ:

רֶכֶב אֵשׁ יִגַּע בָּהֶם,
וִיגָרֵם עַצְמוֹתֵיהֶם.
חוּשִׁי, חוּשִׁי, עוּשִׁי, טוּשִׁי,
מֶרְכַּבְתִּי! עַל־כַּנְפֵי־רוּחַ,
רוּחַ אֵל, אֵשׁ אוֹכֵלָה.
הַאִם כֶּלֶב וּנְבֵלָה
גַּלְגַּלַּיִךְ יַעַצְרוּ?
עַל־גּוֹרַל הַצַּדִּיקִים
שֵׁבֶט רֶשַׁע לֹא יָנוּחַ.
זֵדוֹנִים יוֹרֵי זִקִּים
בַּשּׁוּחָה לָנוּ כָרוּ
יַדִּיחֻמוֹ, כִּי מָרוּ.

שבט תר"א. **שד"ל.**

אל ידידי היקר והנכבד החכם הגדול הרב כמוהר"ר שמואל דוד לוצאטו נ"י כאשר שלח אלי שנית דמות פניו הנחמד אשר נעשה מהדש.

הִנֵּה נָא יָדַעְתִּי כִּי חָכְמָתְךָ תָּאִיר פָּנֶיךָ,
וְכִי קָרַן אֶת אוֹר מַרְאֲךָ אֵלַי, מֵאָז חָיִיתִי;
אַךְ עַתָּה כַּאֲשֶׁר בְּמַחֲזֶה הֶרְאִיתַנִי דְמוּתֶךָ,
כְּבִימֵי קֶדֶם בַּת יוֹשֶׁבֶת עֵין דּוֹר, אֱלֹהִים רָאִיתִי.

על צורת הרב הגאון הגדול והמפואר מוהר"ר אברהם לעווענשטאם זצ"ל הרועה את עדת ישראל בעיר עמבדען וגלילותיה, בעה"מ ספר קודש הלולים, צרור החיים, והתלמודי באשר הוא.

עֵדָה הַתְּמוּנָה הַזֹּאת, עֵד הַחִזָּיוֹן,
לְאִישׁ קוֹדֶשׁ הִלּוּלִים פִּרְיוֹ, בָּרוּךְ לְאֵל עֶלְיוֹן;

אִישׁ צְרוֹר הַחַיִּים כָּתַב לְמִתְפָּרְצֵי פֶּרֶץ,
אִישׁ תַּלְמוּדִי כַּאֲשֶׁר הוּא אֶחָד בָּאָרֶץ.

יהונתן ואחימעץ

יורדים אל הבאר בבחרים. (שמואל ב׳ סי׳ י״ז, י״ח—י״ט)

יהונתן אל אחימעץ ברדתם אל הבאר

אוֹי לִי אָחִי, מִפְּנֵי הַנַּעַר הַזֶּה אֲשֶׁר רָאָה אוֹתָנוּ בְּעֵין רֹגֵל.

אחימעץ

אֲבוֹי לִי עַל אֲדֹנֵינוּ דָוִד, מִי יוֹדִיעֶנּוּ אֵת אֲשֶׁר יָעַץ אֲחִיתֹפֶל לְאַבְשָׁלוֹם.

יהונתן

יָרֵאתִי עַד מְאוֹד. אִם יִתָּפְשׂוּ הַשִּׁפְחָה אֲשֶׁר הִגִּידָה לָנוּ הַדָּבָר, וְנוֹדַע לְאַבְשָׁלוֹם.

אחימעץ

בְּזָכְרִי כָּאֵלֶּה תְּסַמֵּר שַׂעֲרַת רֹאשִׁי, כִּי תְחַיֵּב אֶת רֹאשׁ אֶבְיָתָר וְצָדוֹק לְאַבְשָׁלוֹם, וְיִתָּפְשׂוּם חַיִּים.

יהונתן

וּבַמֶּה יִצְטַדֵּק חוּשַׁי אֶת מַעֲשֵׂהוּ?

אחימעץ

חֲזַק וֶאֱמַץ לִבְּךָ, הֲלֹא רָאִיתָ כִּי יְיָ אִתָּנוּ עַד הֵנָּה, כִּי מָצְאָה עֲצַת חוּשַׁי חֵן בְּעֵינֵי הָעָם מֵעֲצַת אֲחִיתֹפֶל.

יהונתן

הֶחֱיִתַנִי בִּדְבָרִים אֵלֶּה, הָאֵל הַשָּׂם אֲדֹנֵינוּ דָוִד לְמֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל הוּא יוֹשִׁיעַ אוֹתוֹ, וְאִם לֹא עַל יָדֵינוּ, רֶוַח וְהַצָּלָה יַעֲמוֹד לוֹ מִמָּקוֹם אַחֵר.

אחימעץ

כַּנִּים דְּבָרֶיךָ אָחִי, לֹא רָאִיתִי צַדִּיק נֶעֱזָב, וְאִם זַרְעוֹ יְבַקֵּשׁ לְרָדְפוֹ, יְיָ לֹא יַעַזְבֶנּוּ בְּיָדוֹ.

יהונתן

אָכֵן בְּכָל אֵלֶּה צַר לִי כִּי לֹא נִתַּן לָנוּ לְהַצִּילוֹ מֵרֹדְפָיו.

אחימעץ

עַל יְיָ נָשִׁים מִבְטַחֵנוּ, הַמַּעֲלִים אֶת עֵין רֹדְפֵנוּ לְהִמָּלֵט אוֹתָנוּ מִכַּפּוֹ.

האשה פרשה את המסך על פני הבאר ותשטח את הרפות עליו.

יהונתן

אֲהָהּ! מַה זֹּאת? פִּי הַבְּאֵר יֶחְשַׁךְ לְמַרְאֵה עֵינֵינוּ, חֹשֶׁךְ וַאֲפֵלָה מִסָּבִיב.

אחימעץ

מִי יוֹדֵעַ אִם לֹא נָתַן יְיָ בְּלֵב אַחַד אוֹהֲבֵי מַלְכֵּנוּ דָּוִד לְכַסֶּהָ בְּשִׂמְלָה לְבַל יִוָּדַע מְקוֹם מִסְתָּרֵנוּ.

יהונתן

בְּאוֹמֶץ לְבָבְךָ עַל יְשׁוּעַת יְיָ תְּחַזֵּק אֶת רוּחִי הַנִּשְׁבָּרָה גַּם בַּדָּבָר הַזֶּה.

אחימעץ

בֵּן אָחִי, אַל נָא יָמוּג לְבָבֵנוּ, הָאֵל הַמּוֹשִׁיעַ אֶת אֲבוֹתֵינוּ עַל בְּאֵרוֹת הַמַּיִם, וְהוֹצִיאָם מִצָּרָה לִרְוָחָה, יִפְקֹד גַּם לָנוּ בְּתוֹךְ הַבְּאֵר הַזֹּאת, כַּאֲשֶׁר שַׂמְנוּ אֶת נַפְשֵׁנוּ בְּכַפֵּנוּ לְהַצִּיל אֶת אֲדֹנֵינוּ מִיַּד שֹׂנְאָיו.

יהונתן

אַךְ מִי יוֹדֵעַ, אִם לֹא בְּהִתְמַהְמְהֵנוּ הֲלֹם יִרְדְּפוּ אֶת מַלְכֵּנוּ וְיַשִּׂיגוּהוּ לְהַדְפּוֹ בְּאֵיבָה.

אחימעץ

אִם מַחְשְׁבוֹתַי מַחְשְׁבוֹתֶיךָ, לְכָה נָא אִתִּי וְנִתְעָרְבָה לַעֲלוֹת מֵהַבְּאֵר וְנָחִישָׁה לְהַגִּיד אֶת הַנַּעֲשָׂה לַאֲדֹנֵינוּ פֶּן יְבֻלַּע לַמֶּלֶךְ וּלְכָל הָעָם אֲשֶׁר אִתּוֹ.

יהונתן

נָקוּמָה נַעֲלֶה וְנֵלֵכָה, הֲלֹא יְיָ אִתָּנוּ לֹא נִירָא וְלֹא נֵחָת.

(המה עולים מהבאר וילכו)

תשרי תר"ו

על כפורת ארגז כסף, ככון לשמר בתוכו עשב סטאבאק, שלוח למנחה לבחור חמד, בן משק בית, מאת דודתו.

בֶּן מֶשֶׁק בֵּיתִי! הַמִּנְחָה אֲשֶׁר לְפָנֶיךָ הוֹלֶכֶת,
לִשְׁמֹר בְּתוֹכָהּ הָעֵשֶׂב לְהַקְטִיר כָּלִיל הִיא עוֹרֶכֶת,
וְהָיָה כִּי תַחְפֹּץ לְהַעֲלוֹת רֵיחַ נִיחוֹחַ בְּאַפֶּךָ,
תְּשִׂימֶנּוּ בִּמְקַטֶּרֶת וְתַצִּיתוֹ בָאֵשׁ לְמַרְגּוֹעֶךָ;
רַק בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי וְצוֹם הֶעָשׂוֹר תְּהִי בִמְנוּחָתָהּ,
זָכוֹר כִּי מִנְחַת דּוֹדָתְךָ הִיא, לֹא תְגַלֶּה אֶת עֶרְוָתָהּ.

תחנה לאל

בעטוף לבי, ולפני ה' שפכתי שיחי ביום חנכת בית התפלה לקהל עדת ישראל בעיר ווערם, בשלישי בירח בול הוא החדש השמיני בשנת והיה משכני עליהם לפ"ק.

אל נערץ! רוכב בערבות! ביה יי צרת עולמים מאין, עטית אור כשלמה, ונטית כדוק שמים, תלית ארץ על בלימה וכלת עפרה בשליש, אמרת עולם חסד יבנה, ויעמד; כו הצגת האדם מבחר היצורים לפאר מעשיך הנוראים, האצלת לו מרוחך להשכיל היופי והנשגב, ונתת לו הרשיון לגשת לפניך לכבדך ביראה ולעבדך באהבה; ולמען היות קרוב לכל־אשר יקראוך באמת, אמרת לשכן כבודך בבית אשר יבנה לשמך ולזכרך; והאמנם השמים ושמי השמים לא יכלכלוך, כי שוכן עד, מרום ונשא אתה עד אין חקר, מלא כל־מקום כבודך, ובקודש הליכותך, בכל־זאת לא מנעת לבחור לך מכון לשבתך בין יציר אדמה, קצר ימים, גוש עפר וחומר חוצות; כי כגדלך כן ענותך לאמר: ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם; להכין לך מקום להזכיר את־שמך, שם יהיה בית אלהים ושער השמים, להיות עיניך פתוחות ואזניך קשובות, לשמוע אל הרנה ואל התפלה אשר יתפלל בתוכו; והנה בעוד עם ישרון באדמת הקודש יושב, וירושלים עיר שמך שם קרית מלך רב היתה, ואתה יי השוכן בציון, שם מחלונות בית מקדשך על כל־ברואיך השגחת, כל־החפץ לשפוך שיחו, עלה לדדות בתוך המון חוגג, בבית אלהים זה בית זבול לך, להראות את־פניך בקרבן וזבח, ולבקש את־חפצו מאתך, ונתת לו את־שאלתו אשר שאל; אך למן היום גלה

כָּבוֹד מִיִּשְׂרָאֵל עַמְּךָ, וְהֵיכַל קָדְשְׁךָ חָרֵב, הַמּוֹקְדָה נֶאֱכָלָה, וְכֹהֵן אֵין לְהַקְרִיב, נְשַׁלְּמָה פָּרִים שְׂפָתֵינוּ, וְחֵלֶף הַקָּרְבָּן תְּפִלּוֹת וּרְנָנוֹת אֵלֶיךָ נִשְׁפְּכָה, בְּבֵית מִקְדָּשׁ מְעַט אֲשֶׁר אֲנַחְנוּ בוֹנִים בְּעָרֵי הַגּוֹלָה, נִתְּנוּ לְמוֹשָׁב לָנוּ מֵאֵת מַלְכֵי צֶדֶק, חֲלַקְתָּ לָהֶם מְעַט מִזְּעֵיר מִיקָרְךָ לַהֲקִימָם עָל; וְלוּלֵא הִשְׁאַרְתָּ לָנוּ אִמְרֵי קָדְשְׁךָ בָּאֲרָצוֹת אֲשֶׁר נִדַּחְנוּ, וְלֹא נָתַתָּ לָנוּ מְלָכִים יְשָׁרִים וּמוֹשְׁלֵי אֶרֶץ טוֹבִים כָּאֵלֶּה, כְּבָר נִכְחַדְנוּ מֵהָאֲדָמָה; אָכֵן בָּזֶה הֶרְאֵיתָ לָנוּ חַסְדְּךָ הַגָּדוֹל, לָתֶת־לָנוּ שְׁאֵרִית בָּאָרֶץ; לָזֹאת נוֹדֶה לְּךָ עַל כָּל־הַטּוֹבָה אֲשֶׁר עָשִׂיתָ לָנוּ, לְהַחֲיוֹתֵינוּ כַּיּוֹם הַזֶּה, לִרְאוֹת אֶת־בֵּית תְּפִלָּתֵינוּ אֲשֶׁר בָּנִינוּ לִכְבוֹדְךָ וְלִתְהִלָּתֶךָ, וּלְהִתְפַּלֵּל אֵלֶיךָ הַיּוֹם רִאשׁוֹנָה בְּתוֹכוֹ, בְּכָל־נַפְשֵׁנוּ וּבְכָל־לְבָבֵנוּ:

אָנָּא יְיָ אֱלֹהִים, שׁוֹמֵעַ תְּפִלַּת כָּל־פֶּה, הַטֵּה נָא אָזְנְךָ לִתְפִלַּת מְבַקְשֶׁיךָ וְדוֹרְשֶׁיךָ כִּי יַעַטְפוּ וְיִשְׁפְּכוּ שִׂיחָם לְפָנֶיךָ בְּבַיִת הַזֶּה מִדֵּי יוֹם וָיוֹם לְעִתִּים מְזֻמָּנִים אֲשֶׁר יִקָּרְבוּ בַּחֲצֵרוֹתֶךָ בִּתְפִלָּה וּבְתַחֲנוּנִים, וְשָׁמַעְתָּ הַשָּׁמַיִם אֶת־תְּפִלָּתָם וְאֶת־תְּחִנָּתָם, וְעָשִׂיתָ כְּכָל־אֲשֶׁר יִקְרְאוּ אֵלֶיךָ מִקִּירוֹת לְבָבָם; בֹּקֶר כִּי יְחַנְנוּ אֵלֶיךָ לְעֵת מְצוֹא כִּי עָלָה הַשַּׁחַר, וְהַאֲזַנְתָּ אֶת־רִנָּתָם לְרָצוֹן כְּעוֹלָה עַל מוֹקְדָה בְּמִקְדָּשֶׁךָ; לְעֵת מִנְחַת עֶרֶב עֵת פָּנָה הַיּוֹם לַעֲרוֹב כִּי יָרִימוּ קוֹלָם, תָּבוֹא שַׁוְעָתָם לְפָנֶיךָ כְּמַגִּישֵׁי מִנְחַת הַתָּמִיד בֵּין הָעַרְבַּיִם לְכַפֵּר בַּעֲדָם; וּבָעֶרֶב עֵת צֵאת כּוֹכְבֵי נֶשֶׁף כִּי יִגְּשׁוּ לְפָנֶיךָ, וְעָרְבָה צַעֲקָתָם כְּחֶלְבֵּי הַקָּרְבָּן וּפְדָרוֹ, אִשֵּׁה לְרֵיחַ נִיחוֹחַ; חוֹדֶשׁ וְשַׁבָּת מוֹעֵד וָרֶגֶל כִּי יַשְׁמִיעוּ אֶת־תּוֹדָתָם לְךָ בַּבַּיִת הַזֶּה, הַאֲזִינָה נָא לְקוֹלָם, וְתֵרָצֶה כְּזֶבַח וּמִנְחָה אֲשֶׁר הִקְרִיבוּ לְפָנֶיךָ כֹּהֲנֶיךָ, מִדֵּי שַׁבָּת

בשבתו ומדי חג בחגו; גם יום יענו את־נפשותכם, יום יעצרו את־גויתם מטעם מאומה, ויבואו לפניך בבית הזה בעטף לבם רעבים וצמאים, וחשבת להם דמי נפשם וכחם אשר מעטו, כדם זבחיך אשר זרק על מזבחך לכפר.

אל עליון, בוחן כליות ולב! אשר עיניך פקחות על כל־דרכי בני אדם, הקשב נא לקול איש ואשה נער וזקן בכל־עת אשר יבאו בבית הזה, להעריך את־לבותם לפניך; אם לבקש מאתך עזר ותרופה בעת ענים ומרודם, אם להודות לך על כל־הטוב אשר גמלת עמם בעת ירננו בישועתך ובשמך יגילו.

איש כי יביא את־בנו יוצא ירכו בן־שמונת ימים להמול בשר ערלתו בחצרות קדשך בבית הזה, ובא והתפלל בעדו כי תעמד על ימינו לתמכהו, ולהחיות הילד הזה בריא אולם, לתתו ימים טובים עלי ארץ, לגדלהו בין הבנים למודי יי אשר ימצאו חן בעיניך ובעיני יצוריך; ושמעת לקולו, והיית קרוב אליו בקראו, ועשית חפצו אשר שאל; הטה נא גם אזנך לקול הנער באשר הוא שם מתבוססת בדם בריתו. ושמעת לקול יללתו וצעקתו כי יבלה שנותיו בטובה וימיו בנעימים; כי אתה יי, מפי עוללים ויונקים יסדת עז וביללתם תאזין.

עלם בן־שלש־עשרה שנה כי יקרב לחבק עול התורה והמצות, ויעלה ראשונה לקרא בתורתך, ובא והתחנן לפניך בבית הזה למנוע רגליו מנתיבות עקלקלות בימים הבאים לקראתו; ושמעת את־תפלתו, ופנית את־יצר לבו לטובה, לבחר בחיים לבל יכשל בתאות מורשי לבבו אשר פרשו לרגליו להסב את־לבו אחורנית, והאזנת לקולו ותפקד כי יצרו רע מנעוריו,

וְהָיִיתָ בְּצָרָיו וְתִשְׁמֹר רַגְלוֹ מִלָּכֶד; כִּי אַתָּה יְיָ, תְּכוֹנֵן מִצְעֲדֵי גֶבֶר וְלֹא תִתֵּן לַמּוֹט רַגְלָיו.

כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה, רַעְיָתוֹ שֶׁאָהֲבָה נַפְשׁוֹ, וְשִׂמַּח אֶת־אִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר לָקָח, לָחוֹג אֶת־יוֹם חֻפָּתוֹ וְשִׂמְחַת לִבּוֹ, וְאַחֲרֵי מְלֹאת הַשָּׁבֻעַ בִּשְׂמָחוֹת וָגִיל יוּבָלוּ בְהֵיכָלֶךָ, יֵצֵא חָתָן מֵחֶדְרוֹ לְכַהֵן פְּאֵר, וְכַלָּה תַעֲדֶה כֵלֶיהָ לַעֲלוֹת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי בְּבֵית הַזֶּה לְהוֹדוֹת אֶת־שְׁמֶךָ, וּמֵחֶדְוַת לְבָבָם יְפָרְשׂוּ כַפֵּיהֶם לְבַקֵּשׁ מֵאִתְּךָ מַרְגּוֹעַ וְתַאֲוַת נֶפֶשׁ שָׁלוֹם וָאֹשֶׁר כָּל־יְמֵי חַיֵּיהֶם, וְלָתֵת לָהֶם זֶרַע בְּרוּכֵי יְיָ בָּנִים שָׂכָר פְּרִי הַבָּטֶן; וְהִקְשַׁבְתָּ לְבַקָּשָׁתָם וְעָשִׂיתָ כְּחֶפְצָם לְהַעֲנִיק לָמוֹ מִטּוּבְךָ הַגָּדוֹל, וּמִלֵּאתָ אֶת־אַשְׁפָּתָם כְּחִצִּים בְּיַד הַגִּבּוֹר בְּנֵי נְעוּרֵיהֶם יוֹצְאֵי יְרֵכָם, בְּנֵיהֶם יִהְיוּ כִּשְׁתִלֵי זֵיתִים סָבִיב לְשֻׁלְחָנָם נֶחֱמָדִים לְהַשְׂכִּיל וְטוֹבִים לְמַרְאֶה, בְּנוֹתָם עֲלָמוֹת יְפֵה פִיּוֹת נְשֵׁי חָיִל, יְרֵאוֹת יְיָ וְתִפְאֶרֶת אֲבוֹתָם, הַנִּצְמָדִים מֵאִתְּךָ מִנִּי רָחַם; כִּי אַתָּה יְיָ, תּוֹצִיא אֲסִירִים בַּכּוֹשָׁרוֹת וְתוֹשִׁיב יְחִידִים בָּיְתָה.

אִשָּׁה כִּי יָלְדָה וְהִמְלִיטָה יֶלֶד, מֵחֶבְלָהּ עֵת יָשְׁבָה עַל הַמַּשְׁבֵּר נִרְפָּאָה, מֵעַרְשָׂהּ שָׁכְבָה בְצִירֶיהָ קָמָה, הָעֵת הִנֵּה בָאָה לָצֵאת בָּרְחוֹבוֹת עַל מִשְׁעַנְתָּהּ כְּמִלְּפָנִים, וּבְרִגְשַׁת לִבָּהּ תֵּלֵךְ אֶל בֵּית אֱלֹהִים זֶה מְלֵאָה תוֹדָה, וּבָאָה לִשְׁפּוֹךְ אֶת־נַפְשָׁהּ לְפָנֶיךָ כִּי נָתַתָּ לָהּ זָרַע; וְשָׁמַעְתָּ לְקוֹל אֲמָתֶךָ וְזָכַרְתָּ אוֹתָהּ לְחַזְּקָהּ וּלְאַמְּצָהּ, לְהַרְבּוֹת חֲלֵב שָׁדֶיהָ לְהָנִיק אֶת־עוּלָהּ, לְכַלְכֵּל אֶת־בֶּן בִּטְנָהּ, לְבַל יֶחְסַר הַמֶּזֶג עַד גְּמָלָהּ אוֹתוֹ, וּלְמַלֵּא אֶת־יָמָיו בְּטוֹבָה וּשְׁנוֹתָיו בַּנְּעִימִים עִם אַלּוּף נְעוּרֶיהָ; כִּי אַתָּה יְיָ, קָרָאתָ הַדּוֹרוֹת מֵרֹאשׁ וְטֶרֶם יוֹצָרוּ בַבֶּטֶן יְדַעְתָּם.

כִּי יִדְרְכוּ יְצוּרֵי כַפֶּיךָ בְּהֵיכַל קָדְשֶׁךָ, יוֹדוּ אֶת־פִּלְאֲךָ

בשער בת רבים, ואת־אמונתך יספרו בקהל קדושים; איש חלי אזר כגבר חלציו, הועלה ארוכה למכתו שב נגעו ורפא לו; הרואה מעשי יי במצלה יורד בצי אדיר הימה, שב מלב תהום מים רבים שלם וטוב על שפת ארץ מאויו; אסיר כי פתח את־שערי כורו בריחי הברזל לפניו גדעו, יצא מאסוריו לחפשי; או הלך בישימון דרך מדבר גדול ונורא, בא אל ארץ מושבו; המה יבאו ויעלו בבית הזה להודות את־שמך ולברך במקהלות על כל־תגמולתיך; נא! הטה אזנם לקול תודתם ותרצה את־ברכתם כמנחת תודה לריח ניחוח לפניך ותברכם, למען ידע אמתך מאב לבנים; כי אתה יי, הצלת נפשם ממות והוצאת רגלם מדחי להתהלך לפניך באור החיים.

בהאנש אחד מבני יצירך ונפל על ערש דוי, ראשו ועורקיו כבדו מנשוא, ברכיו כשלו מאפס כח ועצמותיו חרו מני חרב, חושיו כמעט אזלו מנו, קרבה נפשו עד שערי מות; ידידיו וקרוביו יגשו לפניך בדמעות שליש בבית הזה, ומקירות לבבם הנשבר ישטחו לך כפים להתפלל בעד גויתו השוכבת מדכה ומענה; יפתחו שערי היכל קדשך לקרא לו שם חדש, ובנדבת לבם ידבו לבדק הבית הזה כפי משרת ידם לברכהו בקרב הארץ, ושמעת לקול תחנתם ורנתם, להציל נפשו מני שחת ולאזור כגבר חלציו, ובשמו החדש תחדש כנשר נעוריו, תתן לו כח ותעצומות, ותנהלהו במעגלי צדק למען שמו; כי אתה יי, רופא נאמן, תשכיל אל דל וביום רעה תמלטהו.

איש או אשה כי יסעו בדרך רחוקה, ישימו נפשם בכפם לעבור ארחות ים גדול ורחב ידים, יפסעו

עַל גְּאוֹן גַּלָּיו לִמְצוֹא עִיר מוֹשָׁב בְּאֶרֶץ אַחֶרֶת, מְיֻדָּעֵיהֶם וּבְנֵי מִשְׁפְּחוֹתָם יְבַקְשׁוּ עֵזֶר לָמוֹ, וּבָאוּ בַּבַּיִת הַזֶּה וְיָרִימוּ מִכַּסְפָּם לְפִדְיוֹן נַפְשָׁם לְהַצְלִיחַ דַּרְכָּם וּלְשָׁמְרֵם מִשְּׁאוֹן מִשְׁבְּרֵי יָם וּמֵהֲמוֹן דָּכְיָם, וְשָׁמַעְתָּ וְעָשִׂיתָ כְּכָל־אֲשֶׁר בִּקְשׁוּ לַהֲבִיאָם לִמְחוֹז חֶפְצָם לְשָׁלוֹם, תָּקֵם סְעָרַת הַיָּם לִדְמָמָה וְתִשְׁתּוֹק אֶת־מֵימָיו, כִּי יַגִּיעוּ לְעִיר תּוֹחַלְתָּם בְּשַׁלְוָה; כִּי אַתָּה יְיָ, תִּמְשׁוֹל בְּגֵאוּת הַיָּם וּבְשׂוֹא גַלָּיו אַתָּה תְשַׁבְּחֵם.

בַּעֲלוֹת הַמָּוֶת בְּחַלּוֹן בֵּית גֶּבֶר וַיִּקַּח מִמֶּנּוּ אֶחָד מִמַּחֲמַדֵּי עֵינָיו, שְׁאֵרוֹ הַקָּרוֹב אֵלָיו, הוֹרָיו כִּי גָוְעוּ, בָּנָיו שֻׁדְּדוּ מֵאִתּוֹ, אָחִיו אוֹ אֲחוֹתוֹ הָלְכוּ בְּדֶרֶךְ כָּל־הָאָרֶץ וְנֶאֶסָפוּ; וּבָא בִּימֵי אֶבְלוֹ אוֹ מִדֵּי שָׁנָה בְשָׁנָה בְּיוֹם תְּקוּפַת עֲלוֹת נַפְשׁוֹתָם הַשָּׁמַיְמָה בַּבַּיִת הַזֶּה לְהִתְפַּלֵּל בְּעַד נִשְׁמוֹתֵיהֶם צְרוּרוֹת בִּצְרוֹר הַחַיִּים, וְשָׁמַעְתָּ הַשָּׁמַיִם מְכוֹן שִׁבְתְּךָ, אֶת־תְּפִלַּת הַחַיִּים בְּעַד הַמֵּתִים, כִּי יִתְעַנְּגוּ בְּעֵדֶן מִזִּיו כְּבוֹדֶךָ, לְהַשְׂבִּיעַ נַפְשָׁם בְּשׂוֹבַע שְׂמָחוֹת נְעִימוֹת בִּימִינְךָ נֶצַח; אַף נֵרוֹת כִּי יַדְלִיקוּ בַּעֲדָם בְּחַצְרוֹת קָדְשֶׁךָ, שֶׁמֶן לַמָּאוֹר יַעַרְכוּ לְהַעֲלוֹת נֵר תָּמִיד לְזִכְרוֹנָם, נָא! פָּקְדֵם לְטוֹבָה בִּמְעוֹנָם הָעֶלְיוֹן, שָׁם לְעוֹלָם לֹא יִכְבֶּה נֵרָם; כִּי אַתָּה יְיָ, נֵרְךָ נִשְׁמַת אָדָם, וּבְאוֹרְךָ יִרְאוּ אוֹר עוֹלָם.

יְיָ אֱלֹהֵי צְבָאוֹת יוֹשֵׁב הַכְּרוּבִים! הַשְׁקִיפָה מִמְּרוֹם קָדְשְׁךָ אַרְצָה, וּשְׁמַע תְּפִלַּת כָּל־פֶּה אֲשֶׁר יָבֹא לְהִתְחַנֵּן לְךָ בַּבַּיִת הַזֶּה, תֶּן־לוֹ כְּכָל־צְרָכָיו אֲשֶׁר יִשְׁאַל, וּבְכָל־דְּרָכָיו אֲשֶׁר תֵּדַע אֶת־לְבָבוֹ; שְׁלַח נָא עֶזְרְךָ מִקּוֹדֶשׁ, וּשְׁפוֹרַת שָׁלוֹם וְשַׁלְוָה חַיִּים וָשׂוֹבַע בְּאַרְצֵנוּ; הָסֵר כָּל־צָרָה נֶגַע וּמַחֲלָה שׁוֹד וָשֶׁבֶר מִגְּבוּלֵנוּ; שְׁמַע נָא קוֹל הִתְחַנְנֵנוּ בְּשַׁוְּעֵנוּ אֵלֶיךָ בִּדְבִיר קָדְשְׁךָ זֶה, בְּעַד מַלְכֵּנוּ הַצֶּדֶק וְכָל-

יוֹצְאֵי יְרֵכָיו מִזֶּרַע הַמְּלוּכָה, נַהֲלֵהוּ עַל מֵי מְנוּחוֹת, יֵשֵׁב עַל כִּסְאוֹ בְּשָׁלוֹם עַד זִקְנָה וְשֵׂיבָה, וְהָיְתָה מַמְלַכְתּוֹ תָּמִיד לִבְרָכָה בְּקֶרֶב הָאָרֶץ; גַּם לִנְגִידֵי מַמְלַכְתֵּנוּ יוֹעֲצֶיהָ וְשָׂרֶיהָ הַיּוֹשְׁבִים רִאשֹׁנָה בַּמַּלְכוּת, שַׂר הַמֶּלֶךְ הַזֶּה, וְרוֹזְנֵי הָעִיר הַזֹּאת וּמְחוֹקְקֶיהָ, תְּמוֹךְ בִּימִינְךָ וְסַעֲדֵם בְּמוֹעֵצוֹת וָדָעַת; הָרֵק עֲלֵיהֶם מִשְׁפַּעַת טוּבְךָ עַל חַסְדָּם אֲשֶׁר הֶרְאוּ אוֹתָנוּ כַּיּוֹם, וַתּוֹשַׁע יָדָם לָתֵת לָנוּ מִכַּסְפָּם לִמְלֶאכֶת הַבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר בָּנִינוּ לִשְׁמֶךָ; הַבֵּט מִמָּרוֹם וּבָרֵךְ לְכָל־אִישׁ וְאִשָּׁה בָּחוּר וּבְתוּלָה אִם מֵעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל אִם לֹא מֵעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל הֵמָּה, אִם מֵעִירֵנוּ זֶה אִם מֵהֶעָרִים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵנוּ, אֲשֶׁר הִבְדִּילוּ מֵהוֹנָם וּזְהָבָם לָתֵת לָנוּ חַיִל לְהַעֲמִידוֹ עַל תִּלּוֹ, לְמַעַן יֵדְעוּ כָּל־עַמֵּי הָאָרֶץ, כִּי שִׁמְךָ נִקְרָא עַל הַבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר בָּנִינוּ — נָא! קַבֵּל בְּרָצוֹן אֶת־תְּפִלָּתֵנוּ וְשַׂגְּבֵנוּ בִּישׁוּעָתֶךָ עַד עֵת אַרְמוֹן בֵּית קָדְשְׁךָ עַל מִשְׁפָּטוֹ יֵשֵׁב וְצִיּוֹן עִירְךָ עַל מְעוֹזָהּ תִּבָּנֶה, שָׁם כֹּהֲנֶיךָ יִלְבְּשׁוּ תְשׁוּעָה וַחֲסִידֶיךָ יִשְׂמְחוּ בַטּוֹב, לְפָאֵר אֶת־מִקְדָּשֶׁךָ וּלְהַלֵּל אֶת־שֵׁם כְּבוֹדְךָ לְעוֹלָם, וְיִמָּלֵא כְבוֹדְךָ אֶת־כָּל־הָאָרֶץ אָמֵן וְאָמֵן:

על פרוכת העדות נתן לפני הארון מה״ס כדיב וסמו חיים.

מִנְחַת זִכָּרוֹן, לִפְנֵי הָאָרוֹן,
נָדַב מֵהוֹנוֹ, חַיִּים בִּרְצוֹנוֹ.

מכתבים ולקוטים

מחלקה שניה

לִבִּי! לֵךְ אֶל חֲכָמִים, דְּפוֹק עַל דַּלְתוֹתָם,
הַטֵּה אָזְנְךָ לִשְׁמֹעַ חָכְמָתָם וְסוֹדוֹתָם,
כִּי שָׁם אֶרֶץ זְרוּעָה, שָׁם נִלְטְשׁוּ הַמְּזֻמֵּרוֹת;
תִּקְצוֹר חָכְמָה, תֶּאֱסֹף דַּעַת וּמְזִמָּה,
שָׁם מַעְיָן נוֹבֵעַ, תּוֹרַת יְיָ תְּמִימָה,
הוֹרֵד כַּדְּךָ, כִּי שָׁם חָפְרוּ הַבְּאֵרוֹת.

(שירי הבחינה להרב מוהר"ם לעווענשטאם נ"י, שיר ל"ח)

חידה לראב"ע

הביא תחלתה בראש ס' לחות, ואני שד"ל מצאתיה בס' כ"י ביד ר' אליעזר בר שלמה, ולא יכלתי לקנות הס' מידו ומכרו לאחרים, ובקשתי ממנו שיעתיק לי משם החידה הזאת, וכן עשה.

גבר אשר דת וחק חרת עלי לבו   ישמח בדעתו כגבור עת שלוף חרבו,
לחקור יסוד סוד צפנתיו לעלות אל־מעון   מדע וישקיף בעין שכל באשנבו,
מי זה אשר מחציתו מבני חם וחצ----יו מבני שם ובו שחרו ובו ערבו,
פעם ינשק ידי מלכו כעבד ופ-----עם קם וישב עלי כסאו ובמסבו,
יושבי בצלו יראוהו בעמדו עלי   אם הדרכים והוא קושר עלי רבו,
אין בין חבריו יפה מראה וצורה כצו---רתו וידיו בכל־רעיו ויד כל בו,
גבור במעשיו ולא יגע ואולם בלי   ירך ורגל לאט ילך ובא מבוא,
חשבון שמו פז אך לא יסלה בכתם ופז   פניו כגבו וכן ארכו כמו רחבו,
גבו (א) מתוחה פעמים שש עלי מספר   ששים וחשבון חמש מאות ושש רבוא,
משכיל ישוטט והודתי ביום שיגל   אצלה לפניו גדי ראשו עלי קרבו.

(א) נ"א גם

מכתבים.

מכתב אל הרב יש"ר בעיר גערץ.

כי רס ה'. ניסן שנת תר"א לאלף הששי.

אל כבוד החכם השלם מנקובי ראשית חכמי הדור. — מני הצעיר והקטן בישראל גבריאל בן יצחק בן גבריאל בן חיים לבית פאלק, השוכן בעיר אמסטרדם בירת ממלכת הוללנד תחת ממשלת המלך הצדיק ווילם השני יר"ה; אל חותם תכנית מלא תושיה ודעת, כליל המדע ועטרת התבונה, בחבוריו הנפלאים ירים קרן כבוד ישרון בגולה, ובמחברותיו הנשגבות יגדיל תורה ויאדירה בשער בת רבים, אלוף ישראל, מחכמי חרשים ונבוני לחש, ירום ונשא כבוד שמו, המפיץ ריח ניחוח לנפש כלתה לחכמה מרחוק, בו שתה התבונה קנה, והדעת אפרוחיה, המהולל בערתו ומפואר בעמו, בשם הרב כמוהר"ר יצחק שמואל ריגייו בעיר גוריציאה נ"ל, יהשוף ה' את זרוע קדשו בימיו, ישיש את עדתו העזובה והעניה בדורותיו, למען יתענג מזיו כבוד אל, להשביע בצחצחות נפשו, נעימות בימינו נצח!

טפסר נכבד!

הן היום ערבתי את לבי לקדם הדרת פני חכם כמוהו במנחה קטנה ההולכת כזה, והיא — כאשר יראה בעיניו הפקוחות לכל דבר חכמה — מחברת אחת קטנה בשם הפורט, אשר הולידו עשתנות אחד צעיר מכבדיו בל יכל עוד עצור, מלבא אליו במכתב; ואף כי נפשו יודעת את מך ערכו בשפת קודש ודבר חכמה, בכל אלה לא יכל התאפק מגשת בשורות אלה מול פני חכם כמוהו; — הלא במה אודה לך, כליל המדע! על כל הענינים הנשגבים והדברים העתיקים לכל דבר תבונה אשר הוספתי ורוחי מלא עונג בקראי אותם, ואשר הרוו בתושיה נפשי מספריך אשר הפיצו אור בכליותי; הן בבאורך על ספר תורת אלהים ומבואו היקר. הן בחקירותיך הנכבדות והנשגבות בספרך הנחמד התורה והפילוסופיאה, בלמדך להועיל איך צמדים ילכו בלי נטות ימין ושמאל, אם כל נטה מני דרך הישרה; גם בשני קבוציך באגרותיך הישרות ישרת הדרך לסקל המסילה, ולעשות העקוב למישור לפקוח לעינים עורות, חרשות לא שערום מעולם, ותבחין כליותי בבאורך על בחינת הדת, גם בכרם חמר חמדתי לשבת במטעיך אשר נטעת בתוכם, וכל אלה שפכו בינה בקרבי, אכלתים ויבואו בפי כצפיחת בדבש, מהאוכל יצא מאכל מתוק לנפש ומרפא ללבב; על כן אמרתי אחת קותה נפשי לאמץ לבבי לבא אליו עלי גליון לבקש ממנו הכמה ולשאול ממנו איזה שאלות אשר רוחי אותה לדעת; ועל רוב טובו נשענתי, ועל גודל רוחב לבבו סמכתי,

לדרוש אותו מאתו, להאיר עין קצר רואה, ולהאצילו מאת תבונתו הנשגבה; ונא! ימצא עבדו, הכוסף ממרחק לדבריו כצמא למים, חן בעיניו, בהיות לו זמן לא כביר להנפש מעבודתו הקדושה, להעניק מטובו על עבדו להמצא לדורשו; יעברו ימים, יחלפו ירחים, ויהי מה! ישיב נא מענה ויפרש כנפי חכמתו לעוף למרחוק להראות מעשה אצבעותיו הרמות לפני עברו, החפץ לדעת את הדברים הכתובים בזה על אפנם הישר, להוציא אמת לאמתו, והיה הטוב ההוא אשר ייטיב לנפש הכותב, ייטיב ה׳ אותו, ירבה לו און ועצמה להוסיף תורה וחכמה לנס ישרון בגולה, כחפץ נפשו הרחבה.

שאלה א׳

הלא נודע שכל מטבע הברכות, בתחלתן לשון נוכח ובסופן נסתר, וכבר חקרו למצא טעם לזה רבותינו הקדמונים כמו הרב אבן הירחי והריב״א (עין אבודרהם) גם מטעם הזה נכון לאמר בתפלת שחרית כגרסת הרמב״ם המקדש את שמו ברבים ולא כנוסחת סדורינו האשכנזים והספרדים המקדש את שמך, ועתה יורנו רבנו ומאורנו מדוע נשנו ממטבע הזה שני סיומי ברכות; הראשונה, בתפלת העמידה בסיום ברכת ההודאה (הנמצא כבר במשנה דר״ה) משלשה האחרונות, הטוב שמך ולך נאה להודות? — השנית, בסיום הברכה שאמרו בברכת העבודה בכל יום במקדש שאותך לבדך ביראה נעבוד (ע׳ ברכות דף י״א ע״ב בפי׳ רש״י ד״ה ועבודה) [תחת הסיום המחזור שבינתו שאומרין כעת] אשר כעת יסימנה הש״ץ בינינו האשכנזים כן, בברכת עבודה אם הכהנים נושאין את כפיהם במועדים ורגלים, הלא גם בזאת צ״ל כפי הנוסח הנטבע פעם, שאותו לבדו ביראה נעבוד?

שאלה ב׳

בנוסחת השבע ברכות לנשואין נמצא בכל הסדורים, בצלם דמות תבניתו, הלא בבורא יתברך לא נוכל לומר תבנית, באשר כבר הורונו הרב המורה לצדקה (ע׳ מורה נבוכים חלק א׳ פרק ג׳), ומדוע נאמר אז דבר אשר לא יתכן כלל בבורא יתברך? ומה שפירש עליו הרב האבודרהם (יעוין שם דף קל״ז מדפוס אמסטרדם דפוס קטן שנת תפ״ו) שתבנית שב על האדם, במחילת כבוד הרב לא תרגיע לנפש היפה.

שאלה ג׳

מי היה המסדר והמאסף סדר הגדה ללילי פסח? והנה בלי ספק הפסקא הקודם בזמן ממנו, הוא מה נשתנה כדמוכח ממשנה דפסחים, והצעירה (השירים הנוספים אחרי כן מהאשכנזים

לא אחשב בזה) היא הא לחמא עניא, אשר איננה נמצאה לא בתלמוד ולא במדרש, כאשר כבר כתב הרב הגדול הרשכ״ץ בפירושו לפי׳ הגדה שלו הנקרא מאמר אפיקומן; ואשר מצאנו ממנו כאופן לשון הפסקא הזה, הוא בתלמוד מסכת יומא דף כ׳ ע״ב „רב הונא כי הוה כריך ריפתא הוה פתח לכביה „ואמר כל מאן דצריך ליתי ולאכל״ (וכל שאר המקומות המפוזרות נמצאו כבר מצוינות בספר הנחמד הנודע מחכם זמנינו הר״ל צונז דף קכ״ו ע״ש, ונפלאת בעינינו מהחכם הזה אשר כל רז לא אניס ליה, שלא צין גם המאמר הזה בהערותו הרחבה והנחמדה שם, גם לא כבעל השגה שלו בספר ראב״יה (ע״ש השגה קי״ד פרק ח׳ דף י״א), ועין גם במחברת ציון לחדש שבט משנת תר״ב; על כן יורנו רבנו מי ומתי היה מסדרו?

שאלה ד׳

מהו פי׳ המלה בבכורות דף ל׳ ע״ב מקבלין לכנפים וכו׳ (ומקורו בתוספתא דדמאי) פי׳ רש״י לנטילת ידים, איך יש יחס בין כנפים ובין נטילת ידים? ובערוך ערך כנף מביאו בפירושו התוספתא אך לא יפתרנו.

שאלה ה׳

מחברי התוספות רבים הם, וכבר נודע מה שכתב רבינו הגדול הרמב״ם וצ״ל לבנו באגרתו עליהם, אך יורנו רבנו מי היה הראשון ומי האחרון מהם בזמן, ואם נודעים כלם איך היו שמותם זה אחר זה לפי זמן חייהם ותולדותם למושבותם? כי הרב הגדול רבינו חי״דא בשם הגדולים שלו איננו מביאם כסדרם כלם (ע׳ שם הגדולים חלק א׳ אות ת׳ סימן ד׳, וכצמח דוד גאנז שנת ה׳ אלפים תת״קלט דף ל״ט דפוס פ״פ 1062).

השאלות האלה ערבה אחד צעיר מכבדיו להציע לפניו, ואם קטנות הן בעיני נבון־דעת כמוהו, גדולות ונפלאות הן מעבדו הכותב, החפץ לדעתם על נכון, ע״ב מאוד ינעם לו להביט מעשה אצבעותיו הנכבדות להשקיט את נפש כלתה לשמוע לקח מפיהו — והפותח גולות עלית, יפתח אסמיו ממעל ויריק שפעת ברכה עד בלי די על ראשו, יאמץ עוד ימים רבים את לבבו הטהור לעשות חיל בתורה וחכמה, כחפץ נפשו הנכבדה, וישגב ארחו ורבעו, עוד ינוב בשיבה דשן ורענן לעבוד עוד עבודתו הקדושה לתועלת בני דורו ולפתוח לבבם בדעת ותושיה, להוציא עמוקות מני חשך, ולהרבות בצחצחות רעבי חכמה וצמאי דעת, כתקות עבדו הצעיר המשתחוה מרחוק מול הדרת פני חכמתו אפים ארצה, הכותב והותם את שמו כלשון עם היושב בה

G. J. P.

תשובה מאת הרב יש"ר נ"י.

ב"ה לכבוד המליץ המפואר המשורר הנכבד, האומר לחכמה אחותי את, החוקר מצפוני תבונה, ה"ה הרב גבריאל פאלק יצ"ו, יציץ ויפרח עד זקנה ושיבה דשן ורענן, אמן!

ממרחקים דרשתני, ידיד יקר! ותגדל חסדך אשר עשית עמדי לכבדני במנחה ההולכת לפניך הוא החבור המהלל הנקוב בשם הפורט, בו הראית כחך ועוצם ידך במליצה העברית, ותקטן כל זאת בעיניך ותבא אלי עוד בדברי תשבחות עצומות, נלאתי כלכל אותם וכמשא כבד יכבדו ממני, כי מך ערכי מערכם; ועתה מה אענה לנדיבותיך? מה אשיב לך כגמולך? הלא רק בזאת אתרצה אליך במלאות כל משאלותיך ובשמור כל פקודיך, ויען היה עם לבבך להציע לפני איזה שאלות במכתבך הנחמד (הכתוב בירח ניסן לשנה שעברה ורק למחרת יום הכפורים הגיע לידי) הנני להשיב עליהן אחת לאחת כפי קוצר ידיעתי וכיד ה' הטובה עלי.

שאלה א'

מדוע נשתנו שתי ברכות אלו: הטוב שמך ולך נאה להודות, שאותך לבדך ביראה נעבוד, ממטבע שאר הברכות המתחילות בלשון נוכח ובסופן גוף נסתר? — תשובה. לא מצאתי מי שהרגיש בזה השנוי, ואחשוב כי כבר בא נוסח שתי ברכות אלו משונה מאד מנוסח כל שאר הברכות עוד שנוי אחר, והוא כי בכולן אחר הזכרת השם יבא תואר אחר המוסב עליו, כמו חונן הדעת, בונה ירושלם, שומע תפלה וכו', וזה התואר עם כי הוא נגזר מהפועל בכל זאת אין בכחו לבנות מאמר שלם, ומשפטו בתשלומו ברוך אתה ה' (אשר אתה הוא) מחיה מתים, מברך השנים וכו', ובעבור זה התשלום אשר אתה הוא יצדק היותן מתחילות בגוף נוכח ומסיימות בגוף נסתר, מה שאין כן בשתי ברכות אלו שיש בהן אחר הזכרת ה' מאמר ארוך ושלם ואינן צריכות לתשלום אשר אתה הוא, כי המליצה הולכת בהן על דרך אחר, לכן אין צורך לשנות בהן הגוף, ונשארו על מתכונתן כמשפט כל מאמר הבנוי כפי כללי הרקדוק.

שאלה ב'

איך יתכן לומר בברכת נשואין בצלם דמות תבניתו, והי"ת אין לו תבנית? — תשובה. זה אחד מן הקלקולים שראוי לתקנם בלי ספק, כי חלילה ליחס לבורא ית' תבנית, כמו שהעירות בחכמתך, ומי יודע אם לא נשחת הנוסח הזה מפני שגגת איזה מעתיק, ואולי היה כתוב מתחלה על אופן אחר, ועתה אין בידי לחזור אחר הדפוסים הישנים או הכ"י לראות אם יש בהם

שנוי נוסח, אך על כל פנים נכון מאד לתקן השבוש ההוא ולומר: אשר יצר את האדם בצלמו כדמותו, כלשון הכתוב בראשית א׳ כ״ו.

שאלה ג׳

מי היה המסדר והמאסף סדר הגדה ללילי פסח? — תשובה. לא איש אחד היה המסדר, ולא ברור אחד נאספו החלקים בסדר אשר לפנינו, אלא לאט לאט ובזמנים שונים וע״י אנשים רבים בהוספות אחר הוספות נהיה סדר הגדה בתשלומו כמו שהוא היום, הכל כמו שהוכיח החכם המפורסם צונץ בספרו דף קכ״ו; אך שמות המסדרים וזמניהם אין בידנו לידע.

שאלה ד׳

מהו פי׳ מלת כנפים בבכורות דף ל׳ ע״ב? ואיך יהיה הוראת מלה זו על נטילת ידים? — תשובה. בין כל המפרשים הנודעים לי אין גם אחד שיתן טעם לקריאת נטילת ידים בשם כנפים, ולבי אומר לי בדרך סברא, כי בעבור דמיון כנפי העוף לזרועות האדם הושאל לשון כנפים לידים, וחז״ל בחרו בלשון זה כמו חרה על דרך שדברו בכמה מקומות בלשון קצר כדי שיהיה בלתי מובן להדיוטות, ואפשר שהיה להם איזו סבה בלתי נודעת לנו שבעבורה בקשו להסתיר ענין זה.

שאלה ה׳

מי היה הראשון מבעלי התוספות, ומי האחרון בזמן, ומה שמותם זה אחר זה לפי זמן חייהם? — תשובה. יראה כי כולם היו במשך מאה שנה, היינו תחלתם בשנת תת״ס לאלף החמישי וסופם בשנת תתק״ס, ורובם ככולם היו בצרפת, אך אין אני יודע מי מהם היה הראשון דוקא ומי האחרון, והסברא נותנת שלא היה קדימה לאחד על חברו במעלה כמו שלא היה לו קדימה כמעט גם בזמן, כי בני דור אחד המה, וכשהיו נושאים ונותנים על דברי התלמוד והקונטרים בישיבותיהם היה רשאי כל אחד להגיד סברתו באין קדימה לאחד על האחרים, ובלי ספק היה אחד מהם ראש הישיבה, אך אין אתנו יודע מה שמו.

זה המעט ראיתי מספיק כהעת לתשובת שאלותיך, ואם מזער הוא לערך תשוקתך ומעלתך, קחנו על כל פנים כתשורה קטנה מזכרת אהבתי אליך, בעבור תהיה לי לעדה כי תמיד חפצתי לעשות רצונך, והאל הטוב יענה שלומך ויצליחך בכל דרכיך כנפש הכותב והחותם פה גערץ ביום ו׳ לח׳ חשון ש׳ התר״ב.

אוהבך ומכבדך

יצחק שמואל ריגייו.

ISAAC REGGIO.

מכתב אל הרב ש״ר בעיר פראג.

ונשגב ה׳ לבדו! פה אמסטרדם בחדש כסליו בתר״ג לאלף הששי ליצירה.

אל כבוד רכב ישראל ופרשיו, מנקובי ראשית גאוני ישרון וחכמיה, בינת אלדים בקרבו כבן דוד וזיו תואר והדר לו כבר־בתיה, חותם תכנית מלא תורה בינה דעת ותושיה, בשביב תורתו יבקיע את ענני חשך ויהי אור, ובמטה חכמתו יכה את הארי בתוך הבור ביום השלג, יפעת קרן ישראל, מקרני הוד תבונתו יאיר לכל הוגי תורת ה׳ מעל ספר, באר כים חיים, משם ישקו עדרי צאן בית יעקב, ומשם ישאבון כל צמאי דעת לשתות ממימיו מים קדושים, מכליו — כלי ה׳ — יריקו אל כליהם כלי חרש; בין משאבים יתנו בינתו וידיעתו הנשגבה, והולכי על דרך ישיחו מרוב מדעו על כל ראש ופנה על גפי מרומי קרת, ירום ונשא וגבה כבוד שמו, החכם הכולל הרב המפואר לתהלה ולתפארת, רבינו שלמה יהודה ליב רפאפורט, הכהן הגדול באחיו עם נזר אלהיו על ראשו, נרו יאיר לנצח ואורו יברק לעד, השוכן בקרית פראג על נהר מולדו, כבוד העיר על יושבו וחן הממלכה על שוכנו!

כרוב ממשח הסוכך!

מים קרים על נפש עיפה, דגן שמים לעטופי רעב, ודבר שפתיך על אוזן שומעת, שלשתן אלה יחיו רוח ונפש; כן החיו אמרותיך הנשגבות, איש המופת! העצמות היבשות לאחד צעיר מכבדיך ממרחק, המתערב היום בקדת אפים ארצה, לפני הדרת חכמתך לקדם פני חכם כמוך במנחה קטנה ההולכת בזה (בשם הפורט, והקדמת המחזור); כן רוו מליך המלאות בין והשכל מדע ולקח, לדל בינה אשר יצק מים על ידי ספריך ומכתביך הנפוצים על פני הארץ לשם ולתהלה; כן נתנו אמרות קדשך שקוי לעצם ומרפא לרוח־חלש־כח, עניה מבינה, לאזור כגבר חלציה ולהתחדש כנשר נעורי רעיוניה; כן אורו עיני קצר רואה בנגעו בקצה מטהו ביער דבשך־דבש וחלב לשונך – ויבוא בקרבו והיה טעמו כשד השמן, שמן היורד על פי שפתותיך, יזרו דעת להפיץ תורה ותושיה בשער בת רבים; וככה לא יכל התאפק כעת לאמר עם הספר שידרשנו ממרחק לבקש תורה מפיהו, ולהציע לפניו איזה שאלות בדברים הנפלאים ממנו לדעתם על נכון. — ונא! יאציל מרוחו הגדולה על עבדו להשיב לשואל דבר, לתת לנער דעת ומזימה, כי ישמע חכם ויוסיף לקח; והיה הטוב ההוא אשר ייטיב עם רוח מצער, ייטיב ה׳ לו כפלים, וחיה אור מדעו שבעתים, כשחר נכון מוצאו וכשמש בצהרים, עד בלי ירח ועד בלתי שמים.

שאלה א׳

הפרשיות הפתוחות והסתומות הנמצאות בתורת משה, ככך

חקרו עליו רבים וכן שלמים, ונודעות לכל תופשי עט סופרים לתת ריוח בין הדבקים, לעשות הפסקם בדין בין הפרשיות, ומנויים ע"פ המסורה, ונדפסו וגם נשנו מצוינם ברוב תקוני סופרים בסוף כל ספר מחמשת חומשי התורה הנערכים לקראות בו על נכון, ולכתוב ממנו כראוי ספר תורה על אופנו הישר, אמנם, לא כן עם הפסקי הפרשיות הפתוחות והסתומות משאר ספרי קודש הנודעות ג"כ לחז"ל, כנראה בתלמוד בבלי מס' מגלה דף כ"ד ע"א ממאמר ואם שלשתן שלש פרשיות וכו', אשר מהן לא נמצא מספרן ומושבותן מצויינות ע"פ המסורה ולא בכל ספרי תנ"ך אשר חקרנו אחריהם; ומה שנמצא ריוח בין הדבקים בפסקי נביאים וכתובים במקראי הדפוסים המובהקים כמו המקרא גדולה הנדפס בין שנת רע"ה עד רע"ח או תנ"ך אמסטרדם שנת תס"ה ותנ"ך ברלין שנת תנ"ט וכדומיהן, והנודעים בחזקת בדוק, בהם הריוח הזה כהפסקי הפרשיות נ"וכ לא ראי זה כראי זה ומשונות בהן איש מרעהו; גם לא נמצא בהן דבר בהתיר הגדול אשר בא אל כל מכמני המסורות החכם היש"ן המפואר בעל מנחת שי בבאורו על תנ"ך, עם שהמחבר הזה הביא בפסקי הפרשיות שבאמצע הפסוקים נוסחות שונות להכריע כדרכו; גם במגלת אסתר אשר עליה חקרו חכמים רבים יותר בעניניכם כאלה משאר ספרי קודש, יען קריאתה בקהל רב מדי שנה בשנה, לא מצאנו שמצוינות מספר פרשיותיה, ואף שמצאנו ברוב הדפוסים מספרן שבעה עשר (וכן נחלקו במגלת אסתר הנדפס ע"י הרב רו"ה תנצב"ה עם עין הקורא להחכם יהכ"י הנקדן); גם נפלא בעינינו שגם הפסוקים בישעי' נ"ב, הנחלקים לדעת חז"ל במגלה שם לשלש פרשיות, לא נמצא שנדפס בריוח בין הדבקים, בכל ספרי התנ"ך אשר הבאנו למעלה; ועתה יורנו רבנו ומאורנו, אם נמצא מקום שנמנו מספר הפרשיות הפתוחות והסתומות מנביאים וכתובים? ואיך נדע לעשותן כדת וכראוי בשאר ספרי קודש זולת ספר תורת משה? ואיזה דפוס נוכל לקחת ליסוד להעלותן על נכון?

שאלה ב'

היש למצא מי סדר המחזור האשכנזי כאשר עתה לפנינו במנהג האשכנזים? ובאיזה זמן סודר? ומה שהביא בעל שלשלת הקבלה (והובא ג"כ בסדר הדורות) בשנת ה' אלפים ש"א, רבי בנימין שחבר מחזור אשכנזי, קשה להולמו, ואולי צ"ל חבר פי' למחזור אשכנזי, כי בשנת ה"א ש"מ נדפס בסאלוניקי מחזור מנהג אשכנזים עם פי' מהו' בנימן בן יעקב מתושבי נירנבורג (ע' רשימת הרב מהר"ד אפפענהיים דף כ"ד אות מ"ח ובשפתי ישנים אות מ' ציון 135) או כונתו על העתקת המחזור בלשון אשכנזי, שברשימת מהר"ד אפפענהיים הנ"ל נמצא בין כתבי הירות תפלה בלשון אשכנז כולה ומנהגים עם יוצרות ע"פ

בנימין בר עזריאל משנת רצ"ו; (ע' בדף האחרון מהרשימה הזאת אות ת"פ, וע' בהקדמת המחזור עם תרגום הוללנדית הנדפס באמסטרדם שנת תר"ב על ירינו והצרופה בזה).

שאלה ג'

הלא נודע לכל באי שער מנין המצות שלפי רוב דעות חכמי ארץ נגבל מספר המצות שהן מדאורייתא למנין תרי"ג, וכדעת ר' שמלאי בסוף מס' מכות (וע' רש"י בשמות כ"ד י"ב), ואף כי נבדל חשבונם כפי דעת גאוני ארץ מרחק רב, עד שימנה האחר חלוף מה שימנה האחר, והחכמים השלמים האלה בקשו חשבונות רבות, כנודע לכל באי שער הבעל הלכות גדולות, אבן גבירול, הרמב"ם, הראב"ד, הרמב"ן, הסמ"ג, הרשב"ץ וכו', בכל אלה עלו בדעה אחת למנין תרי"ג כאשר אמרנו (יעוין בזה דברי הראב"ע בספר יסוד מורא שלו), אמנה לא כן בהמצות שהן מדרבנן, מאלה לא נמצא שנגבל מספרן; כי מלבד הבה"ג והר"ש אבן גבירול ז"ל באזהרותיו או בעל הפייטן אתה הנחלת תורה לעמך למוסף יום ראשון של שבועות במנהג האשכנזים, שמנו רוב מצות דרבנן תחת תרי"ג מצות התורה כנודע (ועיין בסדור המחזור עם באור הקרובות להרב רו"ה ז"ל ובבאור הר"מ בירינגען בפירוש המחזור שלו דף מיץ תקע"ז בריש הפייט הנ"ל), ומלבד הרמב"ם ז"ל שלא מנה כלל בספר המצות שלו מצות דרבנן במספר מיוחד כמו שכתוב שם בסוף באור שורש הראשון: „ובכלל אם נמנה כל עשה דרבנן „וכל לא תעשה דרבנן יהיה זה עילה לאלפים רבים, וזה דבר „מבואר" או הגם אף זולת בעל עמודי גולה הוא הסמ"ג לר"י מקורביל ואחרים ההולכים בנתיבתו, כמו הרב הקרוש הר"א אזקרי ז"ל בספרו חרדים, או הרב הגדול מהר"א אצכאן בספרו זבח תודה הנדפס בקונשטאנטין תצ"ג, ואחרים המונים כל המצוות הן מהתורה הן מדרבנן ע"פ אברי האדם, וכאלה החכמים הסופרים גם ענפי וחלקי המצות אשר כמו נמנו הרבה מצוות מדרבנן ומדברי הסופרים, מלבד כל החכמים האלה לא מצאנו לאחר מגדולי הראשונים המונה מספר מיוחד למצות דרבנן; והנה כי כן, מה זה הנמצא ברוב ספרי גדולי חקרי לב ונקובות בחבורי כל בעלי אסופות בשם שבעה המצות שהן מדרבנן (כמאמר כל דורשי הרשומות, תרי"ג מצות התורה עם שבעה המצות שהן מדרבנן הוא תר"ך כמנין כת"ר תורה וכמנין אותיות עשרת הדברות, יעוין במגלה עמוקות להמקובל האלהי מהר"ן שפירא ז"ל אופן ע"ו ואופן קל"ר? (*)

(*) להשאלה הזאת כתבתי להרב הנ"ל המשך ותוספת ברחבה, את אשר דרשתי ומצאתי על הענין הזה בכל ספרי המצות הנודעים לי, והחפץ לדעת את דברי אלה, יעיין נא בסוף ספר חקי אלקים (הכולל תרי"ג מצות ע"פ סדר התורה) אשר הוצא לאור על ידי אצל המדפיסים הספר הזה, בשנת תקצ"א ועוד שנית בשנת תר"א.

הדברים האלה ערבה רוח צעיר מכבדיך ממרחק, נזר הדור, להציע לפניך למען דעת אותם על נכון, ואם פתוחים וגלוים המה לפני נבון דעת כמוהו, סתומים וחתומים הם לעבדו; לכן, אישי הכהן הגדול בחכמה ודעת! עשה נא עמי אות לטובה, הראני נא את כבודך באותיותיך המתנוססות כאבני נזר להאיר לארץ ולדרים עליה; נא! רוח נשגבה, הטי כד חכמתך לנפש צמאה לדעת חכמה מפיך, והגמיאי לה מעט מים מרעיונותיך הנכבדות והמשכילות, יזלו מים מדליותיך למען תשת העדה ובועריה מבינה, אז יברכו שם כבודך בקהל רב, ויודוך בשער בת רבים לתהלה ולתפארת, ומברכותיהם יבורך עבדך ותלמידך המתפלל מקירת לבו לאל חי להאריך עוד ימיך על פני האדמה, לצלח ולרכב על דבר אמת, לדלות עוד עת כביר מי החכמה והתושיה ממעין התורה והתלמוד כאות נפשך היקרה, וכחפץ תלמידך הכוסף ללחוך עפר רגליך, על האדמה אשר אתה עומד עליה כי אדמת קודש היא, הכו״ח את שמו הקטן

גבריאל פאלק.

תשובה מאת הרב יש״ר נ״י.

ב״ה. , לכבוד החכם המהולל, המליץ המפואר בעברית והוללאנדית, החוקר הנכבד, ידיו רב לו במדע ובהשכל מוהר״ר גבריאל פאלק נ״י.

אם אולי האשמתני על אחרתי עד כה להשיב על מכתבך היקר ולתת לך תודות על מחברותיך החמודות אשר שלחת לי, הנה היתה זאת מלפניך כשגגה שיוצא מלפני השליט אשר לא יחרוץ משפטו רק למראה עינים וכפי השקפה ראשונה, כי אמנם צרות רבות סבבוני במשך הזמן ההוא, כתרוני הרדיפוני מנוחה הדריכוני, עד לא יכולתי להשיב מאומה על מבוכות נפשי ואף כי על שאלות המחוכמות מזולתי, המות בא בחלוני ביתי ויקח מחמדי חלדי וישימני שומם, ועוד מכתי רטיה. ואם אמרתי אספרה כמו, הנה אעמים עצבונות על ראש אדם יקר, ללא הועיל. ובכל זה שמתי אל לבי לבלי אתמהמה עוד בתשובתי אליך, ואומרה ברוך אתה לי וברוך טעמך, מחברתך הפורט בוללת מליצות נפלאות כלילות יופי ושכלה אין בהן, וגם הרבה שירים נחמדים ונעימים. וכן הקדמתך למחזור יקרה מועילה ומושכלת. ולכבוד אחשוב לי כי העלית גם אותי בין כל הנקראים ממך בשם. אך דבר קטן יש לי להעיר שם על שאלתך הנראית כבדה אל החכם הגדול יש״ר בדבר נוסח המשונה של שתי הברכות שאותך לברך והטוב שמך, בלשון נכח ולא נסתר ככל הברכות, נראה לי כי הוא רק להוציא מלב הטועים, מפני שכל

הברכות הן רק שבח להקב"ה ע"י מעשיו, ואין כאן מקום לטעות באמרנו מחיה מתים, חונן הדעת וכו', אחרי ידענו כי רק הוא עושה זאת, הוא ולא אחר. לא כן אם נכלול בברכה עבודתנו אליו, יוכל החושב לחשוב שתי רשויות ח"ו או שנעבור לאיזה ספירה ראשונה הנאצלת מאתו ית' כדברי הריב"ש (סי' קנ"ז) נגד המקובלים, או אל הנמשך ממנו כדברי העמים היום, ואם נאמר ברוך אתה ה' שאותו לבדו ביראה נעבוד, עד מהרה יחטפו להם הטועים ברכה זו ואמרו אותו זה הוא אחר ולו נעבוד ביראה ע"פי רצון השם בעצמו ח"ו, וככה אצל ולך נאה להודות יוכל להולד נזק בדיעות אם נאמר לו נאה להודות, ובעבור לשון ולך נאה להודות הוכרחו ג"כ לומר הטוב שמך ולא שמו, זאת דעתי הקטנה. ואבוא על שאלותיך הכתובות אלי.

א. הצעת ספיקות על חלוקות הפרשיות בספרי הנביאים, ואני אעלה בחקירה גם על החלוקה בתורה ולא לבד בפרשיות רק גם בפסוקים. נבחנה נא ונראה מה מצאנו על זה כדברי רז"ל הקדמונים.

א') הנה בפתוחות וסתומות כבר דברו עליהן, והיו חלוקי הפרשיות כפי שהם לפנינו נודעים כבר לרז"ל, כפי הנראה מלשונם (ברכות י"ב ב') כל פרשה דלא פסקה משה לא פסקינן לה. וכן חלוקי הפסוקים כפי הבריתא דקדושין (ל' א') ה"א תתפ"ח הווי פסוקי ס"ת, ועוד (מגלה כ"ב א') כל פסוקי דלא פסקי' משה אנן לא פסקינן לי', ועוד (שם) בשלמא יהי רקיע באחד דתלתא פסוקי הוו אלא בראשית בשנים חמשה פסוקי הוו ע"ב. וכן בירושלמי שם, אמנם כנגד זה נמצא בקדושין שם, בפסוקי נמי לא בקיאינן דכי אתא רב אחא בר אדא אמר במערבא פסקי לי' להאי קרא לתלתא פסוקי ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך וכו', ומשמע מלישנא דגמרא דלא לבד פסוק זה חלקו בעבור ארכו אך גם עוד הרבה פסוקים אחרים, דאלת"ה עדיין היינו יכולים להיות בקיאים כפי החלוקה שהיה להם מקודם אשר על ידה היו מונים ה"א תתפ"ח. — וכבר הגיה הגאון רי"ב לעיין ילקוט פ' עקב רמז תתנ"ה, ושם יש חשבון פסוקים של חומש, ט"ו אלפים ותתמ"ב ע"כ. וכפי זה החשבון נראה שחלקו רוב הפסוקים שלנו לשלשה ורק מעט מהם לשנים, וער"ז עלה המספר קרוב לשלש פעמים ממספר הפסוקים שלנו. האמנם הרב בעל זית רענן הגיה שם בילקוט שצ"ל ה"א כמו בגמרא, או ח' אלפים, והוצרך להגיה שם גם הסך הכולל של פסוקי תנ"ך, אכן בין כך ובין כך נשאר איזה שיבוש בחשבון הכולל שם, אבל מספר פסוקי התורה הוא עכ"פ בהכרח שם יותר הרבה מאשר הוא בבריתא דקדושין. ולקמן נמצא כי הנוסח שלפנינו בילקוט ט"ו אלפים תתמ"ב נראה יותר קרוב מהגהת הרב בעל זית רענן, ויתכן א"כ שהמדרש ההוא בילקוט ממדרש של בני מערבא דפסקי בסה קראי לתלתא או לתרתי פסוקי. — ונראה דבני מערבא לטעמייהו דמסקי אוריתא לתלת שנין (מגילה כ"ט ב') ובהכרח

היו קוראים רק בערב שליש ממה שאנו קוראים היום בכל שבת, והשליש ההוא היו צריכים ג"כ לחלק לשבעה קרואים, וכמה סדרים של שבת היו קטנים ע"ז מאוד, ולא הגיעו אל כ"א פסוקים, שיהי' לכל קרוא ג' פסוקים, והיו מעוכבים ג"כ בלי לחלק סמוך לפתוחה או סתומה, וע"י הוכרחו להלק גם הפסוקים לחלקים יותר קטנים, וביחוד בקריאת מנחה של שבת וב' וה', שאנו חולקים שביעית הסדר לשלשה קרואים, ושביעית הסדר שלהם לא היתה עולה בשום אופן לשלשה קרואים כפי חלוקת הפסוקים שלנו, והוכרחו לחלקם לשלשה במספר כפל וזמנם על זמננו, שלש שנים לשנה.

ומצאנו עוד מספר הסדרים כפי חלוקת בני מערבא, שכן לפנינו בחומשים אחר כל ספר יש ציונים וסימנים למספרי הפרשיות והפרקים והסדרים, כמו בסוף ספר בראשית פרשיותיו י"ב, והן הסדרים שלנו מבראשית עד ויחי. פרקיו נ', הוא מספר הקפיטל אשר זמן חלוקתם מאוחר הוא. וסדריו מ"ג. מה המה הסדרים? ומה זה מספר שלא נמצא לפנינו? אין ספק כי הוא הנשאר מחלוקת בני מערבא לשלש שנים. וכשנחשוב סך הכל ממספרי הסדרים של כל ספר וספר נמצאם קנ"ד, והם בערך מספרי השבתות של שלש שנים, אך נפל איזה טעות בסדר אחד, שכן מספר השבתות של ג' שנים אשר בהן אחת מעוברת יעלה קנ"ה לא קנ"ד. והנה לא לבד מספר הסדרים של בני מערבא יודעים אנו עתה, אך גם מקומות החלוקה של כל סדר וסדר מצאנו, והיינו בתחלת מקראות גדולות ירשום ר' יעקב בר' חיים חלוקה חדשה לסימני הפרשיות והתחלתן בכל ספרי תנ"ך כפי איזה מסורה שמצא אחר השלמת הדפוס של כל המקראות כמ"ש בהקדמה שם, וברור הוא בעיני שהם הם הסדרים של בני מערבא, האמנם כאשר נחשב שם סך הכולל ממספרי כל ספר נמצא רק קנ"ג, אך הטעות בסדר אחר נראה לעין, שכן רשום לבסוף „מספר הסדרים קנ"ר" והוא שוה ג"כ למספר הכולל של המספרים בסוף כל ספר בחומשים שלנו. ואחרי העיון מצאנו הטעות בס' בראשית, שחושב במקראות רק מ"ב סדרים, ובחומשים נרשם הסימן ג"ם ובמקראות גדולות בסוף ס' בראשית שם, ידי"דיה, ועכ"פ שבשתא כיון דעל, על תו בחרא סדרא, והנכון קנ"ה סדרים. ג') ועתה נבין היטב דברי המדרש (ריש מגלת אסתר) ואין קנה למה אין קנה רב אמר ע"י שלא הקניתם דברי הברית שאין בכם מי קנה דברי חמשה ספרי תורה מנין קנה ע"כ. המ"כ פירש קונה נוטריקון קונה ה' או קונה במספר קטן תורה ע"כ. הפי' הא' רחוק ורחוק, והפי' הב' שיבוש, שכן קנה חסר וא"ו, אך הכוונה באמת למספר הסדרים של ה' ספרי תורה כפי בני מערבא, והנה רב בעל המאמר הזה לטעמי' אזיל, שהוכרח לפרש כן בריתא דחל להיות בפרשה הסמוכה לה (מגלה כ"ט ב') ונביא זה עוד להלאה, והוא היה ריש סדרנו בבבל, ר"ל ראש

אין ע"י הלבנון ח' שעה

על סדר התפלה וידע היטב מנהגי התפלה מבני מערבא שמשם בא לבבל.

ג׳) והנה כבר בחלוקה ההיא שבתחלת מקראות גדולות אנו מוצאים סדרים שאין בהם כ״א פסוקים שלנו, כמו סדר כ״א מספר בראשית נרשם ויוסף אברהם עד אלה תולדות יצחק ואין שם לפנינו רק י״ח פסוקים וכן סדר כ״ה של ספר דברים הן קרבו ימיך עד האזינו, אין שם רק י״ז פסוקים, ויותר נפלא סדר ח׳ של ספר בראשית, לך לך מארצך עד ויהי רעב בארץ, ואין שם לפנינו רק שמנה פסוקים, והיאך יכלו לחלקם לשבעה קרואים? בהכרח א״כ שחלקו כל פסוק שלנו לשנים או לשלשה פסוקים, ולכן לא נמצא סדר שיהיה פחות מן ז׳ פסוקים שלנו, שאז גם אם חלקו כל פסוק לשלשה לא היה עולה לכ״א פסוקים, והמעיין בסדר ח׳ של ספר בראשית ימצא באמת איך היה נקל שם החלוקה של כל פסוק לשלשה, ולקמן נראה שבימים המאוחרים בשלא היו עורבים עוד את לבבם לחלק הפסוקים שלנו ובכל זה חלקו הסדרים לשלש שנים, עשו להם תחבולה ועצה אחרת.— איברא הך קרא דידעינן היאך פסקי לי׳ בני מערבא, והיינו הנה אנכי בא אליך, לא היה מן הצורך לחלקו בעבור שבעה קרואים, כי סדר ט״ו של ספר שמות הנרשם בתחלת מקראות גדולות מן ואתם תהיו לי עד ואלה המשפטים כולל יותר הרבה מן כ״א פסוקים שלנו, ואולם על זה יש להשיב, א) כיון שהוכרחו והורגלו לחלק פסוקים ארוכים במקומות אחרים חלקו גם הפסוק הזה הארוך. ב) לא נדע עוד היטב סבת חלוקת הסדרים על אופן ההוא שמצאנוהו, ועכ״פ נמנעו לחלק מאמר שלם כפי השם או משה, ולכן אחשוב רשימה זו של אתם תהיו לי בטעות שנחלף סיום בהתחלה, כי כמעט דבר שא״א הוא, שיפסיקו מאמר השם מן אתם ראיתם וגו׳ ויעקרו ממנו פסוק האחרון להשאירהו על סדר חדש, בהכרח שהוא היה הסיום של סדר הי״ד, וט״ו היה מתחיל מן ויבא משה, וכן רוב הרשימות בסדרי תהלים שם בתחלת מ״ג הן מסופן ולא מראשן, אעפ״י שנרשם מתחלה, א׳ אשרי האיש, אך תיכף אח״ז כי צדיק ה׳ והוא הפסוק האחרון ממזמור י״א, וכן ג׳, ה׳ הושיעה הוא אחרון ממזמור כ׳ וכו׳ וכו׳ (עיין לקמן אות י״א). אכן גם בחלוקה של שבעה קרואים לכל שבת יתכן כי לא רצו להפסיק באמצע איזה מאמר מאת הש״י או משה, וככה לא יכלו להפסיק מאמר לך אל העם וקדשתם עד המה יעלו בהר, וכן עשרת הדברות. ומי יודע עוד כמה דברים היו אצלם מן מונעי החלוקה, ולכן כאשר מצאו פסוק אחד ארוך והוא מאמר שלם בפני עצמו, והוא הנה אנכי בא אליך, חלקוהו לשלשה שהיה מספיק לבדו לפני קרוא אחד, ומן ויבא משה עד דברי העם אל ה׳ היו יכולים ג״כ לעשות ג׳ או ד׳ פסוקים, ומספיק ג״כ לפני קרוא אחד. ג׳) אפשר שהיו מוסיפים ג״כ על ז׳ קרואים כמו שאנו עושים היום, ולכן הוכרחו לחלק

הפסוקים גם כשהיה הסדר כולל יותר מן כ"א פסוקים שלנו.

ד') המנהג ההוא להשלים התורה בשלש שנים היה כבר בימי הרמב"ם (רפי"ד מה' תפלה) בלתי מתפשט, רק במקום או במקומות, ור' בנימין בסוף מסעיו יספר עוד לדבר חידוש שראת קהלה אחת במצרים והיא מארץ ישראל, שמסיימת התורה לשלש שנים, אולם בימי התלמוד היה המנהג מתפשט יותר הרבה כפי הנראה, והיו הקהלות חלוקות בזה, יש משלימים לשנה ויש לשלש שנים. כן מצינו הבריתא (סוף מגלה) ר"ש בן אלעזר אמר עזרא תיקן להן לישראל שיהו קורין קללות שבתוכחה קודם עצרת ושבמשנה תורה קודם ר"ה ע"כ, וזה רק למשלימים בשנה. ובנגדה בריתא אחרת (שם כ"ט ב') חל (ר"ח אדר) בפרשה הסמוכה לה בין מלפניה בין מלאחריה קורין אותה וכופלין אותה ע"כ, ולרב דאמר בשבת שקלים קורין את קרבני לחמי א"א להעמידה רק כמנהג בני מערבא דמסיימי לתלת שני (שם). אמנם חילוק הפסוקים שלנו לשלשה, היה מנהג בלתי מתפשט כ"כ כמו חילוק הסדרים שלנו. ונראה שרוב הקהלות חלקו רק לעת צורך גדול, וגם בו היתה להם בימים מאוחרים עצה אחרת כאשר נראה עוד. והנה פשטי' דמתניתין (תענית רפ"ד) ביום הראשון בראשית ויהי רקיע נוטה לפירוש שמואל דאמר (שם כ"ז ב') פוסק, כלומר כיון שאין בהם רק ז' פסוקים שלנו וקורין תלתא גברי בהכרח פוסק אותם לפסוקים קטנים, אמנם רב אמר דולג, והיינו שהשני מתחיל בפסוק שנגמר בו שלפניו, אכן גם לשמואל חלקו רק לעת ההכרח, כמו שר' חנינא הגדול התיר לר' חנינא קרא, לחלוק הפסוקים רק לתינוקות של בית רבן הואיל ולהתלמד עשוין (שם), והיו ג"כ קהלות אשר הכריחו למקריא לחתוך הפסוקים, ומהן טרכנת (ע ירושלמי מגלה פ"ד ה"ה), ר' שמעון ספרא (ר"ל קורא בביהכ"נ) בטרכנת אמרין ליה בני קרתא קטע בדיבורייא דיקרונן בנינן (הפסק במקראות למען יוכלו גם בנינו לקרות עמך), אתא שאיל לר' חנינא א"ל אין קטעין רישך לא תשמע לון, ושרון ליה מן ספרותא, בתר יומין נחת להכא (ר"ל לטברי' מקום חיבור הירושלמי והוא בעמק) קם עמיה ר"ש בר יוסינא כו' א"ל ועבדין כן, א"ל ולינן (ולית אנן) מקטעין לי' בסדרא (ר"ל לפני התינוקות) ע"כ, ומכל זה נראה שמלמדי התינוקות הרשו להם לחלוק, אך בקריאת ביהכ"נ לא הרשו להם לחלוק, אך בעת ההכרח עשו כן גם שם, ובני מערבא עשו כן מלפנים גם בלא הכרח גדול.

ה') ועתה יש לשאול אחרי שהיו עוד קהלות גם בימים מאוחרים שהיו משלימים התורה לשלש שנים, והראינו למעלה שיש כמה סדרים אצלם שאין בהם כ"א פסוקים לשבעה קרואים, ובסדרים כאלה היו חולקים בימי קדם את הפסוקים לשלשה, אך בזמן מאוחר שהיו החכמים מזהירים מאוד על זה בלי לחלוק הפסוקים, איך עשו בקריאת סדרים כאלה? ועל זה מצינו תשובה במס' סופרים (פי"א ה"ר) ורק ע"פי מה שהעלינו גם הנה נבין

ההלכה ההיא היטב וז״ל, ובלבד שיהא בסדר עשרים ואחד פסוקים ליתן לכל קרוא וקרוא ג׳ ואם פחות יוסיף על הסדר הזה מפרשה אחרת ע״כ, ומזה נלמוד שהיה המנהג עוד לחלק הסדרים כפי קריאת ג׳ שנים, וכפי שנרשם בתהלת מ״ג, ורק אצלם יש סדרים אשר אין בהם כ״א פסוקים, לא בסדרים שלנו, וגם זאת נלמוד שלא היו מרשים לעצמם עוד לחלק הפסוקים כבני מערבא, ולכן הוכרחו לעצה אחרת והיינו להוסיף להם בשבת ההיא מפרשה של סדר הסמוך.

ו׳) ולא נעזוב עוד ענין חילוק הפרשיות או הסדרים מבלי אשר נעורר עוד על איזה חלוקים אחרים הנמצאים בספרינו. ונודע המאמר של ר״י בן לוי במס׳ סופרים (סוף פט״ז) מאה ושבעים וחמש פרשיות שכתוב בתורה דבור דבור אמירה וצווי כנגד שנותיו של אברהם אבינו כו׳ הלכך קבעו קע״ה סדרים בתורה בכל שבת ושבת עולת תמיד ע״כ. הנה אין מספר זה כמספר סדרים שלנו ולא כמספר הסדרים של בני מערבא שהוא קנ״ה ולא קע״ה, וכבר כתבו בשם רש״ל דהכוונה אצל בני מערבא דמסיימי בשלש שנים ר״ל שני ופלגא ויהי׳ עולה קע״ה, וזה אינו אמת מכמה צדדים, והיינו להוסיף מעצמו מלה [ופלגא] שלא נמצא בגמרא, וכבר הראינו מרמב״ם ומסעות ר״ב שהיתה קהלם עוד בימיהם המשלימים התורה לשלש שנים לא לג׳ וחצי, וגם על ג׳ וחצי יהיה המספר עולה יותר מן קע״ה, כיון שלשלש שנים עולה קנ״ה נשאר על חצי שנה רק עשרים סדרים, ועוד שכבר הראינו ממאמר רב שאמר בפירוש מספר קנ״ה. אמנם לדעתי אך לשוא עמלו הבונים במאמר זה, ונראה קרוב מאוד בעיני שמן הלכך קבעו וכו׳ עד עולת תמיד, הוא הוספה מאיזה תלמיד טועה המאוחר בזמן, שכן כל המאמר ההוא של ריב״ל שם המדבר ג״כ על קמ״ז מזמורי תהלים וקנ״ג פעמים שעונים הללויה, עד מיבעת בליליא, נובע מירושלמי (רפט״ז דשבת) [כי מס׳ סופרים היא מהחיצוניות ונתחברה זמן רב אחר חתימת התלמוד כפי הנודע ונתברר], ושם הכל כלשון מאמר זה, רק לא התיבות הנוספות באמצע המאמר מן הלכך קבעו עד עולת תמיד, והכוונה במאמר ריב״ל בעצמו, רק על הפרשיות שבתוב בכל אחת מהן דכיר ודבור ר״ל וידבר ה׳ אל משה דבר אל בני ישראל, או אמירה או צווי, הן עולות קע״ה, ולא לענין חילוק סדרים כלל, וזה המוסיף הטועה אולי ראה באיזה מקום שהיה כתוב בטעות מספר קע״ה במקום קנ״ה סדרים של בני מערבא, וחברו הנה כי חשב לו כמו מציאה יפה שיהי׳ עולה מספר הסדרים ג״כ כמספר שנותיו של אברהם אבינו ע״ה.

ז׳) עוד יש בב״ר (דפ׳ קרח) שאמר קרח למשה כל התורה כלה רע״ה פרשיות איגה פוטרת את הבית פרשה אחת שבמזוזה פוטרת את הבית ע״כ. ואין לשבש א) כאן שצ״ל קע״ה, שכן גם בתנחומא וילקוט שם רע״ה, וכן אין לשבש בירושלמי ומס׳

א) עיי׳ הלבנון ח׳ שע״ה

סופרים שצ"ל במקום קע"ה רע"ה, שהרי מרמז עליו מספר שנותיו של אאע"ה, ועוד יש חלוקה חדשה בסוף תרגום הסורי על התורה הנקרא אצלם פשוטא, והוא מאיש יהודי כאשר נראה עוד, וכתוב שם אחר מספר הפסוקים אשר נעתיק לקמן, רחמילין בצחחא [המובדלים בחלקים] קכ"ו, וכן בנוסחת אוססעריוס שם בחשבון פרטי ממנין החלקים של כל ספר וספר ועולה סך הכל קכ"ו — ועוד יש חלוקה אחרת ישנה, שכן בסוף ספר בראשית שם בתרגום הסורי כתוב בנוסחת אוססעריוס, שלם ספרא קדמיא דאוריתא דהוין צחחוהי [חלקיו] תלתין וארבעא, וקפלאא [קפיטל] עסרין וחמשא, איך משלמנותא דשבעין ותרין [כפי הנמסר מן ע"ב זקנים] ע"כ, והנה מספר ל"ד הוא חלק מסך הכולל של קכ"ו אשר כבר העמדנוהו, אכן מספר כ"ה קפיטול של ספר בראשית הוא בודד, ואיננו כמספר קפיטל שלנו שהוא נ', ולא כמספר סדרים שלנו שהוא מ"ב, ולא כזה של בני מערבא שהוא מ"ג, ולא כמספר החלקים של מתרגם הסורי בעצמו שהוא קכ"ו.

ח') ולכל המספרים האלה לא נדע עוד סבה נכונה לענין מה חלקו כן, לבד למספר קכ"ו יש לנו השערה קרובה, והוא אחרי נבחון מתחלה מספר הסתומות בתורה שהוא שע"ט, נלענ"ד שהכוונה היתה בחלוקה זו אשר כל חלק יעלה לאחד משבעה קרואים בכל שבת והיינו בשנה היותר גדולה והיא המעוברת יש נ"ד שבתות, ועולה לכל שבת ז' סתומות כמספר הקרואים, כי ז' פעמים נ"ד עולה שע"ח והוא רק פחות א' ממספר הכולל. ולא יקשה עלינו שיש כמה סתומות מפסוק אחד או שנים, כי באמת אצל סתומה כזו הוסיפו פסוקים מסתומה שאחריה, כמו שעשו קצת המאוחרים בסדורים שלהם, שחלקו סדרים שלנו לשלש שנים, אך לא הפסוקים לשלשה, ואם לא היה בסדר כ"א מהפסוקים שלנו שיעלו לשבעה קרואים, הוסיפו ג"כ מסדר שלאחריו כאשר הראינו (אות ה'), ועכ"פ בכלל מספר הקרואים עם כפל שבתות השנה היה שוה למספר הסתומות, אמנם בני מערבא הקדמונים דמסיימי לשלש שני, לא עלה בידם רק ערך שליש מן ז' סתומות לכל שבת, אך בחלקם הפסוקים לשלשה יכלו לעשות כן, והנה היו צריכים ג"כ לפעמים רק שלשה קרואים והיינו לא לבד בהתחלת כל סדר כמו במנחה של שבת וב' וה', אך גם באמצעיתו כמו בחנוכה ופורים והצומות, ולחלקים כאלה אשר כל אחד יחלק מחדש לשלשה קרואים היה טוב ג"כ לפני בני מערבא החלוקה הראשונה של מספר הסתומות, כי תחת אשר למסיימים בשנה אחת היו צריכים בימים הנזכרים חלק שיחזיק בשלש סתומות, היה מספיק לבני מערבא בערך סתומה אחת רק בהחלק הפסוקים לשלשה, והנה היו למשלימים התורה בשנה אחת נ"ד חלקים כמספר שבתות של שנה מעוברת, אשר כל חלק ממנו כולל ערך ו' סתומות לשבעה קרואים, וזה

ממש כמספר הסדרים הנרשם אצלינו ג״כ נ״ד, אמנם אם רצו לחלק לפרשיות אשר כל אחת מהן תכלול ערך ג׳ סתומות לשלשה קרואים, והיו צריכים ג״כ להשגיח היטב שיעלו ג׳ פסוקים לכל קורא מבלי הפסק סתומה ביניהם, היו מוכרחים ג״כ לחלק מספר הסתומות בכלל שהוא שע״ט לשלשה והיינו קכ״ו, והוא המספר השלם בסוף תרגום הסורי, וזה דבר חידוש אצלי.

ט׳) ואחרי גמרנו הענין בחלוקת הפרשיות של התורה נדבר עוד בחלוקת הפסוקים, הנה כבר הראינו ממספר הפסוקים של הילקוט פ׳ עקב שהוא קרוב לערך חלוקת בני מערבא כל פסוק שלנו לשלשה, אך עוד הי׳ חסר מסך הכולל כמו ב׳ אלפים פסוקים, היינו אם נכפיל מספר ה״א תתפ״ח הנמצא בבריתא (קדושין ל׳ א׳) עם שלשה יצא י״ז אלף תרס״ד ובילקוט רק ט״ו אלף תתמ״ב, והנה נודע הגהת הגאון רי״ב על מה שאמרו (שם) והתגלח חציין של פסוקים וז״ל חידוש גדול כי בכל חומש ובן בתיקונים המדוייקים בפ צו סי׳ ח׳ סוף פסוק ז׳ ויאפד לו בו נרפס על צדו חצי התורה בפסוקים ע״כ, והנה כפי מספרי הפסוקים הרשומים אצלנו אחר כל ספר וספר, וכן אחר כל סדר במקראות גדולות, עולה סך הכל עד פסוק ויאפד לו בו ב״א תתק״ו והוא חצי הספר, וכפלו הוא סך הכולל ה״א תתי״ב ובתלמוד נרשם ה״א תתפ״ח, אבן אם נחשוב כפי הברייתא דקדושין והתגלח הציין של פסוקים יעלה המספר בזה עד סוף שמיני לא נדע מספר הפסוקים כפי הבריתא ומוכרחים אנחנו לקבל המספרים הרשומים לפנינו אחר כל ספר וכן אחר כל סדר, ולפי״ז עולה עד סוף שמיני ג״א כ״ו, ותזריע עד והתגלח ארבעים פסוקים סך הכל ג״א ס״ו, והכפל עולה ו׳ אלף קל״ב, ואם נכפיל מספר זה עם שלש כפי בני מערבא יעלה י״ח אלף שצ״ו והוא יותר הרבה על זה של בעל הילקוט.

י׳) אמנם מצאנו מספר אחר עוד בספר אחד אשר הוא הקרוב יותר למספר בני מערבא דמחלקי המקרא לשלשה, והוא בתרגום הסורי הנקרא לנוצרים פשוטא, והראתי במקום אחר בראיות ברורות כי מעשה ידי יהודי הוא בימים קדמונים, והוא היה מחזיק בתורה שבע״פ, רק הנוצרים הסוריים לקחוהו להם והשתמשו בו אחרי שינו בו איזה מקומות כפי דרכם. ובקצרה אציג פה הראיות היותר גדולות, א׳) תרגם לא תכשל גדי הכתוב בפ׳ כי תשא לא תיכלון וכו׳, והנה יצא מפשוטו של מקרא אל הנמסר בע״פ כמו תרגום אונקלוס, וכבר הראתי הטעם למה עזב פה מתרגם הארמי את דרכו להעתיק תמיד מלה במלה ואף נגד הנמסר (יעויין כרם חמד ה׳ מכתב י״ז סי׳ ל) והוא הטעם ג״כ למתרגם הסורי, האמנם המוציא לאור את התרגום ההוא בפני עצמו בשנת 1787 והוא החכם הנוצרי קירש, העמיד בהערות אשר בסוף התרגום נוסח עפרעם הנוצרי שהוא לא תבשל, ואמר קירש שהוא הנכון. אולם אנחנו ידענו כי עפרעם

תיקן זה כפי דרכו ודתו, ואילו היה כתוב כן מתחלה מי היה עורב את לבו להעמיד לא תיכלון? אין זאת רק עיקר הגירסא הי' כן בראשונה מפני הטעם הנזכר בכ"ח שם. ב') על ובשר בשדה טרפה בפ' משפטים, תרגם ובכרא דנתישי מן חיותא חיתא, והוא ג"כ ממש כתרגום ארמי שלנו ובשר תליש מן חיוא חייא, וגם הוא נגד פשוטו רק עפ"י הנמסר, וטעם תרגום זה ע' ג"כ כ"ח שם סי' ל"א. ג') והיא היותר גדולה, על ממחרת השבת יניפנו הכהן (פ' אמר) תרגם מבתר יומא אחרנא, וכן על וספרתם לכם ממחרת השבת מן בתרה דיומא, פה נראה החזקת המתרגם בתורה שבע"פ וגם כי חלו בו ידים מבעלי דת אחרת, שכן המתרגם הארמי תרגם בשניהם מבתר יומא טבא, וכן בתרגום ירושלמי, ואלו רצה הסורי לסור מדרכם וללכת בארח הקראים, איך נשמט מתחלה על שני המקראות מלת דשבתא, אלא ע"כ שהי' כתוב ג"כ כמו בארמי מלת טבא, והמעתיקים המאוחרים מנוצרים השמיטוה כדי להסתיר מקורו הרבני, ונשאר מלת יומא לבד אשר אין לה פירוש כלל. ולא נוכל להתעקש ולאמר שנשמט רק מלת דשבתא אחר יומא כי שלש טענות תעמודנה נגד זה, הא' מה שכבר הזכרנו, אם הי' כתוב דשבתא ממי ולאיזה צורך וענין היתה נשמטת, ולא בפסוק אחד כי אם בשנים? ועוד שנית, על כל שבת או השבת הכתוב במקרא בלא יום תרגם הסורי תמיד שבתא ולא יומא דשבתא, כמו ראו כי ה' נתן לכם את השבת (שמות ט"ז) ושמרתם את השבת, ושמרו בני ישראל את השבת, לעשות את השבת (שם ל"א) וזאת שלישית, שתרגם שבע שבתות שבע שבועין, וכן עד ממחרת השבת השביעית, עד לבית (אין ספק שצ"ל לבתר) שבועתא שביעיתא, וזה הכל ע"ד אונקלס ובארח התורה הנמסרת, כי הקראים המתיגעים לפרש כפשוטו מפרשים גם שבתות אלו שבתות ממש, ר"ל שתמנו ממחרת שבת קדש הראשון שבעה כמוהו. — ואחרי נדע כי מתרגם זה יהודי רבני נוכל להשתמש ג"כ במספר הפסוקים הנרשם שם בסוף התורה וז"ל, כלה דין כתבא דאוריתא איתוהי פתגמא שתעסר אלפין ותשע מאא ושיתא, ובנוסחא אחרת שם במקום ושתא, ועסרין וחמשא. ועתה אם נקח שליש מזה יעלה ה"א תרמ"ב, ויהי' רק פחות מן ד' פסוקים כפי הנרשם אצלינו (ע' למעלה אות ט'), ויותר נפלא בפרטי המספרים של הפסוקים אחרי כל ספר, יש אשר קרוב מאוד וההבדל יעלה רק בתשעה או עשר פסוקים, והנה כבר הראינו למעלה (אות ח') שמתרגם הסורי הוא ממשלימי התורה בשנה אחת ולא בשלש שנים, והיה ראוי א"כ להשוות גם מספר הפסוקים עם שלנו ולא לחלק כל אחד לשלש, אכן כבר ראינו ג"כ למעלה (אות ד') שלמלמדי תינוקות התירו לחלק כן אף במקום ובזמן שהשלימו התורה רק בשנה אחת והיינו בעת הקריאה בביהכ"נ, ורק להקל הלימוד לתינוקות חלקו כל פסוק לשלש,

וכן רוב התרגומים ג"כ לתועלת מורי הילדים, והסורי כאחד מהם.

י"ח) והיוצא מכל זה שהיו עוד בימים קדמונים כמה חלוקות שונות של פרשיות ושל פסוקים לפי חלוקי הארצות או מקומות הלימוד והקריאה, שאף אילו שלא היו חולקים הפסוקים שלנו בקריאת כיהכ"נ היו חולקים אותם בעת הלימוד והתרגום לילדים, ולפי"ז ע"כ מה שאמרו כל פרשה וכן כל פסוק דלא פסקי' משה לא פסקינן לי' (ע' למעלה אות א') לאו דוקא, והכוונה דלא פסקי' משה כפי החלוקה הנוהגת. — והיו מקומות וזמנים שפסקו סדרי התורה לקנ"ה, והיינו על שלש שנים, ובכל זאת חלוקת הפסוקים היתה זו שלנו, וכן היה מנהג רב תלמידו של רבינו הקדוש כפי מה שהראינו (אות ב'), וכן להפך שנשארת חלוקת הפסוקים לשלשה אך הסדרים נחלקו רק לשנה כמנהגנו, והוא היה מנהג מתרגם הסורי, אך בזמן מן הזמנים הקדמונים היו מחוברים ונקשרים שני המנהגים האלה, היינו החולקים התורה לשלש שנים חלקו ג"כ כל פסוק לשלשה כאשר בררנו (אות א'). ואוסיף רק את זה שחלוקת הפסוקים לשנים או לשלשה נוכל להכיר עוד במקומות הנגינות של אתנחתא או מונח סגול או זקף קטן.

י"ט) וכדבר חלוקת הסדרים של שאר ספרי קודש, הנה יודעים אנו מספרי מזמורי תהלים שאנו מונים ק"נ, ויש קמ"ט משום דאשרי ולמה רגשו כחדא נינהו, ויש קמ"ז כאשר ראינו למעלה (אות ו') ממס' סופרים, ובתחלת מקראות גדולות נרשם י"ז סדרים, וקשה לעמוד על סבת חלוקה זו, אולי קבינו קצת לימי הסליחות שלפני ר"ה ובין פסח לעשור, לגמור ס' תהלים, רק בימות החול ולא בשבת, ואם חל ר"ה ביום ג' יש ח' ימים לפני ר"ה ושבת לא נחשב, וכן ט' ימים מר"ה עד יו"כ בלא שבת, הרי י"ז. ומנהג זה של ימי הסליחות קדמון הוא ונמצא כבר בימי הגאונים, וכבר הראתי (אות ג') כי רוב הסימנים שם בתחלת מ"ג עד סוף הסדר והמזמור, לא על ראשו. — והנה חלוקת הקפיטל שלנו בכל ספרי תנ"ך חדשה היא, וחלוקת הסדרים של בעלי המסרה בכל כתבי קודש, נרשמת ג"כ בתחלת מ"ג, אך גם היא איננה מסכמת עם דברי רז"ל בגמרא שהם עשו מן ג' פסוקים סמוכים שלש פרשיות, והן בישעי' נ"ב (מגילה כ"ד רע"א), ושם בתחלת מ"ג נרשמו הפרשיות אחת לאחת בכל ספר ישעי' ומספרן כ"ז, ולא נמצא התחלות הפרשיות הנזכרות כלל, וכן חלקו הסופרים מגלת אסתר לי"ז פרשיות, ולפי המסרה בתחלת מ"ג יש רק חמשה פרשיות, ובכה במספר הפסוקים יש חלוקים, והנה נודע שרז"ל (קדושין ל' א') אמרו, יתר עליו (על ה"א תתפ"ח שבתורה) ס' תהלים שמנה, ואצלנו נרשם סכום פסוקי דס' תהלים אלפים תקכ"ז, נראה שבס' תהלים הרשו להם ג"כ מלמדי תינוקות לחלק כל פסוק שלנו לשנים או לשלשה ואפשר נוכל להכיר עוד היום המקומות אצל אתנחתא, ואצל

מהפך מרכא שהוא המפסיק יותר כס׳ תהלים בפי הנודע. ועוד שם בקדושין, חסר ממנו בד״ה שמנה, ואצלנו נרשם סכום פסוקי של כל ד״ה אלף תרנ״ו, וזה מורה ג״כ על חלוקת הפסוקים שלנו לשלשה בימי הבריתא, ואולי כיונו פה גם לעזרא ונחמי׳ אשר חשבו קצת לאחד עם ד״ה. — ומצינו כבר תיבה אחת אשר אצלנו היא סיום מקרא הקודם ואצל רז״ל היתה התחלה למקרא המאוחר והוא בעובדי׳ פסוק ט׳ וי׳, למען יכרת איש מהר עשו מקטל: מחמס אחיך יעקב וכו׳, ובירושלמי (פ״א דפיאה) מחשבה רעה הקב״ה מצרפה, מקטל מחמס אחיך יעקב וכי הרגו אלא מלמד שחשב עליו להרגו ע״כ, והידש ששוה בה נוסחת רז״ל לנוסחת העתקת השבעים וואולגאטא, תרגום הסורי והערבי, ע׳ אייכהארן מבא לספרי תנ״ך ח״א סי׳ ע״ז (*).

ב׳ על דבר השאלה השני׳ בענין סדר המחזור הראשון כאשר הוא לפנינו, לרעתי אין לברר זה, היו סדרים רבים כחפץ כל סופר, יעויין קובצי די ראססי כ״י נמצאו במה מחזורים שונים, ואת הבא ראשונה ליד המדפיסים הראשונים, הוציאו לאור והוא הנשאר בידינו.

ג׳ ואודות השאלה השלישית על שבע מצות דרבנן, אין ספק אצלי שהתחלת מספר זה רק מאחרונים, ולא הי׳ כלל אצל הקדמונים, ואעידה לי עדים נאמנים, שכן במדרש רבה ותנחומא (סוף פ׳ קרח) הלוחות היו בהן תרי״ג מצות מן אנכי עד אשר לרעך ע״כ, ור״ל ולא עד בכלל, טעם מלת אשר לרעך עולה תר״ך, ב״כ המגיה לתנחומא, וכן במ״ב והוסיף וז״ל, וז׳ אותיות אשר לרעך כתבו הקדמונים שרמזו לז׳ מצות בני נח, והמקובלים כתבו שמרמזים לז׳ ספירות וכו׳, ולעיל בפ׳ נשא בפי״ג איתא נגד ז׳ ימי בראשית ע״כ, ובאמת כתוב כן שם בפ׳ נשא, קטרת, ק׳ בא״ת ב״ש ד׳ הוא תרי״ג וכן אתה מוצא תרי״ג אותיות יש מן אנכי עד אשר לרעך כנגד תרי״ג מצות, וז׳ יתירות כנגד ז׳ ימי בראשית ע״כ, ומ״ש במ״כ בשם הקדמונים שמרמז לז׳ מצות בני נח יתכן שאחד מהם הוא בעל הטורים שכ״כ בפ׳ יתרו וז״ל (בפ׳ י׳ דברות) ויש בהם תרי״ג (צ״ל תר״ך) אותיות כנגד תרי״ג מצות וז׳ מצות של בני נח וסימנם כתר תורה ע״כ, אכן נראה שיבוש שהרי רוב מצות בני נח נכללו אח״כ בתרי״ג. — ועכ״פ אילו היו המספר של ז׳ מצות דרבנן נודע כבר לקדמונים לא

(*) לענ״ד — במח״ה — מה שהביא לראי׳ מן הירושלמי דפיאה פה אינה ראיה, כי יש לנו מלות רבות בסוף הפסוקים הנדרשים מפי חז״ל להפסוק הבא אחריו, ולדעתי נסמך זאת על המדה העשתי עשר מל״ב מדות דר״א בר״י הגלילי מסדור שנחלק וכמו שמפורש עליה מפסוק כי מרבית העם וכו׳ יכפר בעד: כל לבבו וכו׳ דד״ה ב׳ ל׳ י״ח י״ט; אבל יש לנו שתי ראיות לדבריו הנעימים, אחת בבבלי (יומא נ״ב ע״ב) מן ה׳ מקראות שאין להם הכרע ואמד מהם ארור והוא ג״כ ראש הפסוק הבא, ואם צריכין לקרא עם מלפניס אז הוא סוף (של שכם) ארור, וע״ש ברש״י וכבר הרגיש המהרש״א שם בדבר הזה יעוין עליו ד״ה ויעלו; והשניה בספרי פ׳ מטות בפסוק ועתה הרגו כל זכר וכו׳ הרגו: וכל הטף בנשים, ע׳ צרש״א על התורה (במדבר ל״א י״ז) בפסוק הזה.

היו נמנעים מלהשלים פח על ידן הו׳ אותיות של אשר לרעך, ולא לבד בעלי המדרש ותנחומא, אך גם הרב בעל הטורים לא ידע מהן, אולם זאת נראה כי ע״י גימטריא זו בעצמה התחילו בזמן מאוחר למנות ז׳ מצות דרבנן, ואחר חשב להשלים על ידיהן המספר כתר ומנה לו כחפצו, אעפ״י שלא עלו בידו מצמצמות, שהן או חמש כדברי קצת או יותר משבע, ותו לא מידי ואין הדבר שוה בנזק הזמן.

והני מרשה לכבודו להרפיס כל מכתבי זה אם ירצה באיזה מקום וחיבור אשר ימצא נכון לפניו, ואם יוכל לשלוח לידי איזה עקסעמפלאר גם אשר נדפס בו אגרתי זאת לבדה, עלי לתת לו תודה. ואני נכון ג״כ להשיב תמיד על שאלותיו בחכמה. ועוד זאת אני מבקש, אולי יוכל לקנות בעדי שם איזה ספרים ישנים מדפוס אמשטרדם או גם מדפוסים אחרים קדמונים, ואשלם מחירו במיטב ובתשואת חן, ואיזה ספר אשר ירצה כ״ת לשלוח, יוכל לעשות זאת ע״י הבוכהאנדלונג מן פה, והם מוכרי ספרים אשכנזים, ולא כן אגרת, אותה ישלח ע״י הבידואר ולא יחוש למחיר הפאסט, כאשר לא אחוש גם אנכי באגרות הנכתבות ממני אליו, ובמכתבו אלי יודיעני אם ומה שלח לי ע״י הבוכהאנדלונג. — גם ימחול להודיעני על איזה דרך מרפיסים שם ספרים חדשים, אם ישלמו המדפיסים לפעמים אל המחבר או להפך, אולי אוכל לעשות לה מאומה. והנני ידידו ומכבדו דו״ש באהבה, הכותב וחותם פק״ק פראג יום ה׳ ער״ח אב תר״ג.

שלמה יהודא ליב כהן רפאפורט

ראב״ד פק״ק הנ״ל.

מכתב אל הרב שד״ל בעיר פאדובה.

ה׳ ימלך לעולם.

שלום מארץ מרחק מצעיר הצעירים, מצפה יום ליום שחר פני גבור בגבורים, ומיחל לבוא בקרת אפים מול מאור המאורים, אכני נזר מתנוססות לפניו המבריקים ומזהירים, לא יעריכן כל פטדת כוש וחפצים יקרים, דוברי צחות לו יקרו ברך וכל מזמרי מזמורים, ומעולם יעמד שמו לתהלה ולתפארת עד דור דורים, דבש וחלב לשונו אמרות ה׳ אמרות טהורות לגלות נסתרים, למרום עלה שם שב את שבים מקום יושבי נטעים המה היוצרים, ויורידם ארצה להחיות ערלי שפה מעפרים, צמאי חכמה ורעבי תושיה יאכלו מפריו וישתו ממימיו מים טהורים, אשרי אדם ישמע תורה מפיהו ותבונה משפתיו מעלפת ספירים, טרף יבקשו מאתו כל שוחרי דעת ותבונה היושבים בשערים, וישביעו בצחצחות כליותיהם מלקחו יערוף כמטר עלי דשא כשעירים. — ה״ה החכם הכולל, יפעת ישרון והדרו,

הרואה הרועה לבני ישראל בגולה בחקירותיו הנשגבות בשפת קורש ואחיותיה, בני קדם המפואר בשם תהלתו כבוד מוהר"ר שמואל דוד לוצאטו נרו יאיר לנצח, הגבר הוקם על בקאללעגיום ראבביניקא בעיר פאדובה.

יפרח בימיו צדיק לחזות בעיניו מלך ביפיו עם כבוד
הלבנון הדר אלהינו להתענג בטוב ביתו קדוש היכלו!

נבון לחש וטפסר נכבד!

אם מן היום נסתה רגל הכותב — אשר ערב את לבו היום לגשת מול פני חכם כמוהו במנחה קטנה מפרי עשתנותיו ההולכת בזה — להציג כפו עלי אדמת תנובה בין נטעי אנשי השם אשר מעולם, להשתעשע בצאצאיהם עד כי משנים ושלשה גרגרים אשר לקט מצמחיהם היו בפיו כרבש למתוק, וכל היום התאוה תאוה לטעום לאכל ולהגמיא בנפש צמאה מתעלותיהם להחיות את רוחו ולהשקיט את רעבון נפשו בקרבו האומרת הב! הב! מה רבה עלתה תשוקתו ביום נתנו ה' לפקוח אמרות טהורות מזקקות שבעתים מפי חכמי דורנו בארץ איטאליא, ארץ נושבת מחכמים משוררים ונבונים מני אז, שם טמוני שפוני חכמה ותושיה מני דור, ומי עתה בראש? — הלא אתה ראש השלישים איש לוצאטו! חותם תכנית מלא תורה ותבונה, משפחתך מנקובי ראשית חכמי ישראל מעולם, פה מחזה שדי אחזה משה איש האלהים אשר ידענו מה היה לו; שם תמונה לנגד עיני מאיש אחד מן הרמתים מהר אפרים; יְפִתְ אלהים לך בן־חזקיהו כי ירדת הדרי בטני וכליותי בכנורך הנעים לפרוט בשפת־יה! שמעתי את זמריך והמית נבליך, זמרתך וקנתך עלתה לפני; אל שאול עם דאנטע ירדת, ורוחך את טאססא מקוננת, נופת פעטרארקא תטופנה שפתיך וחיך מעטאסטאסיא ממתקי לשנך; ואם רבו בנות השיר במחשבותיך הנשגבות מובלות בתפים בהיכלי מלך היכל הקודש שפת יה, ביסודות וחקירות מקראי קודש ולשונה הנשגבה עלית על כלנה. שם הרים עלית שבית שבי; ארמי אובד משחת מראהו מני זוקן תמכת בזרועותיך הנטויורת לכל דבר חכמה ואהבת את הגר, אחזתהו ולא התרפיתהו עד כי רָחַץ למשעו ויף למלוכה. שם שַׂמְתָּ שמות בארץ הבדלת בין אור לחושך, נתת סדרים במו אופל עד כי יצא כנוגה משפטם ודינם כאור בצהרים. שם עץ רענן בכרם חמד שתלת, קראת הדורות מראש כלם בשמות נקראו להכיר מעבדיהם וקבלותיהם איש מפי איש עד איש האלהים בהר סיני; כן הוספת חכמה ודעת לנפש כלתה לדעת היושבת מרחוק לבלוע כעטופי רעב את לחמך המשביע, לשתות בצמא את מימיך הנוזלים מבאריך באר מים חיים; לכן אַתְּ כרוב ממשח! שמע נא לקול צעיר מכבדך אשר אותה נפשו להציע לאיש נבון כמוך שאלה אחת, הקטנה היא בעיניך וגדולה ונפלאה היא בעיניו, להאציל

אותו מרוחך הנשגבה–רוח ה׳ נוססה בו–עליו, להרגיע את נפשו החפצה לדעת, ולתת מהורך עליו למען ישמעו כל ערת בני ישראל, וזאת תכונתה:

היש תרופה למצא טעם נכון לצורות הנגינות ושמותיהן? היתאחדו שמותיהן עם צורותיהן או נגינותיהן, הן לפי קריאת אנחנו בני האשכנזים הן לפי קריאת אחינו הספרדים? ואף כי איזה מהם כמו הסלוק ואתנה נוכל לפרש כפי מושבותם ונגינתם, בכל זאת לא יצאנו די חובת הבאור; והנה באמת כבר חקרו עליו איזה חכמי הדקדוק כמו הרב רבינו קלונימוס בסוף מקנה אברם להרב הנודע ר׳ אברהם דבלמשי, גם הרב ר׳ אלי׳ הלוי הוא הבחור בספר טוב טעם, גם קרוב לזמנינו המדקדק ר׳ זלמן הענא (בעל המחבר ספר בנין שלמה, יסוד הנקוד וצוהר התיבה) בשערי זמרה (לא שערי תורה שלו) הנדפס בעיר פיורדא שנת שער׳ זמרה ממנו שמונה שערים (ובכתובים יש עשרה שערים) בכתוב שם דף ל״ו ע״ב, שאיזה נגינות כעין סמני המוזיקא ורצה להתיחס אותם עם נוט״י המוזיקא, יעוין שם באורך. ועיין גם בספר מגן אבות להרב הרשב״ץ חלק ג׳ דף נ״ה ע״ב; אך כל אלה איננו מספיק, ע״כ יורנו אם יש תרופה על זאת?

הדברים האלה נשא את לב מכבדו ממרחק להביא לפניו במכתב הזה, והבורא רוק וחלד ירבה שנותיו בטוב ובנעימים כחפץ עבדו המשתחוה מרחוק מול הדרת חכמתו אפים ארצה, הכו״ח פה עיר אמסטרדם בי״א לחדש ניסן שנת התר״ב ליצירה,

והוא הצעיר

גבריאל פאלק.

תשובה מאת הרב שד״ל נ״י.

לכבוד ידידי החכם היקר המליץ המפואר והמשורר המעולה כש״ת מהר״ר גבריאל פאלק, היושב בקריה עליזה אמשטרדם, שלום עד העולם.

מכתבך הנעים מיום עשתי עשר לחדש הראשון שנת תר״ב הגיעני באייר תר״ג, לכן לא תתמה אם גם אני התעצלתי מעט, ולא השיבותיך דבר עד בוא שנת תר״ד, כי החקירות אשר בקשת ממני קשות מאד, ואני לא מצאתי דעתי פנויה וצלולה לפנות עליהן ולצלול במעמקיהן, וכפרט כי ימים לא כביר לפני בוא אגרתך לידי לקחתי לי אשה חדשה, ועד יום כ׳ כסלו הבע״ל לא תשלם השנה אשר אני חייב להיות נקי לביתי ולשמח את אשתי, המקום יזכני לשמח אותה כל ימי חייה, חלף יגון ואנחה אשר שבעה בימי מחלת אחותה אשתי הראשונה זצ״ל, ותחלת כל דבר אודה לך במאד מאד על ספרך תפורט אשר שלחת אלי לתשורה, ושמחתי בו מאד, כי ראיתיך אחד מן השרידים אשר חשקה נפשם בשפת יהודה העזובה־

והגלמודה, ומליצותיך ושיריך היו לי לששון ולשמחה, ומי יתן וכמוך ירבו בעירך המפוארה ובארצך המכורכת.

ולענין שאלתך על צורות הנגינות ושמותיהן, היתאחדו שמותן עם צורתן או נגוניהן, הנה אין ספק אצלי כי יתאחדו, ואין ספק כי מניחי השמורת לא הניחום במקרה, אבל שמו אותם נאותים אל הצורה או אל הנגון, ואולם מאד יקשה עלינו עתה לתת טעם אל השמות ההם, מפני שני דברים, האחד כי קצת מאותם השמות נשתנו ונשתכשו ברוב הימים, והשני כי קצת מהצורות ג"כ נשתנו במשך הדורות; וזה עצמו הוא הענין המונע ממנו הבנת שמות האותיות ושמות הנקדות, כי גם השמות גם הצורות נשתנו ממה שהיו בתחלת הווייתם. וככר כתבתי בספרי Prolegomeni (ומי יתן ואמצא מקים לשלחו אליך) כי התנועה הנקראת צרי נ"ל שעקר שמה אינו אלא שְׁרֵי, שענינו שרוי ורבוץ, כי גם בלשון סורי תנועת e מצויינת בשתי נקדות שוכבות, כמו צרי שלנו ממש, ובלשון ההוא קוראים לאותן שתי נקדות רְבָצָא ובעלי הנקוד שלנו קראו לאותה נקודה שְׁרֵי, על דרך שקראוה הסוריים רבצא, ושם הוכחתי כי הנקוד נתחדש בבבל (לא בטבריה), ושהמצאת הנקוד המציאוה תחלה בעלי לשון סורי בלשונם, ואח"כ בני ישראל בספרי הקדש, ואח"כ הערביים בספריהם. והנה השם הזה שרי נשאר עדיין (אצל הספרדים) לנגינת הסגולתא, וגם הוא לדעתי היה מתחלתו בעל שתי נקדות כמו הצרי, אלא שברוב הימים חששו שמא יטעה אדם והתחלף לו נגינת הסגולתא בנקודת הצרי (כגון אם יקרה מקרה שתהיה על הסגולתא בשיטה שלמעלה אות בלתי מנוקדת, והרואה יחשוב שאותה נקודה אינה שייכה למטה אלא למעלה, והיא צרי השייך לאות שעליה), על כן הוסיפו עליו נקודה אחת להבדילו מן הצרי, ואז קראוהו סגולתא, להיות צורתו קרובה לצורת התנועה הנקראת סגול.

והנה כבר נתפרסם במכתב הנקרא ציון (תר"א עמוד 152) כי נמצא באי קרים תנ"ך כ"י ישן נושן, עם תרגום יונתן ומסרה קטנה, וטעמים משונים בצורתם מהנוהגים אצלנו, ושם (בחדש תמוז) נדפסה ג"כ דוגמא קטנה מהכ"י ההוא, והיא כוללת שלשה פסוקים מישעיה מ"ט עם תרגומם, ואני ראיתי בעיני עוד חתיכה אחת קטנה מהתנ"ך ההוא שנשלחה לידידי החכם המפואר יש"ר והיא כוללת חמשה פסוקים הסמוכים לאותם שנדפסו בציון. וידידי ושארי החכם והמדקדק מהר"ר שמואל חיים לולי ז"ל (מדי דברי בו יהמו מעי לו, כי פתאום לקחו ה') העתיק אותה בשבילי, והעתקתו מדוייקת יותר מהדוגמא הנדפסת על האבן. והנה בדוגמאות האלה מצאתי רוב הנקדות והטעמים כתובים למעלה על גבי האותיות, ומצאתי הזקף עשוי בצורת פזר שלנו (ע), וזה מסכים מאד עם הוראת השם, כי זְקֵף ענינו עץ שהרוני ב"ר נתלין עלע, עיין עזרא ו' י"א, ואסתר ז' ט'

כתרגום ראשון ושני, וכן בבבא מציעא דף פ"ב קם תותי זקיפא וקא בכי. וענין אחר מצאתי באותו נקוד משונה, והוא מסכים עם עדות הרשב"ץ במגן אבות דף נ"ה (שהבאת במכתבך), והוא שצורת האתנח היא כך (∧).

עוד יש לדעת כי בספרי דע ראססי נמצא חומש עם תרגום כ"י על קלף משנת ה' אלפים ע"א (והוא Codex 12 מספרי כ"י של החכם הנ"ל), ובסופו כתוב כדברים האלה לאמר: תרגום זה נעתק מספר אשר הובא מארץ בבל והיה מנוקד למעלה בנקוד ארץ אשור והפסו ר' נתן ברבי מכיר בר' מנחם מאנקונא בר' שמואל בר' מכיר ממדינת אויירי בר' שלמה הוא אשר גדע קרן המתלוצץ בארץ מגנצא בשם המבורך בר' מנחם בר' צדוק הנקדן והגיהו ונסחו לנקוד טברני. הדברים האלה הביאם דע ראססי בלשון רומי, ואחד מתלמידי בהיותו בעיר פארמא העתיק אותם לי בלה"ק כאשר הם באותו כ"י, והוא כתב אלי כי במלת אויירי ובמלת מגנצא מסופק הוא, מפני רוע הכתיבה, והחכם דע ראססי במקום מגנצא קרא רומניא, וזה איננו נוגע לענינגו, אבל מה שיש לנו ללמוד מהדברים האלה הכתובים בסוף החומש ההוא הוא שכבר היתה שם תכונה אחרת של נקוד והיה נקרא נקוד ארץ אשור, והנקוד ההוא היה למעלה על גבי האותיות, כמו שהוא נקוד התנ"ך הנמצא בארץ קרים, ובארצות אחרות היה נוהג נקוד אחר שהיה נקרא טברני, אולי חכמי טבריה שנו והחליפו הנקוד האשורי או בבלי, והמציאו נקוד אחר, ונקרא על שמם נקוד טברני. וכבר הבאתי בכרם חמד ד' עמוד 203 תחלת פי' אבות שמצאתי במחזור ויטרי, ושם כתוב שאין נקוד טברני דומה לנקוד שלנו, ולא שניהם דומים לנקוד ארץ ישראל. ועדיין הדבר קשה מאד, איך נקוד טברני, שנראה שהוא מטבריה, לא היה דומה לנקוד א"י, והלא טבריה בא"י היא; ועוד איך לא היה נקוד טברני דומה לנקוד שלנו, והלא הראב"ע כתב כי מחכמי טבריה קבלנו כל הנקוד. ויהי מה, זכינו לדעת בלא שום ספק כי הנקוד לא היה בכל מקום ובכל זמן על התכונה אשר הוא עתה בספרים שלנו, על כן אין לתמוה אם אין טעמי שמות הנגינות מובנים לנו היום.

ואע"פ כן הנה קצת מהם מובנים, כגון סגול או סגולתא, שהוא תרגום ירושלמי של אשכול, כי כן הוא דומה לגרגרי ענבים התלויים באשכול; וכן השלשלת הוא דומה בצורתו לשרשרת, והתרסא (ט) הוא דומה למגן, וידוע כי תריס הוא מגן. והאתנח נקרא ג"כ סחפא (עיין מסרה ויקרא י"ח ט"ו כל סחופי בצירי, ר"ל כל לא תגלה שבטעם אתנח, הם נקודים צרי), ועניינו כלי הפוך על פניו, כענין סחופי כסא אטבורא (שבת ס"ו) שעניינו להפוך כוס ולתת פיה על הטבור, וכן אתנח שלנו הוא כעין כוס כפויה למטה. וכן הטפחא הבא במקום מתג (כגון לְהַחֵלּוֹ) קורין לו מאיילא, ענין חוזק, כי המתג שהיה

.. Berliner, Onkelos II, 134

ראוי לבא באותה האות, הוסיפו לו כח, על ידי שהחליפוהו בטפחא, אבל באמת אינו טפחא, אלא מתג חזק.

והואיל והזכרתי ענין הנקוד המשונה ההוא אשר בתנ"ך כ"י הנמצא בארץ קרים, לא אחדל לערוך לפניך תכונת צורותיו, אפס קצתן תראה וכלן לא תראה, כי הדוגמאות אשר ראיתי אינן אלא התיכות קטנות, ולא נכללו בהן כל הטעמים ולא רובם. ויהיו דברי אלה כוללים פירוש הנקוד הנמצא בדף הנדפס ב צ י ו ן, קחהו ועיניך שים עליו, ואם הדף ההוא הוא חירה, יהיו דברי אלה פתרונה. ואתחיל מהתנועות והחטפים.

הקמץ מציירים אותו כצורת מהפך או שופר הפוך שלנו ולא כמוהו ממש (כ), ומקומו על גבי האות. עיין התבה הראשונה אשר בדף הנדפס, הלא היא חָרְבָתֵיךְ, ותמצא על החי"ת ועל הבי"ת כעין מהפך ואינו אלא קמץ, וזולת אלה עוד רבים בדף ההוא. החירק הוא נקודה אחת כחירק שלנו ומקומו על גבי היו"ד הנחה, כמו שאתה תראה במלת חָרְבָתֵיךְ, ובמלת סָבִיב נקודה אחת על גבי היו"ד, ואם התבה חסרה יו"ד יבא החירק בין אות לאות, במקום שאנו כותבים החולם כשאין שם וי"ו, כמו שאתה רואה במלת הֲרִסֻתַיִךְ, שהחירק למעלה בין הרי"ש והסמ"ך. אך מלבד זה ראוי לדעת כי נקודת החירק תתחבר לפעמים עם קו שוכב, לפעמים תבא הנקודה למעלה והקו למטה, כזה (ـ̇), ולפעמים יבא הקו למעלה והנקודה למטה, כזה (ـ̣), וזה יהיה כשיבא אחר החירק שוא נח או דגש, שאם אחר החירק יבא שוא נח, יבא הקו תחת הנקודה, ואם אחר החירק דגש, יבא הקו על הנקודה. הלא תראה במלת נִקְבְּצוּ יש על הנו"ן קו ועל הקו נקודה, וכן במלת תִּלְבָּשִׁי, יש על התי"ו קו, ונקודה עליו; וכהפך במלת שִׁכְּלַיִךְ יש על השי"ן נקודה ועליה הקו, וכן במלת גִּדֵּל וכן במלת הִנֵּה, וכן בתרגום במלת מִקְּצַן. וכן במקצת מלות מן התרגום שבאה בהן יו"ד יתרה ואחריה דגש, יש על הי"וד נקודה ועליה קו, כמו שאתה רואה במלת מִינַּיִךְ ובמלת וְאִיתִּיב, יו"ד ראשונה בשתי תבות אלה יש עליה נקודה ועליה קו, מפני שהאות שאחריה דגושה, אבל היו"ד השניה שהיא נחה, והחירק הוא תנועה גדולה, אין עליה שום קו אלא נקודת החירק (כן הוא במלת וְאִיתִּיב, אבל במלת מִינַּיִךְ, נשמט החירק מעל היו"ד השניה, ואינו אלא טעות סופר או טעות המדפיסים).

השלש נקדות צורתו קו עומד (ا), אולי בחרו בצורה זו להורות על הוי"ו החסרה, ומקום הקו הזה למעלה בין שתי האותיות, כאשר אתה רואה במלת הֲרִסֻתַיִךְ ובמלת שִׁכֻּלַיִךְ. ואם אחר השלש נקדות יבא דגש, אז יבא על הקו העומד קו שוכב (ٖ) ואם אחריו שוא נח, אז הקו השוכב יבא תחת הקו

העומד (ִ), הכל כמו שראינו למעלה בענין החירק. הלא תראה במלת כְּלָם יש על הכ"ף קו עומד וקו אחר שוכב עליו, וכן במלת כּוּלְּהוֹן על הוי"ו הראשונה שהיא וי"ו יתרה. ואמנם השלש נקודות שאחריו שוא נח איננו נמצא בדף הנדפס, אבל מצאתיו בדוגמא האחרת אשר בידי (אשר הזכרתי למעלה) במלת תְּרַבֶּינָךְ ובמלת פְּרְקָנִי.

השורק הוא נקודה בתוך הו"ו, כנקוד שלנו ממש.

הצרי צורתו כצורת צרי שלנו ממש, אלא שהוא למעלה על האות, כאשר אתה רואה במלות הֲרִסְתֵּךְ, תֵּצְרִי, מֵיוֹשֵׁב, ובמלת בִּלְבָבֵךְ, וזולתן. ואם יש יו"ד נחה אחר הצרי יבא הצרי על גבי היו"ד, כאשר תראה במלת אֵיפֹה ובמלת אֲרֵי.

הפתח והסגול אינם בנקוד האשורי או הבבלי הזה שתי תנועות, אלא תנועה אחת הם, וצורתם חצי עגול שפגימתו למעלה, כמו שהוא בלשון רומי סימן התנועות הקצרות, כזה (˘), כאשר אתה רואה על המ"ם של וְאָמַרְתְּ ועל הוי"ו של וַאֲנִי ועל האל"ף של וְאֶרֶץ; ואם אחר הפתח או הסגול יש דגש, אז יבא קו על גביו (כמו שראינו למעלה בחירק ובשלש נקדות), כאשר אתה רואה על אות הקו"ף ועל שתי הכפי"ן במלות וּתְקַשְּׁרִים כְּכַּלָּה. ובדף האחר אשר בידי, אשר הוא כדאי לסמוך עליו יותר מהנדפס מצאתי דוגמאות הרבה לנקוד זה של הפתח והסגול, כשהם בודדים וכשהם עם הקו על גביהם. רק מלת אֵת אשר בהיותה מוקפת לתבה שאחריה היא אצלנו בסגול מצאתיה כאן ארבע פעמים (ואת יריבך, ואת בניך, את מוניך את בשרם) נקודה צרי ותחתיו קו (‗) והתבה בלי מקף, ובנדפס אין אֵת אלא אחד (מי ילד לי את אלה), וגם הוא בלא מקף ובקו על האל"ף ונקודה על הקו, אלא שהנקודה היא אחת (חירק) ולא שתים (צרי), ונראה כי טעות הדפוס הוא. ואני כתחלה הייתי סבור לומר שכך היתה שיטתו של הנקדן הזה שלא להקיף תבת את בשום מקום (ובכר מצאנו כביוצא באלה מחלוקת בין בן אשר ובן נפתלי), ושעל כן היה מנקד כל את בצרי (כמו שאנו עושים בכל מקום שבא את בלי מקף), ושהקו שתחת שתי הנקדות הוא מפני שאחר האל"ף ת נח נראה, שהוא כמו שוא נח; ויהיה גם הצרי מקבל הקו למטה ולמעלה כפי אשר יהיה אחריו שוא נח או דגש. אך זה אי אפשר לאמרו, שהרי כמה וכמה צרי יש לנו בדף הנדפס וגם בדף האחר שבידי, שאחריהם שוא נח או נח נראה, ולא נמצא בהם קו תחת שתי הנקדות. לפיכך אין לנו להחליט דבר על נקוד זה של מלת את, אם לא נראה עוד דפים אחרים מהתנ"ך ההוא.

החולם הוא שתי נקדות זו על זו (כצורת שוא שלנו) על גבי הוי"ו הנחה. או בין שתי האותיות אם אין שם וי"ו נחה, כאשר אתה רואה במלות כּוּלְּהוֹן, וְעוֹבָדֵיהוֹן, חֳרָבֹתַיִךְ וְשֹׁמְמֹתַיִךְ וזולתן.

חרבתיך מפגרי ומחרבך מינך יגלון שאי
סביב עיניך וראי כלם נקבצו באו לך חי אני
נאם יהוה כי כלם כעדי תלבשי ותקשרים
ככלה זקופי ירוש' סחי סחור עינך וחזא כל
בני עם גלותיך מתכנשין ואתן לותיך קים
אנא אמר יוי ארי כולהון ליך כלבוש דיקר
ועובדיהון לותיך כקישוט כלתא כי חרבתיך
ושממתיך וארץ הרסתך כי עתה תצרי
מיושב ורחקו מבלעיך ארי חרבתיך ושממותיך

שכליך צר לי המקום גשה לי ואשבה מכען
יימרון חד חד בבותיך בני עם גלותיך עקא לי
אתרא רווח לי ואיתיב. ואמרת בלבבך מי ילד
לי את אלה ואני שכולה וגלמודה גלה וסורה
ואלה מי גדל הן אני נשארתי לבדי אלה איפה
הם ותימרין בליביך מן רבי לי ית אלין ואנא
תכלא ורחיקא גליא ומטלטלא ואלין מן רבי
הא אנא אשתארית בלחודי אלין איכא
הוו. כה אמר אדני יהוה הנה

השוא צורתו כצורת הרפה, או כפתח, על גבי האות, כאשר אתה רואה על אות הרי"ש במלת הִרְבֵּתִיךְ, ועל הקו"ף ועל הבי"ת במלת נִקְבְּצוּ.

החטף פתח צורתו שתי נקדות זו על זו באלכסון (⁄) על גבי האות, כאשר תראה על העי"ן במלת כַּעֲדִי, ועל האל"פין במלות אֲנָא, אֲרִי, על ה"א הֲרִסְתֵּךְ, על חי"ת וְרַחֲקוּ, וזולתן.

החטף סגול צורתו כצורת החטף פתח (כמו שראינו למעלה שהפתח והסגול תנועה אחת הן בנקוד האשורי), וזה לא מצאתיו בדוגמא הנדפסת, אבל מצאתיו בדוגמא האחרת שבידי, כי שם ראיתי כדנן אמר יוי אלהים בשתי נקדות באלכסון על אל"ף של אֱלֹהִים.

החטף קמץ לא מצאתיו לא בדוגמא הנדפסת ולא בדוגמא כ"י שבידי.

וכאן ראוי להעיר על חלוף גדול שבין נקוד אשורי לנקוד שלנו, והוא כי בנקוד אשורי החטף משמש פעמים רבות במקום תנועה, וזה לפי מה שאמר כל פתח וסגול שאין כהם לא טעם ולא מתג (והם מפני זה תנועות קצרות וחטופות בהקרח), כגון הפתח שבתבות יְלַדִילִי, וְגַלְמוּדָה, והסגול שבמלת אֵלֶּה, והסגול השני במלת אֶרֶץ, אינם נחשבים בנקוד האשורי בתנועה, אלא כחטף, וצורתם שתי נקדות באלכסון, כמשפט חטף פתח וחטף סגול. לא כן, כַּעֲדִי, וַאֲנִי שהפתח בהם מועמד על ידי המתג, הוא תנועה, וצורתו כצורת הפתח (ـ). גם הפתח שאחריו דגש נחשב כאלו הטעם עליו, כאשר תראה במלת כַּכַּלָּה וזולתה.

ודע כי בנקוד אשורי איננו נמנע שיבאו שני חטפים זה אחר זה, כגון במלת וְהַאֲכַלְתִּי (הנמצאת בדוגמא אשר בידי כ"י) האל"ף והכ"ף חטופות (לא כן הה"א, כי הפתח ההוא משוך ומועמד אצלנו במתג).

הדגש צורתו בנקוד אשורי כמו בנקוד שלנו בנקודה בתוך האות.

הרפה גם הוא צורתו כצורת רפה שלנו, קו מתוח על האות, אך אינו נוהג על כל אותיות בג"ד כפ"ת הבלתי דגושות, אלא באותן שבסוף תבה, כמו שאתה רואה במלות סְבִיבֿ עֵינָיךְֿ, מי יֶלֶדֿ לי אתֿ. והרפה הזה נוהג ג"כ על הה"א שבסוף תבה, להורות על העדר המפיק, כאשר תראה במלות שׁכולהֿ וְגַלְמוּדָהֿ גלהֿ וסורהֿ ואלהֿ מי גדל.

המקף צורתו כצורת המקף שלנו, קו מתוח בין שתי התבות, כאשר תראה במלות שאי־סביב, חי־אני.

במקום הקו שאנו כותבים על התבה הבלתי נשלמת, מצאתי בנקוד אשורי נקודה גסה למעלה מן התבה, כאשר אתה רואה ירוש׳ סח׳ סח׳ שעינינו ירושלם סחור סחור.

ואמנם הטעמים הנה רק מעט מזער מהם נמצאים בשתי הדוגמאות שבידי, ואלה המה;

הסלוק הוא גם בנקוד אשורי שתי נקדות בין פסוק לפסוק, אך לא גסות כסוף פסוק שלנו, אלא דקות כשוא וכזקף קטון שלנו, ואינן אחת למעלה ואחת למטה, כמו שאנו עושין אותן, כגון בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ: והארץ, אלא שתיהן למעלה (הארץ׃ והארץ); ובתבה האחרונה מן הפסוק יש מקל או מתג, כמנהגנו.

האתנח צורתו שני קוים על גבי התבה מחוברים בזוית, וחבורם למעלה (Λ).

הטפחא כשאחריו אתנח צורתו שני קוים על גבי התבה, מחוברים למטה בזוית (V), בהפך מצורת האתנח, וכשאחריו סוף פסוק, אינו אלא מקל אחד היורד באלכסון מן השמאל אל הימין ומקומו למטה מן התבה (\), כגון ותקשרים.

הזקף כבר הזכרתי צורתו שהוא כמו פזר שלנו.

הרביע הוא כאות חי״ת (ח) על גבי התבה.

הפשטא הוא מורכב מקו ישר העומד באלכסון ותחתיו חצי עגול, והם דבקים מלמעלה ומתרחקים מלמטה, כזה (ή), כאשר אתה רואה על הנו״ן במלת עֵינַיִךְ, ועל התי״ו במלת חָרְבֹתַיִךְ וכמלת עַתָּה, ועל הלמ״ד במלת לִי, ועל האל״ף במלת וְאֵלֶּה וזולתם. והנה הפשטא הזה אין מקומו בסוף תבה, אלא על האות שהנגינה עליה, לפיכך אין מקום לשני פשטין בנקוד האשורי. גם היתיב אין לו מקום בנקוד אשורי, כי ברוגמא כ״י שבידי מצאתי סימן הפשטא הנ״ל במלת ארץ בפסוק אפים ארץ ישתחוו לך.

הגרש הוא כעין אות טי״ת בכתב רש״י (ט) והוא קרוב לצורת הפשטא, אלא שבפשטא דבקים מלמעלה ומתרחקים מלמטה, וכאן דבקים מלמטה ומתרחקים למעלה, כאשר אתה רואה על מלת כֻּלָּם (כי כלם כעדי תלבשי), ועל מלת אֲנִי (הן אני נשארתי לבדי) אֲנָא (הא אנא אשתארית בלחודי) אמר (כה אמר ה׳ אלהים) ואין בנקוד אשורי חלוק בין גרש לשני גרישין, כי הנה בכה אמר, יש בנקוד שלנו שני גרישין, ובנקוד אשורי באה הצורה הנוהגת בכל שאר גרש.

הקדמא הוא מקל (כמתג שלנו) למעלה מן התבה, כך מצאתי ברוגמא כ״י שבידי על מלת וְהָיוּ בפסוק והיו מלכים אמניך, ועל וִיהוֹן שבתרגומו, וכן בנדפס על מלת ארי (ארי כולהון ליך כלבוש דיקר).

המונח שוה למונח שלנו, למטה מן התבה, כמו שתראה במלות וְאָמַרְתְּ בלבבך, גֹּלָה וסורה; אפס המונח המשרת לזקף נראה כי צורתו כצורת מרכא, כאשר תראה במלות חַי־אָנִי, תֵּצְרִי מְיוֹשֵׁב, וְאִילֵין מִן רַבִּי, ואולי גם אלה משפטם להיות בצורת מונח, ויהיה המרכא טעות המדפיס. וברוגמא האחרת שבידי מצאתי קצתם כמונח וקצתם כמרכא, ואין בידי להחליט בלתי אם אראה האריגינאל.

מונח שאחריו לגרמיה מצאתיו בדוגמא כ"י שבידי בצורת מונח שלנו, אבל למעלה מן התבה, ובלא לגרמיה כלל, בפסוק כי כה אמר ה'.

המהפך או שופר הפוך קרוב למהפך שלנו (כ), והוא תחת התבה, כאשר אתה רואה במלת סביב (שאי סביב עיניך) ובתרגומה כחור סחור ובמלת כי (שתים בפסוק אחד, כי חרבותיך ושוממותיך, כי עתה תצרי מיושב) ובתרגומה ארי (ארי חרבתיך וצדיותיך), ובמלת מי (מי ילד לי את אלה), ובתרגומה מַן (מן רבי לי ית אילין).

המרכא הוא מקל תחת התבה, כמו מתג שלנו, כאשר תראה במלת לי (צר לי המקום) ובתרגומה (עק לי אתרא), ובמלת ואני (ואני שכולה וגלמודה) ובמלת איפה (אלה איפה הם), וזולת המקל הזה משמש ג"כ בסוף פסוק כמנהגנו, כאשר הזכרתי למעלה.

המתג איננו נוהג בנקוד האשורי, ואע"פ כן כבר ראינו למעלה (במלות בַּעֲדִי, וַאֲנִי) כי הפתח המועמד אצלנו במתג הוא נחשב בנקוד אשורי כתנועה, ואלמלא ההעמדה לא היה נחשב אלא כחטף, א"כ היתה ההעמדה ידועה לבעלי נקוד אשורי, אלא שלא חשו לעשות לה סימן כמו שעשו בעלי נקוד שלנו שהמציאו המתג.

זה שיעור מה שיכלתי ללמוד מתוך שתי הדוגמאות אשר באו לידי מן הנקוד האשורי, ויואל אלוה ויביא לידי עוד דפים אחרים מהתנ"ך ההוא, אז יודע לנו הנקוד ההוא בכל חלקיו, ועל הכל נכספה נפשי לראות איזה דף מתהלים משלי ואיוב מן תנ"ך ההוא, לדעת איך הם טעמי אמ"ת בנקוד האשורי.

והנה כבר ארכה לה המגלה יותר מדי, על כן אעצור במלין מהעיר כמה הערות שהיה ראוי להעיר על החלופים אשר בין נקוד אשורי לנקוד שלנו, כי לא בצורותם בלבד הם שונים זה מזה. ומי שהמציא נקוד שלנו לא היתה מלאכתו להחליף סימנים כבדי הכתיבה והקריאה בסימנים יותר קלים מהם, אבל החליף השטה ועשה לו דרך לעצמו, כי בנקוד האשורי הפתח והסגול אינם אלא תנועה אחת, והוא עשה מהם שתי תנועות; והפך מזה הפתח והסגול שאין הטעם עליהם ושאין אחריהם דגש לא נחשבו בנקוד אשורי כתנועות, אלא כחטפים, והוא עשה אותם תנועות. וכמה היה הדקדוק משונה ממה שהוא עתה, אם היה הנקוד נשאר על תכונתו הלזו הראשונה. ודי בזה לעת עתה, כי הענין ארוך ועמוק מאד.

אפס עוד על דבר אחד מוכרח אני להעיר, והוא כי התנ"ך ההוא כ"י הנמצא בארץ קרים הוא כולל בבחינת פסקי הטעמים קצת נסחאות משונות מנסחאותינו, כי בפסוק חי אני נאם ה' כי כלם כעדי תלבשי יש בו זקף על שם ה' ורביע על תלבשי, וצריך להיות בהפך, ונמשך מזה כי על מלת כלם יש כאן גרש, וצ"ל פשטא; וכן במלות הן אני נשארתי לבדי יש גרש ורביע, וצ"ל פשטא וזקף. וכל אלה הם טעיות סופר, ונסח ספרינו הוא

חנכון, כי ידוע שהרביע מפסיק פחות מן הטפחא. ויש לי ראיה ברורה שהסופר הכותב הכ"י ההוא לא דקדק כראוי בהנחות הטעמים, והוא כי אע"פ שמלות הן אני נשארתי לבדי הן בגרש ורביע במקום פשטא וזקף, מכל מקום מלת הן היא כאן במהפך (משרת הפשטא) ולא בקדמא (משרת הגרש).

אבל מה נתמה על זה? אחרי אשר גם אנחנו בספרינו היותר מדוייקים יש לנו כמה וכמה שבושים גדולים בענין הטעמים. הלא לפניך בדפוסי אמשטרדם המפוארים, עטיאש, וואן דער האאגט, שתי אתנח בפסוק א' (שמואל ב' י"ט כ"ז); ובכל הדפוסים שראיתי ויבא נח (בראשית ז' ז') בזקף, וצ"ל ברביע; ויאמר אליו אברהם ויאמר הנני (שם כ"ב א') בזקף, וצ"ל בדרגא תביר; ועד הנהר הגדול נהר פרת (יהושע א' ד') הנהר במונח לגרמיה ברוב הדפוסים, וצ"ל בדרגא ובלא לגרמיה (וכן הוא בעטיאש דפוס קטן); המים היורדים מלמעלה (שם ג' י"ג) במרבא טפחא, וצ"ל בטפחא מרבא (כן הוא בדפוס נאפולו ובברישא); ואביא אתכם אל הארץ (שופטים ב' ב') בזקף, וצ"ל ברביע; הבא עוד הלום איש (ש"א י"ד כ"ב) הטפחא במלת עוד ומשפטה בהלום (וכן הוא בכ"י אחר); וילכד יונתן ושאול והעם יצאו (שם י"ד מ"א) בכל הדפוסים האחרונים במרכא טפחא, וצ"ל בטפחא מרכא (וכן הוא בדפוסים עתיקים); וכאלה רבים למאות ולאלפים טעמים משובשים שנתפשטו ברוב הספרים, כי ידיעת משפטי הטעמים עמוקה מארץ מדה ורחבה מני ים, והמעתיקים והמגיהים ואפילו גדולי המפרשים והמדקדקים לא ידעו דרכיהם ולא הבינו נתיבותיהם, ימששו חשך ולא אור, ויתעו כשכור, ורק קאספאר לעדעבור בין חכמי העמים (*), והר"זה בישראל החלו לצלול במצולותיהם ולהפיץ אור במחשכיהם, ואני באתי אחריהם וכללים רבים חדשתי (הלא הם כתובים בדקדוקי כ"י אשר עשיתי לתלמידי) אשר על ידיהם יתבררו ויתלבנו ענינים רבים אשר היו עד היום כספר החתום; גם בדקתי בדפוסים עתיקים ובספרים כ"י, ולקטתי חלופי נסחאות לאין מספר, ומתוכם נגלו לפני כמה וכמה טעיות הנמצאות ברוב הספרים, גם אחרי כל מה שיגעו ועמלו החכמים הנכבדים בעל מנחת שי ומהרש"ד ור' וואלף היידענהיים זצ"ל. אבל מה אעשה, ואין הדור ראוי לכך, ותורה מונחת בקרן זוית, ואין דורש ואין מבקש.

ואתה ידידי היקר מן השרידים אשר נשארו נאמנים עם לשון אבותינו, השיבה לי ששון קבלת מכתביך, והודיעני מעמדך,

---

(*) Caspar Ledebuhr איש נכרי מחכמי הדפים בליידען בשנת 1647 למנין העמים ספר שלשלת המקרא Catena Scriptura על משפטי הטעמים (וע' בשפתי ישנים בסופו בשער החיצון) הוא החל להיות גבור בחכמה הזאת אך הרו"ה הצליח יותר ממנו והגדיל לעשות.

ואדעך למען אאהבך. ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום ל׳ תשרי, והשביע בצחצחות נפשך לפ״ק, ידידך מכבדך שד״ל.

מכתב שני אל הרב שד״ל נ״י.

כי לה׳ המלוכה.

אל גבר חכם בעוז, כליותיו מלאות חכמה לקח ותושיה, יום ליום יביע אמר מחקירותיו הנשגבות בשפה ולשון, ולילה ללילה יחוה דעת משפתיו הנעימות המזכירות חדשות בשפה הנאמנה לא שערום מקדם, תמיד לא יחשו מהורות לדורשי תורה מפיהו גדול שמו לתהלה ולתפארת הרב הנכבד והחכם השלם כבוד מהור״ר שמואל דוד לוצאטו נ״י בעיר פאדובה.

יהי לו כנהר שלום והצלחה כנחל איתן!

אלוף נכבד וידיד יקר!

במה אכף לאלהי מרום עת נתנני לראות מעשי אצבעותיך עלי גליון כתובים מזה ומזה בחכמה דעת ותבונה, בחקירות עמוקות שלוחות אלי להבין ולהורות ולגלות מצפונים היוצאים רק מלב חכם כמוך ללמד ולהועיל לאחיך בשום שכל ומפורש ולבאר ציורי הנקודות והנגינות הנעלמות משנים קדמוניות, והאמונה, מיודעי הנשגב! לא אכחיד תחת לשוני, כאשר מאז שלוחות אלי התמונות האלה עלי דרכי ציון כעור באפלה משששתי; אך אתה, איש הרעיון, הארת עיני, למצא בהן דרך סלולה ותעש העקוב למישור והרכסים לבקעה, ומי יתן כי יעמדו חכמי הדור כמוך להפיץ כל הנמצא ממנו בשער בת רבים למען יגָלו ויוָדעו מעשי חכמינו מקדם אנשי השם אשר מעולם ואשר לא ידענו נתבונן ומי יודע איך יוָלדו ממנו תולדות נחמדות להאיר עינינו במקראי קודש אשר עדן לא נודעו, הן בנקודם הן בטעמיהם, גם עוד נשאר הרבה מדעת היטב (אך העתקות כאלה תעשינה היטב הדק ובשרד יתארם מבלי הטות מצורתם אף נקודה קטנה לבל תחסר מטרת האמת בחקירות כאלה) ומלבד זה גם הספרים היותר מדויקים אלינו עוד מלאות שגיאות וזרות (כאשר דברת אלי נכונה במכתבך הנעים) וראה נא אחי הגדול ממני בחכמה ודעת בתנ״ך דפוס בערלין שנת תנ״ט הנדפס בדיוק גדול מכל אשר לפניו (כעדות הרב מהרש״ד בתקון סופרים שלו בראשית כ״ב ז׳) ע״י המלומד יאבלונצקי, נדפס נגד כל המסורות במשלי י״ט ז׳, כל אחי רש שנאוהו מלת כל במקף ובלי מתג, והוא אחד משני המליץ הצריכים להיות בקמץ רחב דין, ובתלים ל״ה יו״ד, כל עצמותי תאמרנה, ועין במנחת שי דברים ט״ו י״ט, וכן יש בו עוד כהנה אשר לא אציע כעת

לפניך לכלות עתך הנבדלת לחכמה ודעת, וגם לא נסתרות מעין חכמתך הגלויה.

והנני יצאתי היום להשיבך על דבריך הנעימים כאות נפשך היקרה, אך סלח נא לי, חכם חרשים, אם ארבה מלין אליך לתת לך המון תודות על רוב חסדך וענותך אלי, כי כליותי מלאות מהן עד כי בחוזק יד אלחץ את עטי מהשיבו אחור לתת לך דומיה תהלה.

והיום הזה ערבתי את לבי לשלח לכבודך בזה איזה חבורים קטנים אשר הוצאתי לאור זה שנים לא כבירים, והמה בכורי השנה לשנת תר"ד, ספר חקי אלהים על התרי"ג מצות, והקדמה למחזור אשר הוצאתי עם תרגום הוללנדית, ומאוד ינעם לי אם ירבה חסדך האחרון מהראשון, להודיעני גם את מחשבותיך הטהורות והנשגבות על אמרותי אלה אשר באו בתוכם, ורעיונותיך הזכות על המאמרים היקרים אשר השיבו לי ידידיך הנכבדים המפוארים לתהלה החכמים השלמים הרבנים יש"ר ושי"ר נ"ל עליהם, להורות לתלמידך ואוהבך הכוסף לדבריך כצמא למים, להאציל מרוחך הגדולה לכל אחיך ב"י החרדים לשמוע דבריך היקרים היוצאים מפי חכם כמוך.

ולמען לא תהיה האגרת הזאת ריק מדבר חכמה אף כי מעט היא בערך חכמתך במכתבך היקר, אודיעך בזה כי מצאתי הלום בעיר מולדתי, רשימה יקרה נכתבה בכתב יפה (המוצלת כאוד מוצל מאש רק עשר דפין, כתמונת kwarto, הנמצאים) חובר ונכתב בעצם יד מחברה הרב המפואר והמדקדק הנודע לתהלה במהר"ש דובנא זצ"ל אשר גר בעירנו שנים כבירים, והיה לו עקד ספרים יקרים (כאשר נקבו בשמות ברשימה חוברה אחרי גועו לעת נמכרו ספריו בשער) ומי יתן שיקום איש חכם ונבון לחבר כמוהו מכל ספרי בני עמנו; כי האף שחוברו מחברות רבות בענין הביבליאגראפיא מספרי בני עמנו, כן מחכמי עמנו כן מחכמי שאר העמים, כנודע מספרי שפתי ישנים להר"ש מפראג, ושפתי ישנים שני להרא"ץ רבין שטיין, שם הגדולים להרב חיד"א ז"ל, רשימת הרב ר"ד אפפענהיים ז"ל, והמחברות מן De Rossi, Wolf, Bartoloccii וכדומיהן, אין אחת מהן המסודרת על הדרך שסדרם הרב חמנוח ז"ל. ולדוגמא אציג לפניך איזה ספרים כאשר נכתבו על הרשימה הזאת מידו הנכבדה ומהם תקיש על השאר.

ואלה דבריו עלי שער הרשימה הזאת:

בעזרת השם

רשימה

מספרים שלי אשר קבצתי בחמלת ה׳ עלי בשלשה ימי ערלה
המה שלש השנים אשר הייתי מתגורר בארץ לא לי עבר על נפשי נחלה
עברתי מקום שלא עברו אבותי וחזרתי על המחיה ועל הכלכלה
יהי רצון שוכני סנה להחלימני ולהחייני עוד בשנים הבאות האלה
ולהשקיטני על מכוני ולהסעידני בבר לחם ומזון למען אהגה בם יומם ולילה
ולהחכימני בם להבין אמריהם ולהצילני ממוקשי הטעות והמכשול ותקלה
להשכיל בדבריהם להבינם על בוריים להיותם מזהורים לי כשמלה
יזכני לאכל את פרים להוסיף לי תבונתם בתורת ה׳ בנסתר ובנגלה
להבין דבר מתוך דבריהם לחדש חידושים אשר נפשי בסיני קבלה
ולהגות בם יומם ולילה בשקידה רבה בשמחה וברוב גילה
אני וזרעי וזרע זרעי מעתה ועד עולם אמן סלה
כ״ד הצעיר שלמה בטוהר״ר יואל מדובנא רבתי י״ע (*) להעמידה על תילה
היום יום ב׳ פרשת נצבים עשרים שנים לירח אלול שמזלו בתולה
שנת חמשת אלפים וחמש מאות ושלשים ואחד לבריאת עולם מטה ומעלה (**)

(*) י״ע ר״ת יכונניה עליון

וזה לך דוגמא מרשימת ספריו:

(**) כנראה היה אז בן שלשים ושנים שנה כי שנת הולדו היה בשנת ת״צט, כי כן כתוב סביב צורתו הנחקק בחיין פה העיר „נולד בכ״ח לירח האיתנים ממשפטיך „לא סרתי לפ״ק״, צורתו נחקקה, בשנה מתוקה. אך מקום תחנותו בעת כתיבת הרשימה הזאת לא נודע בזה.

ספורי מעשיות ימות עולם וסקום קברי הצדיקים	מקום הדפוס	שנת הדפוס	מחברי הספרים	זמן המחברים	תוכן הספרים	כמות גדלם	סך הדפין
יוסיפון	אמשטרדם	תפ"ג פעם חמשית	יוסף בן גורין הכהן משוח מלחמה ושר צבא על עם ה' על שליש ארץ ישראל על כל ארץ הגליל מארץ נפתלי והוא אחיו של נקרימון בן גורין הנזכר בגמרא	ג' אלפים תתכ"ט שנה, אחרת אחר חרבן הבית	סיפורי מעשיות מן מאורעות ומלחמות וגזירות מימות אדם הראשון עד אחר חורבן בית שני וכל המופתים שנעשו בזמן ההוא וכו ששה חלקים וצ"ט פרקים	12	קמ"ג
אותיות של ר' עקיבא	ויניציא	ש"ו	התנא ר' עקיבא בן יוסף הנהרג על קידוש השם בשנת ג' אלפים תת"ף והי' גר צדק מב"ב של סיסרא	פרנס את ישראל ארבעים שנה משנת תת"מ עד שנת תת"פ	דרשות נחמדות על כל אות ואות כסדר אלפא ביתא ובתוכם רצוף אהבה רמזים וסודות גדולות ובדפוס קראקא נתוספו כמה ענינים ובדפוס אמשטרדם הוגה עוד יותר	4	י"ב
אותיות של ר' עקיבא	קראקא	של"ט				4	כ"א
אותיות של ר' עקיבא	אמשטרדם	תס"ח				8	כ"ח

ספורי ארץ הגליל	ב"י	תקכ"ו	ארוני מחותני החסיר מוהר"ר שמחה במוהר"ר יהושע מגיר דק"ק זלאזין ונסע לא"י ודר בצפת שבעה חרשים וחזר משם ונעשה מגיד בבראהילוב ונפטר שם	נח נפשיה שנת נ"ח לימי חיין תקכ"ח	מספר כו דברים שראה בארץ ישרא' בעלותו שם קרוב לשבעה חרשים ומקומות קברי הצדיקים שראה שם וקבר ר' שמעון בן יוחאי שהוא לע"ע בנין מפואר כהיכל מלכים	4	ט"ו
אורחת צדיקים (*) ונקרא ג"כ ספר המדות	קיטן	תע"ח	מחברו לא נודע אבל נודע שהיה אחר גירוש צרפת שמביאו בשער התורה והגירוש היה בשנת ה' אלפים ס"ו בזמן הרא"ש	ובן זמנו לא נודע	ספר מוסר ויראה ובו כ"ח שערים ובדפוס הזה ניתוסף בסופו דרך הסעודה ודיני ברכת הנהנין מסודר לערכין ע"פ א"ב	12	ק"ל

(*) ספרי מוסר

וכן הביא את כל ונוכחת בספרי התלמודיים בבלי וירושלמי לצין אצלם מקום רפוסיהם אשר היו לו וכל דפוסי מפרשיהם הנצמדים בם ברפוס אחד עם זמן חיי מחבריהם וכו׳ ולא הניח אף דבר קטן בענין כמותם ואיכותם תמונתם ועניניהם (וחכל על דאבדין ולא משתכחין יותר) והנה אף אם נחקור אמריו במקומות שונות בעין הקריטיק הנכון יש עוד להעיר על דברי המחברת הזאת כנודע מספרי החכם צונץ וכרומיהן, אך בכל זאת מחברת יקרה ומועלת תהיה לכל באי שער החכמה, כי יקרב איש לחכר כתבונתה את אשר לא נמצאה עד היום.

ולא אוכל תת קנצי למלין משאל לך שאלה אחת קטנה והיא במשלי סי׳ ו׳ ז׳ אשר אין לה קצין מתורגם בכל הדפוסים שראיתי (גם במקרא רע״ח) דלית לה חצדא והוא תרגום של קציר כנודע, ויען כתכת בספרך הנחמד והיקר אוהב גר (בדף קל״ב) שהגהת התרגום של משלי משבושיו, נפשי כלתה לדעת מה דעתך בזה?

והמושיב יחידה ביתה, יאריך ימיך עם רעיתך הנעימה בבריאות מרגוע והשקט למען תינקו ושבעתם משור תנחומיכם, לא ישמע עוד שוד ושבר בגבוליכם, כדשא תפרחנה עצמותיכם, והיתה האהבה מחגורת מתניכם, והידידות אזור חלציכם, עוד תראו זרע ברוכי ה׳ ישעשעו על ברכיכם, ועד זקנה ושיבה תבלו בנעימים שנותיכם, שמחה וששון תשיגו כאות נפשיכם, וכאות אוהבך ידידך ומכבדך המשתחוה מרחוק מלא קומתו מול כבוד פניך ארצה. הכותב וחותם פה אמסטרדם בששי לחודש חשון שנת הררת ליצירה, והוא הצעיר

גבריאל פאלק.

תשובה מאת הרב שד״ל נ״י.

לכבוד ידידי החכם היקר, התורני החוקר המליץ והמשורר הנכבר, נדיב נדיבות יעץ להקים סכת לה״ק הנופלת, ולהרים קרן התורה והחכמה בארצו מבורכת ה׳, כש״ת הר״ר גבריאל בן יצחק פאלק, ה׳ ישמרהו ויחיהו ואשר בארץ, ישלם ה׳ פעלו ותהי משכרתו שלמה מעם ה׳ אלהי ישראל.

יום ששון ושמחה, יום צהלה ורנה, יום גילה וחדוה, היה לי יום י״ב ד׳ ניסן, יום הגיעני מכתבך הנעים, עם שלשת המתנות אשר שלחת אלי; והיתה שמחתי ועליצותי בראותי ארצך המבורכת מבכרת גם היא פירותיה ומתעוררת לתת יבולה מדי שנה בשנה בכורי השנה, לכבוד ולתפארת ללשון אבותינו ולתורת אלהינו.

הנה כל ימי הייתי מצטער על הקריה העליזה, הקהלה המפוארה, רבתי עם מכל קהלות איברופא, אמשטרדם, אשר

היתה לפנים כמעין המתגבר לתורה ולתעודה, משם נפוצו על פני כל הארץ ספרי לשון הקדש נחמדים מזהב; ועתה זה ימים ושנים יבש מקורה וחרב מעינה, אין ספר חדש יוצא משם, ואין ספר עתיק נדפס בה ומתפשט למרחקים. אנה הלך הודה, אנה פנה זיוה פנה הדרה של אמשטרדם המעטירה?

והנה זה ארבע שנים ראיתי ספר פרי תועלת ושמחתי על החברה הנעימה חברת תועלת אשר נוסדה בקרבכם, ועל הכוונה הרצויה המכוונת בה, אך מר לי מר, כי מיום הוסדה ועד הנה זה יותר מעשרים שנה, לא ילדה (מלבד בכורי התועלת אשר לא זכיתי לראותם) רק החלק הראשון הנדפס בשנת תקפ״ה, ואח״כ עמדה מלדת.

ועתה בראותי בכורי השנה אשר נתנת לפני, אורו עיני, ואברך את ה׳, אשר נתן כזאת בלבך, ותוחלתי מה׳ שהבכורים האלה אם ראשיתם מצער, אחריתם ישגא מאד, ישטטו רבים ותרבה הדעת, על כן ברוך אתה לה׳, גבריאל ידידי, אשר התחלת במצוה הזאת; והנני קורא עליך שני בתים אשר מצאתי בכ״י לאחד מן המשוררים הקדמונים וזה לשונם:

אֲשֶׁר לִפְדּוֹת עַמּוֹ	יְצַו אֶת־מַלְאָכָיו
לְגַבְרִיאֵל פַּעַם	וּפַעַם מִיכָאֵל:
וְהַפַּעַם הַזֹּאת	כָּךְ כָּחַר לִפְדּוֹת
וְאַתָּה הַמַּלְאָךְ	וְהָאִישׁ גַּבְרִיאֵל:

ועתה חזק גבריאל, והתגבר במלאכתך, ויהי אלהים עמך ועם כל רעיך, שלום לך ושלום לעוזריך, חזקו ואמצו, אל תערצו ואל תחתו וחפץ ה׳ בידכם יצלח.

אגרתי אשר כתבתי אליך בסוף תשרי הרשות בידך לתת לה חנייה בקרקעך, וידוע תדע כי אחרי כתבי אליך האגרת ההיא כתבתי לידידי אשר בבראדי, הגביר היקר התורני הנכבד, הר״ר יהושע העשיל שור נ״י, ובקשתי מאתו שישתדל בעזרת מיודעיו לדעת היכן ועל ידי מי נמצא התנ״ך ישן נושן הנזכר בציון, ומה הם הספרים וחלקי הספרים הנמצאים מהתנ״ך ההוא, וישתדל להשיג בשבילי במתנה או על מנת להחזיר, דף או דפים ממנו. והוא (ידידי הנכבד יה״ש) על ידי שליש (הלא הוא החכם של״ש) השיג בשבילי אגרת מהחכם שמחה פינסקער, מורה לה״ק בעיר Odessa, בה הודיעני כי אחד מחכמי הקראים, שמו אברהם פירקאוויץ אבן רשף מעיר איבפּטאָריאַ בארץ קרים הוא אשר התעורר ושם נפשו בכפו לבדוק ולחפש בכל עליות בתי כנסיות אשר בארץ ההיא, למצוא ספרי תורה עתיקים. הגנוזים שמה, והוא מצא בעיר טשופוטקלעא (ענינו בלשון קדר מבצר היהודים, והוא עיר מושב עדת הקראים מימים קדמונים) בעליית ביה״כ של הקראים, שני קובצים, האחד גדול בתמונת folio על קלף

כולל נביאים אחרונים. והשני קטן בתמונת quarto, על נייר, כולל חומשי תורה, וחסר במקומות הרבה, וממנו באו לידו של החכם מהר"ש פינסקער כמה דפים, והיו תחת ידו בשני חדשים, ושני הקובצים האלה נמצאים עתה בעיר אדעססא באוצר הקדמוניות, ואין בידו להוציא משם דף או דפים מהם, המכתב בשני הקובצים ההמה הוא כתב אשורי שלנו.

והנה החכם הזה מהר"ש פינסקער עיין וחקר בתכונת הנקוד המשונה ההוא, והשכיל והבין תהלוכותיו באמת וישר, וכטובו שלח לי תמצית מה שעלה במצודתו, ושמחתי כי מצאתי רוב דבריו מכוונים עם דברי, והנני מעתיק לפניך מה שדבריו מוסיפים על דברי, או שהם מוסיפים בירור בענינים שהיה לי בהם ספק מחמת שלא ראיתי מן התנ"ך ההוא רק שתי דוגמאות קטנות, וגם הן בהעתק ולא באריגינאל.

הוא אומר כי גם הקמץ (כמו החירק והשלש נקודות והפתח או סגול המוטעם) בבואו בהברה מורכבת הוא מקבל עליו או תחתיו הקו השוכב, אם יהיה אחריו דגש או שוא נח (ולפי זה טעות נפלה בתבה הראשונה מן הדוגמא הנדפסת בציון, הלא היא מלת הִרְבֵּיתִיךָ, כי אין שם קו תחת הקמץ שעל החי"ת).

בענין הצירי ובענין נקוד מלת את אלה דבריו (מסכימים עם מה שדנתי באגרתי הקודמת): „הצירי אין דין טפילת הקו נוהג בו, „אלא בכל מקום שיתקצר בספרים שלנו לשש נקודות מחמת נפילת „הטעם, כגון את ה' אלהיך, שאז יבא הקו מתחת לצורה, כזה אֶת".

הפתח הגנובה הבאה תחת הח"ע בסוף תבה, תמונתה ומקומה כתמונת הפתח שלנו ומקומה ממש, כגון כֹּחַ.

השוא תמונתו קו שוכב ממעל לאות, משופע ויורד מעט לצד שמאל, וכן הוא ג"כ סימן האות הרפה, רק שסימן הרפה יבא רק בסוף תבה.

„החטף סגול תמונתו כתמונת הצירי שנתקצר לסגול כגון אֱלהיך" ואני לא מצאתי כן, אך מצאתי צורת חטף סגול בצורת חטף פתח. ועוד אחרת ראה החכם פינסקער בחלוף ממה שראיתי, והיא שהוא אומר כי מלת אֲשֶׁר יוצאה מן הכלל, שאע"פ שהסגול מוטעם, השי"ן מנוקדת תמיד בשתי נקודות נוטות (ש); ואני בהפך מצאתי בדוגמא כ"י שבידי אשר לא יבושו קוי מנוקר כמשפט. ואשר אני אחזה לי הוא כי סבת החלופים האלה היא מפני שהדוגמאות אשר באו לידי הן מישעיה, והדפים אשר באו ליד החכם פינסקער הם מן התורה, ונראה כי שני הקובצים ההם (אשר הם לבדם שארית הפלטה הנודעת לנו מהנקוד האשורי) אינם שוים זה לזה בכל פרטי נקודם, ושגם בנקוד האשורי מחלקות קטנות בין הנקדנים, על דרך שנחלקו בנקוד שלנו בן אשר ובן נפתלי.

חטף קמץ גם החכם פינסקער לא מצאו באותם הדפים שהיו לנגד עיניו.

ובענין הטעמים הנה זה מה שמצא החכם היקר הנ״ל מוסף על מה שכבר רשמתי אני באגרתי הקודמת.

„המשרתים כמעט כלם תארם ומקומם בלתי משונים מאותן „הנהוגים אצלנו. והמפסיקים תארם ומקומם משונים, כי מקום „כלם ממעל לאותיות, חוץ מסלוק שתמונתו קו נצב כעין הסלוק „שלנו, וגם על מקומו יבא בשלום מתחת לאות.

„הסגולתא היא כדמות תרין חוטרין נוטין מעט„למעלה לצד „ימין, ונראין כאלו הן מחוברין למטה, כזה ב֒.

„הזקף הוא כעין עמוד שעליו קורה, כזה ב֔ (בשתי הדוגמאות „שלפני צורת הזקף מתחלפת מעט ממה שראה החכם פינסקער; הוא הדבר אשר דברתי, כי שני הקובצים ההם אינם שוים זה לזה בכל פרטי נקודם).

„הזרקא פניו כפני מונח שלנו שבתוכו נקודה, כזה ב֮

„הפשטא הוא כעין חי״ת אשורית ארוכה ונוטה מעט בראשה לצד ימין, כזה ב֙

„התביר הוא כעין תי״ו אשורית ממש כזה ב֛, ואפשר „שתמונתו ר״ת של שמו הוא.

„הגרש הוא כעין טי״ת אשורית, כזה ב֜.

ודי בזה לעת עתה, ואבאה לשאלתך אשר העירות בחכמתך על תרגום אשר אין לה קצין (משלי ו׳ ז׳) דלית לה חצרא, שהוא תרגום של קציר, דע כי גם בתרגום כ״י שבידי משנת רמ״ז כתוב חצרא, רק בגליון כתוב נ״א קצינא, אבל מ״ת קצינא איננה ארמית, לפיכך איננה אלא הגהה מסברת מאחד מן האחרונים. ובדקתי בפירושי ראזענמיללער וראיתי כי גם בתרגום סורי כתוב חצרא, על כן נ״ל שכן היה כתוב בספרו של המתרגם קציר ולא קצין.

ואחרי אשר הבאת לפני בלוח השנה שאלותיך לידידי החכמים המפוארים שי״ר ויש״ר, ותשובותיהם, ראיתי לערוך לפניך שנים שלשה גרגרים אשר מצאתי להוסיף על דבריהם.

בענין קושיתך בצלם דמות תבניתו שאומרים בברכת נשואין, ידוע תדע כי בפירוש התורה שלי בפסוק נעשה אדם בצלמנו כתבתי כדברים האלה לאמר: והנה התברר כי אין הכוונה על צורת הגוף, אע״פ שברורות האחרונים טעו בזה קצת מחכמי ישראל והאמינו האמונה המשובשת ההיא, כמו שהעיד הרמב״ם בתחלת המורה, והראב״ד בהשגותיו (הלכות תשובה פ״ג), והביאום לטעות בזה קצת ממאמרי רז״ל התמוהים. ועל הכל יש לתמוה על נסח ברכת חתנים (כתובות דף ח׳) אשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו, ותבנית הוא שם הנאמר על בנין חלקי הגוף בלבד, ואין ראוי לקיימה, וכמו שלמדונו הם ז״ל כל מקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב (סנהדרין פ״ב, שבועות ל׳, ערובין פ״ג) — את זה כתבתי בשנת תקצ״ג, בזמן שהייתי גם אני מתלמידיו של הרמב״ם, אבל מקץ עשר

פנים שכתבתי כך חזרתי ומחקתי כל הלשון הזה וכתבתי במקומו כדברים האלה: ואין להכחיש כי קצת מקדמונינו ייחסו לאל תבנית כתבנית אדם, וכן אמרו בברכת חתנים (כתובות דף ח׳) אשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו, ותבנית ודאי הוא שם הנאמר על בנין חלקי הגוף. ואע״פ כן לא היו קדמונינו מאמינים שהאל והמלאכים בעלי הגוף וגויה כמונו, ובהדיא כתב רש״י (מכות דף י״ב) שאין המלאכים בשר ודם; אבל אמתת הענין היא כי שכל פשוט בלתי גשמי כלל, שאין לו שום צורה ולא ארך ורוחב וגובה כלל, הוא ענין שאי אפשר לבן אדם לציירו, ולא יתיישב בלבו, ואם הפילוסופים מדברים עליו, סוף סוף אין להם ממנו אלא ציור שולל לא ציור חיובי, והדת ניתנה לכל העם, והעם צריך שיוכל לצייר את אלהיו ציור חיובי, לא שולל. והנה הקדמונים היו מיחסים לאל ולמלאכים ולנשמות עצם רוחני דק מכל גוף הידוע לנו, ואע״פ כן הוא בעל צורה ותבנית; ועיין ס׳ מלאכת מחשבת פרשת שלח — עד כאן לשוני בשנת תר״ג.

ובענין סדר אגדה של פסח אשמיעך חדוש שמצאתי בספרים כ״י, והוא כי הקדמונים היה להם בתוך האגדה לשון אחד שאיננו בסדר שלנו, ועליו אמר בעל הכוזרי (מאמר ג׳ סי׳ ע״ג) כמו שאמרו כשירד רבון העולמים למצרים וכו׳ ואע״פ שאין זה נמצא בגמרא, ולא ימצא כי אם בקצת הסדורים עכ״ל, ומפרשי הכוזרי לא ידעו איפה הוא מקור המאמר הזה, ובעל קול יהודה כתב: רק בקצת הסדורים אשר סדרו בהגדות בבראשית רבה וזולת זה״ וטוב היה לו שיאמר לא ידעתי מקומו. והאמת הוא כי אחרי ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך וכו׳ אני ה׳ אני הוא ולא אחר, היה כתוב בקצת סדורים מאמר זה לשונו: אמרו חכמים כשירד רבון העולם (או: אמרו כשירד רבון העולמים למצרים, כנסח הכוזרי) ירדו עמו תשעים אלפי רבבות, מהם מלאכי אש, מהם מלאכי ברד, מהם מלאכי חבלה, רתת וחלחלה אוחזת לכל מי שרואה אותם, אמרו לפניו רבש״ע הנח לנו ונעשה רצונך, אמר להם הניחו לי ואעשה רצון בָּנַי, אמרו לפניו רבש״ע והלא מלך בשר ודם שבראת בעולמך כשהוא יורד למלחמה שריו ועבדיו מקיפין אותו כדי שלא ימצא צער בגופו, ואתה מלך מלכי המלכים הקב״ה דין הוא שאנו עבדיך והם ישראל עבדיך בני בריתך, נרד ונעשה נקמה במצרים, אמר להם לא נתקררה דעתי עד שארד אני בעצמי ואעשה נקמה במצרים — הלשון הזה אשר כל משכיל יבין שאיננו לרבותינו בעלי המשנה והתלמוד, אלא תוספת מזמן הגאונים, כמו מדרש במדבר רבא ודברים רבא, הלשון הזה מצאתיו במחזור ויטרי בסוף החלק הראשון, בתוך פירוש האגדה. כי אחר פירוש ועברתי בארץ מצרים כתוב שם כדברים האלה לאמר: אמרו כשירד וכו׳ איננו בסדר האגדה, ואינו כתוב במכילתי עם שאר דברי אגדת

הכתובים על דברי (אמר שד"ל מלת דברי יתרה) ארמי אבד אבי, ואותו קל וחמר האמור והלא עבדיו מקיפין אותו כדי שלא ימצא צער בגופו, ואתה מלך וכו', אטו מי איכא צערא קמי קב"ה והא כתיב הוד והדר לפניו, לפיכך אינו עיקר, ואין ר' (אמר שד"ל הכוונה על רש"י ז"ל) רגיל לאמרו, ועוד דההיא בבא דאמדו בשירד מפסקת בדרשה שהתחיל ובא לדרוש ויוציאנו ה' אלהינו וגו' (אמר שד"ל מלת אלהינו ט"ס), והפליג בינתים בדברים אחרים שאינם מן הדרשה, ואח"כ חוזר לסיים ולדרוש הפסוק שבידו כדקתני ביד חזקה זו הדבר לפיכך דבוי דברים הוא. וזו היא האגדה, ובארץ ישראל גזרו שלא לאמרו, ובפרוונצא נהגו לאמרו: אמדו חכמים כשירד (וכו' כמו שהעתקתי למעלה). הדברים האלה כתובים ג"כ (בחלופים קלים) בסידור רש"י הנמצא בידי כ"י על קלף, בתוך פירוש האגדה, בדף ל"ה ע"ג, כי אחר מלות ועברתי והכתי מיעוטי נינהו כתוב שם: אמרו כשירד דבון העולמים אינו מסדר האגדה ואינו במכילת' עם כל שאר (חסר מלת דברי) האגדה הכתובין על המקרא ארמי אובד אבי (וכו' עד לפיכך דבוי דברים הוא). גם בס' האסופות (*) הנמצא כ"י על קלף ביד ידידי ושארי מוהר"ר רמש"ג המורה לצדקה בעיר הזאת בדף ל"ט ע"ב בגליון העליון מצאתי כתוב: אמרו כשירד אינו מסדר המשנה ואינו כתוב במכילתי עם שאר דברי הגדה שחדוש על ארמי אובד אבי, וק"ו דוהלא מלך בשר ודם מיפרך הוא, דא' כדי שלא ימצא צער בגופו וקמי הקב"ה ליכא צער אלא חרוה, שנ' עוז וחדוה במקומו, לפיכך אין ר' נוהג לאמרו. ושמעתי שעריין נאספין קהל גדול להר הזיתים בג' רגלים להתפלל, מחרימין שלא יֵאָמֵר —

ואבאר למלת כנפים האמורה בתוספתא פרק ב' דדמאי, והובאה בתלמוד בבכורות דף ל', ואומר כי לדעתי תחלת ענינה כאן כנף הבגד, והרבוי מן כנף להוראה זאת הוא לפעמים כנפות (על ארבע כנפות כסותך) ולפעמים כנפים (על כנפי בגדיהם), אומר אני כי כשהיו הכהנים או הבעלים נושאים בשר קדש מבית המקדש לביתם היו מצניעים אותו בכנף בגדם, כדי שלא יגעו בו טמאים ויטמאוהו, וכמו שמצאנו בחגי (ב' י"ב) הן ישא איש בשר קדש בכנף בגדו (ופירוש הכתוב ההוא לפי פשוטו אינו אלא כמשמעו, עיין ראב"ע). ויען נמצאו בכל דור אנשים צבועים המתקדשים והמיטהרים האומרים קרב אליך אל תגע בי כי קדשתיך, עמדו חכמי בית שני והתקינו שלא יהיה כל אדם נאמן לשאת בשר קדש בכנף בגדו, או לעסוק בטהרות, עד שיקבל עליו להזהר בכל משפטי הטהרה. ומפני חמר הקדשים התקינו שכל הרוצה להיות נאמן לכנפים, כלומר לשאת

(*) חברו רבנו אלי' ברי' יצחק קרקשוני, והוצא בשלטי גבורים בע"ז סוף פרק ב', ועי' בשפתי ישנים אות א'. ג — פ.

בשר קדש בכנף בגדו צריך שיקבל עליו להיות זהיר גם בנטילת ידים קודם הנגיעה באוכלים, שהיא מדרבנן; ומזה נמשך אח"כ שבאמרם כי פלוני קבל לכנפים, היו מבינים שקבל עליו להיות זהיר בנטילת ידים, אע"פ שמלת כנפים אין ענינה כלל נטילת ידים. והנה מתחלה כשהיה אדם מקבל לכנפים היה מקבל על עצמו להיות זהיר בכל משפטי הטהרה האמורים בתורה וגם בנטילת ידים שהיא מדרבנן; אבל אחר זמן עשו העם (כמנהגם על הרוב) את הטפל עקר, וחשבו שעיקר מה שהוא מקבל על עצמו הוא דוקא להיות זהיר בנטילת ידים; וכשראו חכמים כך הוצרכו להתקין שיהיו מקבלים לכנפים (שהוא דבר קל) תחלה, ואח"כ יהיו מקבלין לטהרות (להיות נזהרים בכל משפטי הטהרה שהוא ענין יותר קשה), ושאם יאמר אדם איני מקבל אלא לכנפים, מקבלין אותו; גם כי לפי תחלת הוראות המלה המקבל לכנפים כבר קבל עליו גם לטהרות. וזה דבר מצוי וידוע בכל הלשונות, שהוראת המלות מתחלפת באורך הימים. זה הוא הנראה לי מאמרן הדעת ובלי שום ראיה לדברי; ואם ימצא איש בזה פירוש יותר הגון ושיהיה לו על מה שיסמוך יותר מפירושי, אענדנו עטרות לראשי. ואולי מן הענין הזה הוא ג"ב תאר אלישע בעל כנפים (שבת מ"ט וק"ל) (*).

ולענין שאלתך על משך זמנם של בעלי התוספות, הנה כבר העיר בעל צמח דוד כי זמנם נמשך עד שנת י"ב לאלף הששי כנראה מדבריהם בעבודה זרה דף ט' ד"ה האי מאן דלא ידע.

(*) לאהבת התורה ולגודל יקרת הכותב לא אוכל לעצור מלב הקורא את הדברים הנעימים והמשכילים אשר כתב לי בענין הזה החכם השלם ונבון דבר, הנודע לתהלה בין דורשי תורה ואוהבי מדע, הרב כמהור"ר אליעזר ראזענטהאל נ"י בעיר האננאפער באחד ממכתביו אלי על הדברים האלה:

בדבר שאלתו לחכם יש"ר בנוסחת ברכת הנשואין, גם אנכי השתוממתי על המראה הזאת זה ימים, וירא נא מעכ"ת את אשר מצאתי בשיטה מקובצת בפ' קמא דכתובות: „אשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו, פירוש בצלמו שהוא צלם דמות תבניתו של „אדם כי לגבי הקב"ה אומר צלם שהוא לשון הראוי ליאמר על צורה בלא גוף ועל דבר „שאין רשות לעיין [לעין] לשלוט לתפוס מראות ועל האדם שהוא גוף אומר תבנית שאינו „נאמר לעולם אלא על דבר שאינו רוחני כדכתיב תבנית כל רומש באדמה, הריטבא ז"ל, „וכן כתב מרנא ורבנא הרב הגדול מהר"ר דון (דוד) ן' אבי זמרא ז"ל, וז"ל: יש לדקדק „דבשלמא צלם הוי מלה דקה אבל תבנית היא מלה גסה ולא שייך לאומרה אלא בדבר חמרי „לא בהקב"ה לכך יש מי שמחק הגירסא ויש ליישב רבינו תבניתו על האדם כלומר ובצלם „דמות הבורא יתברך תבניתו של האדם ע"כ" (שיטה מקובצת על מסכת כתובות אדפוס שטראסבורג דף מ'), ואנכי בחפשי בפי כל מתרגמי התפלה בלשון ארצנו מצאתי בתרגום אשכנזי לתפלת ישראל מהחכם ר' דוד פרידלענדער ז"ל. ברלין תקמ"ו וזה לשונו: „דער דען מענשען בילדעטע אין זיינער עבענבילדע; אויך איין עבענבילד אונד „עהנליכקייט אויס דעמזעלבען דאס ווייבליכע געשעפף הערפאר בראכטע צור ער־ „האלטונג זיינער פארטדויערנדען גאטטונג" יראה נא מעלת כבודו הרמה איך המשכיל המתרגם בלשונו והסיב מלת תבנית על האשה אשר התקין השם מצלעו בתבנית של האדם, ופירושו לי כפתור ופרח ודפ"ח.

ובדבר מלת כנפים בבכורות דף ל' אשר היא דרך שאלה אל הידים מצאתי סעד בפי' המיוחס לרס"ג על דניאל על פסוק כנף שיקוץ משומם (יוד) כתב „כנף הוא יד" ולדעתי, גם בכנפיך נמצאו דם אביונים נקיים הוא מלשון ידים, כי הידים לאדם המה כמו הכנפים לעוף, ויתאימו דברי ירמי' עם דברי ישעי' ידיכם דמים מלאו, עכ"ל. ג — פ.

ומי שיעיין באותו דבור ימצא כי גם שנת ט"ו נזכרת שם, והמאמר המזכיר שנת י"ב וט"ו איננו מהכותב, אבל הוא לקוח מתוספות רבנו יהודה, א"כ הכותב עצמו, בעל תוספות ע"ז שבידנו, מאוחר עוד יותר משנת ט"ו לאלף הששי.

והרב חיד"א בשם הגדולים אות ת כתב: דע שרבותינו בעלי התוספות לא היו בזמן אחד, ומתחילת זמן רבותינו בעלי התוספות ועד אחרן לא בציר ממאה וחמשים שנה, שהרי רבנו יצחק בר אשר הלוי היה מבעלי התוספות, כמו שכתוב בס' תמים דעים בכמה דוכתי, והוא היה בזמן רש"י כמ"ש ס' יוחסין עכ"ל הרב חיד"א.

ומה שהביא מס' תמים דעים לקוח הוא מס' קורא הדורות שכתב בדף י"ז: ריב"א דהיינו רבנו יצחק בר אשר הלוי, וכן כתב הרא"ש בתשובה כלל מ"ה סימן י' והובא במקומות רבים, והוא ג"כ העיקר מבעלי התוספות וכמו שנראה מס תמים דעים סימן קנ"ח וקצ"ר ור"ז ור"ח ור"ט ע"ש.

והנה הראיה הלקוחה מתשובות הרא"ש היא נכונה, כי כן מה שהרא"ש מביא שם בשם ר' יצחק בר' אשר הלוי הוא נמצא בתוס' שלנו (גטין ב' ב') בשם ריב"א. וכן בס' האסופות כ"י מצאתי אני שד"ל (סי' קמ"ז) קישורת שהתליעה באביה פי' במחוכר אסורה, כך פסק בהלכות גדולות, אבל רבנו שלמה ורבנו יצחק בר אשר הלוי חולקין על זה וכו', והוא בתוס' שלנו חולין ס"ז רע"ב, ושם כתוב ריב"א. אבל הראיה הלקוחה מדברי הראב"ר בס' תמים דעים יש ללמוד ממנה שר' יצחק בר אשר הלוי עשה תוספות, לא שהוא בעל תוספות שלנו, ולא שהוא ריב"א הנזכר בתוספות שלנו, כי מי שעיין בתמים דעים סימן קנ"ח, ובתוספות שלפנינו מציעא דף ע"א, ובתמים דעים סי' קצ"ר ובתוס' סנהדרין כ"ח ב', ובסימן ר"ז ובתוס' סנהדרין דף ו', ובסי' ר"ח ובתוס סנהדרין ל"א, ובסי' ר"ט ובתוס' סנהדרין ל"ר ב', לא ימצא בתוס' שלנו שום אחד מהלשונות שהראב"ד מביא מתוספות רבנו יצחק בר אשר הלוי. ויוצא לנו מזה כי רבנו יצחק בר אשר הלוי עשה תוספות, ואינן אותן תוספות שבידנו, ושהוא לפעמים אותו ריב"א הנזכר בתוס' שלנו, אך אין להוציא מזה כי כל ריב"א הנזכר בתוס' הוא זה, כי לפעמים הוא רבנו יצחק בר' אברהם, והוא אחיו של רבנו שמשון משאנץ.

ומכל מקום נראין דברי הרב חיד"א בעיקר הדבר, והוא כי במשך מאה וחמשים שנה היו חכמי צרפת כותבים תוספות, כי מיד אחרי מות רש"י, ואולי גם בחייו, התחילו תלמידיו לישא וליתן על פירושיו, ולהוסיף עליהם תוספות; יש מי שעשה תוספות על מסכתא אחת, ויש על שתים ועל שלש, ולבסוף בסוף האלף החמשי ובתחלת הששי נעשו תוספות שלנו, המלוקטות בקצור מתוך התוס' הקודמות.

והראשון שעשה תוספות אולי הוא ר' מאיר חתנו של רש"י,

אביהם של רשב"ם ר"ת וריב"ם, כי כן (לפי עדות הרב חיד"א בשם הגדולים ח"ב) ר"ת בס' הישר מזכיר תוס' רבנו מאיר אביו.

ואלה הם שאר תוספות שהזכיר הרב חיד"א: תוספות הרב רבנו יוסף, הזכירם רבנו תם בס' הישר. תוספות רבנו יחיאל מפריש. תוספות רבנו יהודה על מס' ברכות, סוכה בתרא וע"ז, ואלה שעל ע"ז נזכרות בתוספות שלנו ע"ז דף י"ב. בשם הגדולים ח"ב כתב הרב חיד"א שנראה שהם לר' יהודה חסיד, ובועד לחכמים הביא מהר"י קולון המזכיר תוס' יבמות לרבנו יהודה מפריש. וגם מלשון תוס' שלנו בע"ז י"ב סע"א שהביא, היה לו להבין כי מורי החסיר לחוד ותוס' רבנו יהודה לחוד, וגם במרדכי נזכרו תוספות ר' יהודה מפריש, עיין שם פרק חזקת הבתים, ובאור זרוע קצר כ"י חולין סי' נ"א מצאתי אני שד"ל תוספי רבנו יהודה שיר ליאון שפירוש לפני ר"י. ועיין מה שאכתוב למטה בתוס' ע"ז שבידי כ"י. תוספות מסכת תמיד לרבנו ברוך. תוספות רבנו פרץ (ונדפסו על מס' בבא קמא, ליוורנו תקע"ט), ויש קוראים להם תוספות גורנים או גורניץ. תוספות רי"ד, והם לרבנו ישעיה די טראני, ונדפסו על מס' קדושין. תוספי הרא"ש, ונדפסו על הוריות יבמות כתובות מגלה שבועות תמיד וקצת על סוטה, והרב חיד"א ראה בכ"י תוספי הרא"ש על ברכות שבת גיטין וחולין. אמר שד"ל א"כ ימשך זמן בעלי התוס' עוד שבעים שנה יותר על מאה וחמשים שאמרנו למעלה; ומכל מקום אם באמרנו בעלי התוספות תהיה כוונתנו על חכמי צרפת דוקא, ועל התוספות הנדפסות סביבות התלמוד דוקא, ישאר מספר ק"ן שנה על מקומו בשלום, אבל עיין מה שאכתוב למטה על ר' עזריאל. תוספות שאנץ, חיברם ר' שמשון משאנץ תלמיד ר"י בעל התוספות. תוספות טוך, הם מר' אליעזר מטוך, שקיצר אותם מתוס' שאנץ והוסיף בהם דברים. ור' גרשם שונצין המדפיס כתב בס' מכלול יופי לרד"ק הנדפס בקושטאנטינא כי הוא הביא אותם מעיר גיניברא ושאר ערי צרפת והדפיסם בש"ס שלו, ומהם לקחו בויניציאה והדפיסום. אמר שד"ל בקשתי ומצאתי ביד ידידי ושארי מוהר"ר רמש"ג נ"י המורה לצדקה בעיר הזאת ס' מכלול (לא מכלול יופי) לרד"ק דפוס קוסטאנטינא שנת י"ב לשולטאן שולימאן (היא שנת רצ"ב או רצ"א), והנני מעתיק משם קצת מדברי ר' גרשם איש שונצין, המדפיס המשובח, וזה לשונו: והוא יתברך יאצל מהוד יפעתו על המחכה ומקוה לחסדו, וידריכני באמתו וילמדני, כאשר מימי עלומי מחיל אל חיל הוליכני, יגעתי ומצאתי ספרים היו סתומים וחתומים מאז והוצאתים לעין השמש הזאת יזהירו כזהר הרקיע, כמו התוספות מטוך של ר"י ורבנו תם, הלכתי עד צרפת וקמ"ברי וזיניב"רה אל חדרי הורתם, למען זכות בהם את הרבים, כי בספרד ובאיטליא ובכל הארצות לא שמענו רק משאנץ של רבי פרץ ורבי שמשון וחבריהם, ודפסתי ספרים

עד אין קץ בתורתנו הקדושה, זולתי עשרים ושלש מסכתות הנהוגות בישיבות עם פי' רש"י והתוספות, והנה מדפיסי וויניציאה העתיקו מהדפוס שלי, ובזולתם שמו מאשר מצאו, דחה דחוני לנפול וה' עד כה עזרני. עכ"ל ר' גרשם, ואני לא אדע מה הן הכ"ג מסכתות שהדפיס, כי עד היום לא זכיתי לראות מסכתות מדפוס שונצין רק סנהדרין לבדה.

תוספות ישנים דיומא שבידנו הם תוספות שאנץ. תוספות ר' אלחנן, נזכרו בספר המכריע סימן ל"א. תוספות הר' ישראל, נזכרו במרדכי פרק ב' דעבודה זרה. תוספות תלמידי רבנו יצחק בר אשר, נזכרו בשבלי הלקט כ"י. תוספות ר' אליעזר מטול. תוספות ר"י הזקן בעצמו, למסכת קדושין. תוספות שיטה, הזכירם מהר"י קולון, ונראה להרב חיד"א שכן קרא מהרי"קו לתוס' שלא ידע למי הם. ועיין מה שאכתוב למטה על שיטת ר"י מפריש. תוספות חיצוניות כך קרא רבנו בצלאל לתוס' שלא נודע מחברם. כל זה מהרב חיד"א, וזה מה שמצאתי אני שד"ל: תוספות ר"ג (מרדכי פרק אלו טרפות), ומי יודע מי הוא זה ר"ג, ואם אולי הוא טעות סופר, מי יודע מה הוא הנסח הנכון? תוספות ריב"ם (מרדכי פרק גט פשוט) או תוספות הריב"ם שפירש לפני ריב"א (מרדכי מועד קטן בדיני אבל). תוספות ראב"ן (מרדכי סוף עבודה זרה). תוספות ר' שמשון (מרדכי פרק אלו מציאות ופרק השוכר את האומנים), והיה נ"ל כי הן הן תוס' שאנץ שחבר ר' שמשון משאנץ, אבל במרדכי הלכות תפלין מצאתי: „עכ"ל רבנו שמשון, „ובתוס' שאנץ האריך יותר". תוספות הר' חזקיה (הגהות מרדכי פרק במה מדליקין). תוספות הר' לוי (מרדכי פרק הזהב). תוספות אוירא (הגהות מרדכי סוף מס' שבועית). תוספות רבנו משה (נזכרו שתי פעמים זו אצל זו במרדכי פרק דיני ממונות). תוספות ר' עזריאל (בעל הגהות מרדכי) שכתב לפני רבו רבנו פרץ (מרדכי פרק הכונס, בהגהה). וזה שאמרתי שהוא בעל הגהות מרדכי הוא מפני שכן מצאתי חתום עזריאל בהגהת מרדכי בהשוכר את האומנים, ובהשואל, ובע"ז פרק ר' ישמעאל. תוספות ע"ז לרבנו שב"ט, הוא רבנו שמשון בר טוביה, חותנו של ראב"ן, מצאתי זכרן בס' האסופות כ"י, עיין כרם חמד ז' סוף עמוד 50. תוספות מאן דהו, נזכרו ברש"י תענית ט"ו (הקשה תוספות מאן דהו), ובעל סדר הדורות הביאם במפתחות ספרו כאלו היו במציאות תוספות ששמן כך, וזה אינו אלא שבוש, ויסודתו על טעות הדפוס, ואין ספק כי צ"ל הקשה מאן דהו, וכל אותו מאמר הוא תוספת שהוסיפו אחרים בגליון פירוש רש"י, וכן צ"ל: **תוספת**, הקשה מאן דהו וכו'. ואני כבר הודעתי בכרם חמד ז' עמוד 78 כי הביא ה' לידי תוספות עבודה זרה לרבנו אלחנן, והן ארוכות מאד, ובאמצען (בדף ל"ח קודם ד"ה בעור קיבת נבלה) כתוב כך:

עד כאן יסוד הרב ר' אלחנן בן רבי' יצחק מדמפיר ת"נ"ה צ"ב"ה" ע"כ"ה" ומיכאן ואילך יסוד הרב ר' יהודה בר' יצחק מברינא שפי' על פי תוספי הר' אלחנן בן רבי' ר' יצחק.

וזה ר' אלחנן היה כותב בשנת תתקמ"ב, כי כן כר"ה האי מאן דלא ידע מצאתי: חשנה הזאת שנת תתקמ"ב שאנו עומדים בה. ומהר"של בתשובה כ"ט כתב כי בשנת תתקמ"ד נהרג.

עוד תוספות אחרות יש בידי על מס' ע"ז, והן חסרות מדף נ"ג ואילך, ומצאתי שהמחבר ראה את רבנו תם, כי במקום שכתוב בתוס' שלנו (דף י' ע"א בסוף ד"ה ספרא דוקנא) ור"ת עשה מעשה וכו', בתוס' שלפני כתוב: וגם אני ראיתי את ר"ת שכתב שטר בכך וכך לפרט, ולא כתב בו לא האלפים ולא לבריאת עולם". וכבר הייתי סבור שאולי בעל התוס' האלה הוא ר"י עצמו, בן אחותו של ר"ת, עד שמצאתי בדף מ"א ע"ב כתוב לאמר: עד כאן פרישת רבינו שמשון משנץ, מכאן ואילך פרישת רבינו יהודה שיר ליאון". ובתחלה היה קשה לי איך ראה הר"ש משאנץ את ר"ת, והלא הר"ש היה תלמידו של ר"י, ור"י היה בן אחותו של ר"ת - עד שמצאתי במרדכי הלכות נדה: וזאת אשר השיב רבנו שמשון משאנץ לר"י אחיו וז"ל וכו' ואני שמעתי ואיני יודע אם ממורי ר"ת עצמו או ממורי רבנו הקדוש"; הרי מבואר כי הר"ש משאנץ ראה גם את רבנו תם עצמו ולמד ממנו. עוד ארשום כאן קצת תוספות שאני מסופק כהן:

שיטת רבנו יעקב מקינון (מרדכי סנהדרין פרק ג'). אחשוב כי גם זו בעין תוספות, ולא ידעתי אם זה הוא רבנו יעקב בר שמשון הנזכר בתוס' ערכין כ"ח ב', והייתי סבור לומר כי אולי גם ר' יעקב בר שמעון הנזכר בחולין נ"ד ב' ומנחות ס"ד ב' הוא זה עצמו ובמקום שמעון ז"ל שמשון, אלא שמצאתי במרדכי ריש מסכת יום טוב ר' יעקב בר שמעון מפלייזא (לא מקינון), א"כ שנים הם.

שיטת הרב פרץ (מרדכי פ' כל הצלמים ופרק ר' ישמעאל, והגהות מרדכי מס' שבועות, והגהות מרדכי חולין ג' פעמים), ולא אדע אם אחת היא עם תוס' רבנו פרץ.

שיטת ר"י מפריש (הגהות מרדכי מס' גיטין), ולא אדע אם אחת היא עם תוס' רבנו יחיאל מפריש. והנה נראה לי כי תוס' שיטה שהזכיר מהרי"קו איננו שם שבדה מלבו לתוספות שלא ידע למי הם (כדעת הרב חיד"א), אבל הן אלה או כיוצא באלה, שמחבריהן קראו להן שיטה.

תוספות רבנו שמשון מקינון. בספר כריתות קרוב לסופו (סימן קמ"ח) כתוב: ובקונטרים שלי הארכתי ליישב השיטה" והר"י חאגיז כתב על זה הגהה ואמר דתרי זימני חיבר תוספות על התלמוד, והמהדורא בתרא קורא לה קונטרים. והרב חיד"א בשם הגדולים ח"א אות ש' ברברו על ר"ש מקינון כתב בפשיטות

שבס׳ כריתות כתב דתרי זמני חיבר תוספות על התלמוד; ולדעתי אני שד״ל אינו אלא שבוש שנשתבש הר״י חאגיז בהכנת דברי מהר״ש, ומכל מקום אין ספק כי הר״ש עשה קונטרים כגון תוספות.

תוספות רבנו שמעיה. הנה בתוס׳ ע״ז לר׳ אלחנן אשר בידי ב״י מצאתי בד״ה בתלת שעי קמייתא (דף ד׳ ע״ב): פירוש הר׳ שמעיה בפ״ק דברכות" וגם בתוס׳ ברכות שלנו מצאתי פירש הר״ר שמעיה (דף י״א), פסק רבנו שמעיה (דף י״ג), רבנו שמעיה תלמידו של רש״י פסק (כ״ה ע״ב); על כן נ״ל כי ר׳ שמעיה תלמיד רש״י ובן בתו, אשר פירש מס׳ מדות, עשה גם הוא תוספות או כעין תוספות, והוא נזכר ג״כ בתוס׳ חולין ק״ח ב׳ ועבודה זרה ח׳ ב׳.

והואיל והזכרתי למעלה ר׳ עזריאל, אוסיף עוד כי נ״ל שאותו ר׳ עזריאל בעל הגהות מרדכי הוא הנזכר בתוס׳ קדושין ו׳ וקמא כ״ד, אבל אותו הנזכר בקמא דף י׳ נ״ל שהוא קודם בזמן הרבה, כי היה בימי רשב״ם, ויותר מבואר מתוך דברי אור זרוע קצר כ״י, שכך מצאתי שם (קמא סימן כ״ב) מעשה בבני אדם שישבו על ספסל אחד ושברוהו, וחייבם הרב ר׳ עזריאל זצ״ל לשלם, ורשב״ם זצ״ל פטרם". והנה ר׳ עזריאל בעל הגהות מרדכי מצאתי במקום אחד שחותם שמו עזריאל בר׳ יחיאל, ובשני מקומות עזריאל בר׳ יוסף, ולא אדע אי זה יכשר הזה או זה. ואותו שבימי רשב״ם לא ידעתי ייחוסו, ואולי הוא ר׳ עזריאל בר נתן, אשר יש לי ממנו בכ״י שאלות ששאל מרש״י ז״ל ותשובות רש״י אליו, ונראה שהיה קצת קורבה ביניהם. והא לך פתח דבריו של ר׳ עזריאל:

שן סלע ומצודה סלה ישכון ויתלונן שלאנן ושליו להעמיד נצח פנת מוסר מופלג ומופת הדור למשענת חסד ותלו עליו כל כבוד תפוצרת הגולה הנסמכים עליו ומטוללים בכנפיו ומתהדרים במרום קיצו יער כרמלו, ראש ישיבת גאון יעקב רבנו שלמה בר׳ יצחק, שמו וזכרו לא יסוף, ופריו לא יתום, לחדשיו יבכר צמחי ארוכה ורפואה, כחשק שני שמעיו עזריאל בר׳ נתן ויוסף בר׳ יהודה, צמאים לו לתשוקה רבה לצקת מים על צמא ונוזלים על יבשה, למען יוצק רוח על זרעו וברכה על צאצאיו. לחלות את רבנו באנו לצאת פנאי לשעה להאיר עינינו בשנים ושלשה דברים אשר באו לידנו, ומורנו ורבנו יעמידנו על האמת ועל הנכוחה. ילמדנו רבנו, האשה שעשתה שליח וכו׳ וכו׳.

וזאת תחלת תשובת רש״י ז״ל, ומעי יהמו בהעתיקי אותה:

בחי תש ופי נאלם מלספר תלאות העוברות עלי גל אחר גל, על כן רפה ידי מלכתוב לקרובי ר׳ עזריאל ולחביבי ורעי ר׳ יוסף תשובה על דבריהם בכתב ידי, והנני קורא מפי לאחר מאחי והוא כותב:

וזה סיום תשובת רש"י:

בטוח אני שלא באה תקלה על ידי בהמתם של צדיקים, וכ"ש על ידי צדיקים עצמם, ומכאן ואילך אל ינהיגו כן, וצורנו יעמידנו על האמת ועל הטוב. שלמה בר' יצחק.

ואשובה אל הר"ר עזריאל ואומר שאם כדברי בן הוא שהר"ר עזריאל הנזכר בתוס' קדושין ו' וקמא כ"ד הוא אותו שכתב הגהות מרדכי, ואם הרב מרדכי בעל המרדכי נהרג בשנת ע' בכתוב ביוחסין ובצמח דוד, יצא לנו מזה כי האחרון מבעלי התוס' (והוא שכתב תוס' קדושין וקמא) לא היה בשנת י"ב או ט"ו, אבל היה קרוב לשנת ע' לאלף הששי, ויהיה משך זמנם של בעלי התוס' מאתים שנה. ואם מה שאמרתי על ר' יעקב מקינון איננו חזיון שוא, יארך עוד מעט משך זמנם של בעלי התוספות. ובכל הדברים האלה שאמרתי מאמרן דעתי אינני בטוח מן הטעות, והם ענינים הצריכים עוד בדיקה וחפוש הרבה, ואני את אשר מצאתי לקטתי וערכתי לפני החכמים, וישוטטו רבים ותרבה הדעת, ואם בהשערותי שגיתי מכל מקום יועילו דברי להעיר ולעורר אחרים להוסיף חקירה בענינים אלה, אשר חשכה גדולה נפלה עליה (*).

ואבאה לענין שאלתך על פרשיות הנביאים והכתובים, ואודיעך מה שמצאתי בענין פרשיות ס' משלי, הנה יש בידי תרגום נביאים וכתובים כ"י משנת רמ"ז (הזכרתיו למעלה בתחלת האגרת), ובכל פסוק יש בו התבה הראשונה (או התבות הראשונות) בלה"ק, והנה בתהלים משלי ואיוב (לא בנביאים) התחלת כל פרשה ופרשה כתובה בכתיבה גסה יותר מהתחלות שאר הפסוקים, כגון אשרי האיש, למה רגשו, איש היה, ויהי היום, ויען איוב ויאמר, ויען אליפז התימני ויאמר; והפרשיות האלה מסכימות (בקירוב ואם לא בצמצום) עם החלוקה הנמצאת בספרינו; אבל בס' משלי יש כאן חלוקה זרה עד מאד, כי קצת הפרשיות קצרות מאד וקצתן ארוכות מאד, ואלו הן התחלת כל פרשיות ס' משלי לפי הרשום בכ"י זה: משלי שלמה - שמע בני (א' ח') - חכמות (א' ד') - בני (ב' א') - בני (ג' א') - ה' בחכמה (ג' י"ט) - שמעו (ד' א') - שמע (ד' י') - בני (ה' א') - ועתה (ה' ז') - בני (ו' א') - לך (ו' ו') - שש (ו' י"ו) - בני (ז' א') - ועתה (ז' כ"ד) - ה' קנני (ח' כ"ב) - ועתה (ח' ל"ב) - חכמות (ט' א') - משלי (י' א') - בן חכם (י"ג א') - מגדל עז (י"ח י') - אל תגזל דל (כ"ב כ"ב) - אל תלחם (כ"ג ו') - אל תתחר (כ"ד י"ט) - גם אלה (כ"ד כ"ג) - גם אלה (כ"ה א') - נשיאים (כ"ה י"ד) - אם רעב (כ"ה כ"א) - רב מחולל (כ"ו י') - דברי נרגן (כ"ו כ"ב) - חכם בעיניו (כ"ח י"א) - אדם עשוק (כ"ח י"ז) - דברי אגור (ל' א') - שתים שאלתי (ל' ז') - לעלוקה (ל' ט"ו) - דברי למואל

(*) הקורא הנבון החפץ לדעת יותר מהענין הנכבד הזה, יעיין בחברת האשכנזית הנדפסה מקרוב בעיר ברלין להחכם השלם והמפואר הר"ר י"ט ליפמן צונץ בשם: Zur Geschichte u. Literatur, 1ster Band מדף 20 והלאה. ג — פ.

(ל״א א׳) - אשת חיל (ל״א י׳) - סך הכל שלשים ושבע פרשיות. ואני בראותי זרות החלוק הזה, שקצת מפרשיותיו בעלות ששה פסוקים או חמשה או גם ארבעה פסוקים בלבד, ויש מהן בעלת צ״א פסוקים, ויש קכ״ו, ויש קס״ח, אמרתי בלבי אין טעם וסדר לפרשיות אלה, רק הסופר עשה כרצונו והגדיל כתיבת קצת תבות כמקרה והזדמן ככל אשר היה עולה על רוחו - עד אשר ברכני ה׳ ומצאתי פירוש ס׳ יצירה לר׳ יהודה בן ברזלי ברצלוני, ושם בדף ל״ח מצאתי כתוב: „וכן נמי כתיב בפסוק „שבסוף הפרשה הראשונה של ס׳ משלי יראת ה׳ ראשית דעת „חכמה ומוסר אוילים בזו״ וזה מסכים בשלמות עם חלוק הפרשיות דרשום בכ״י שלי, אז אמרתי לא מקרה הוא, ובא זה וְלִמֵּד על זה, ועל פי שנים עדים יקום דבר, כי החלוקה ההיא כבר היתה נוהגת אצל קדמונינו, ואחרי שאיננה מסכמת עם הקאפיטולי שלנו (הלקוחים מאומות העולם), ולא עם הסדרים של בעלי המסרה (שאינם רק שמנה בס׳ משלי), לא נשאר לומר אלא שהן הן הפרשיות הפתוחות והסתומות, ובאמת ברוב המקומות הנ״ל גם בספרים שלנו יש מקום פנוי, גם באותם שהם באמצע קאפיטל.

והנה ידוע מהקדמת ס׳ מדרש שמואל על אבות, ומהקדמת עומר השכחה, שכבר היה מנהג לקרוא ס׳ משלי בין פסח לעצרת, ועד היום נוהגים כן בארצות המערב (ברבריאה) לקרוא משלי באותן ששה שבתות קודם תפלת המנחה, ועתה מקרוב (בשנת ת״ר) נדפס בליוורנו ס׳ ארבעה גביעים, כולל פרקי אבות ומשלי איוב ודניאל ומגלת רות ומנחה של שבת והפטרות של פסח ושבועות עם התרגום, ואותה של יום שמיני של פסח יש בה ג״כ העתקת התרגום בלשון ספרדי ובלשון ערבי, הכל לאנשי המערב. וכאן ס׳ משלי נחלק לשש הפסקות, כנגד שש שבתות שבין פסח לעצרת, ואלו הן א׳ משלי שלמה, יהי מקורך ברוך (ה׳ י״ח), ג׳ ברכת ה׳ היא תעשיר (י׳ כ״ב), ד׳ גל אל ה׳ מעשיך (י״ו ג׳), ה׳ רודף צדקה וחסד (כ״א כ״א), ו׳ נצר תאנה (כ״ז י״ז). והנה יתכן להעלות על הדעת שגם בימות החול היה מנהג בקצת מקומות לקרוא ס׳ משלי, והנה ימי החול שבין פסח לעצרת הם שלשים וששה והפרשיות אשר במשלי שלי הן שלשים ושבע, אולי הסופר טעה באחת מהן, ואולי ג״כ היו קוראים אשת חיל ביום ראשון של שבועות. ומכל מקום עדיין הדבר קשה מאד, למה הפרשיות האלה, יש מהן קצרות כל כך ויש מהן ארוכות כל כך.

ובראותי בעמוד 39 כי ידיד נפשי ועטרת ראשי הרב הגדול החכם המופלא מוהר״ר שי״ר נ״י הזכיר ענין פסוקי ס׳ תהלים האמור בקדושין דף ל׳, אמרתי אביא פה חדוש שכתבתי זה עשרים שנה (יום פורים תקפ״ד) לידידי החכם המפואר מוהר״ר יש״ר נ״י, ואח״כ בחמישי בחמשה לחדש שנת תקצ״ו לידידי

מוהר״ר שי״ר הנ״ל, והוא כי ידוע כי בהרבה ספרים כ״י ס׳ תהלים מנותח לנתחים אריח ע״ג אריח כשירת האזינו, ויש לומר כי כל נתח העומד בפני עצמו באריח מנו אותו בברייתא דקידושין ל׳ כפסוק אחד.

והנה נא ס׳ תהלים הנדפס עם תרגום רמב״מן ופירוש ר״י ברי״ל הוא מנותח על הדרך הזה לשיטות קטנות, אלא שלפעמים בפסוקים הקטנים כתבו שני נתחים בשיטה אחת, כגון עבדו את ה׳ ביראה וגילו ברעדה, ורבים כאלה, וכן כ״ו כי לעולם חסדו נדפסו כלם בשטה אחרת, וצריך לחלקם לשנים, ואני מניתי כל הנתחים האלה בדיוק ומניתי שמות המזמורים לפסוקים בפני עצמם (בין שהם ארוכים כגון למנצח לעבד ה׳ לדוד אשר דבר וגו׳, בין שהם קצרים, כגון לדוד מזמור, לדוד, לשלמה), ועלו בידי פסוקי ס׳ תהלים 5896, ממש כמנין האמור בברייתא.

ולענין שאלתך מי סִדֵר חמחזור האשכנזי? נ״ל כי בימי קדם כמעט כל קהלה וקהלה היה לה מחזור מיוחד, כי מנהגי הקהלות היו שונים זה מזה אם מעט ואם הרבה, לפי הסכמת דור דור וחכמיו דור דור ומנהיגיו, כי תחלה קבלו קהלות איברופא מגאוני בבל סדר התפלה וקצת פיוטים בלא חרוז (עיין מה שכתבתי בהקדמת בתולת בת יהודה) ואח״כ קבלו מהם חרוזי הקלירי אשר לפי דעתי היה גם הוא מבבל, ואח״כ התחילו חכמי איברופא וגדולי רבני הקהלות לחבר גם הם פיוטים, וכל קהלה החזיקה בפיוטי רבניה, והקהלה אשר לא עמד בה פייטן גדול החזיקה בפיוטי הקהלה הקרובה אליה, ומעט מעט נתפשטו קצת הפיוטים בגלילות הרבה. והנה הספרדים אשר להיותם בין הישמעאלים, למדו חכמתם וחכמת היונים, מאסו בפיוטי הקלירי ומהרו ועשו להם פיוטים אחרים, ונתרבו ביניהם המנהגים והמחזורים לאין מספר, לרוב המשוררים אשר קמו ביניהם; אבל בני איטליאה וצרפת ואשכנז ופולין ורוסיא שהיו דרים בין הנצרים (אשר בימים ההם רחוקים היו מחכמה יונית) דבקו בקלירי ובשאר הפיוטים אשר קבלו מגאוני בבל, ורק הוסיפו עליהם קצת פיוטים מחכמיהם ורבניהם, ולפעמים החליפו קצת מפיוטי הקלירי באחרים, וישן מפני חדש הוציאו, אך לא כל כך כמו הספרדים. והנה בתחלה היתה רשות נתונה למתפללים בימים טובים ובימים נוראים (אשר רובם היו חכמים ורבנים ומפורסמים בחסידות) להוסיף ולגרוע בפיוטים; ואח״כ תלמידי הרבנים הגדולים החלו לכתוב על ספר את מנהגי רבותיהם, והספרים האלה היו מעט מעט לחוק ולמשפט ליושבי ערים רבות. ואני בגליון הסמ״ק אשר לי כ״י על קלף כתוב בעיר פאריש מצאתי שלשה ספרים כאלה: האחד נקרא סדר תפלות ולא נזכר בו שם המחבר, אבל הוא מתלמידי מהר״ם, וזקנו היה רבנו עזריאל. השני הוא מנהג טרוייש לר׳ מנחם מטרוייש בר׳ יוסף בר׳ יהודה, וסדר אותו ר׳ יהודה בר׳ אליעזר תלמידו, והשלישי הוא מנהגים לר״ב שליח צבור.

והנה הסופרים כותבי המחזורים אין ספק כי מעולם לא הוסיפו ולא גרעו מלבם, אבל כתבו מה שהיו נוהגים לומר בעירם, וכן המדפיסים לא במקרה הדפיסו מה שהדפיסו, אבל הדפיסו מה שהיה נוהג במקומם ובזמנם.

אבל אם מתחלה היו המנהגים משונים כל כך מעיר לעיר, מאין נולדו המחזור האשכנזי וכן הספרדי, המוסכמים בארצות רבות? נ"ל כי סבת ההסכמה הזארת הנראית היום במנהגים ובמחזורים האלה היו הגירושים והטלטולים. כי אמנם כשגלו אנשי עיר אחת ואנשי גליל אחר, לא הלכו ונתישבו יחד אנשי עיר אחת בעיר אחרת, ואנשי גליל אחר בגליל אחר, אבל נתפזרו כה וכה בתוך יושבי ארצות אחרות, ואף אם הגולים נשארו קהל בפני עצמו, והקימו להם בית תפלה לעצמם להתפלל בו במנהגם, כאשר עשו האשכנזים והספרדים באיטליאה ובהוללאנדא, הנה הקהל החדש הזה היה מעורב מכמה קהלות ומכמה מנהגים, ולא היה אפשר להם להתפרד לקהלות רבות כאשר היו בהיותם על אדמתם, אבל הוכרחו להתאחד לקהל אחד, ומנהג אחד יהיה לכלם. ואיך היה אפשר להם להתאחד במנהג אחד? הניחו כל מה שהיה פרטי לאנשי עיר אחת, ולא השאירו אלא מה שהיה נוהג אצל כלם, ומכאן נולדה ההסכמה הגדולה אשר אנחנו רואים עתה במחזורים. וכשקרה מקרה שרבים מאנשי מקום אחד גלו ונתישבו יחד בעיר אחרת או בגליל אחר, אז החזיקו במנהגם כימי קדם; כגון מאנשי צרפת רבים גלו ונתפזרו בארצות שלא היה נוהג שם מנהגם, ומפני מעוטם הוכרחו להחליף מנהגם במנהג אשכנזי שהוא היותר קרוב למנהגם, אבל אותם שגלו ונתישבו באסטי פוססאנו, מונקלוו בארץ פיימונטי, היו רבים ויכלו להקים להם בית תפלה לעצמם, והתפללו כמנהג צרפת שהיה בידם, ועדיין בני פיימונטי קוראים לאותו מנהג **מנהג צרפתי.** ואמנם מנהג צרפת קרוב היה למנהג אשכנז, ורק בימים נוראים הוא משונה ממנו הרבה, וביחוד בענין העבודה שבמנהג טרוייש (מקום רש"י ור"ת, ואולי רוב אנשי צרפת החזיקו במנהג ההוא) אומרים **אתן תהלה ואתה כוננת** ולא סדר אמיץ כח הנוהג באשכנז, על כן הצרפתים שנתיישבו בפיימונטי לקחו מהם מחזור אשכנזי לכל ימות השנה, ורק בימים הנוראים החזיקו במנהגם הקדום ועשו להם קונטרים מיוחד.

ולענין חקירתך ידידי היקר על שבע מצוות דרבנן, יפה כתבת בספרך חקי האלהים, כי הראשון המונה אותן שבע היה הר"ר דוד ויטל בספרו כתר תורה – מדי דברי בו זכור אזכור צדקת אדוני אבי זצ"ל אשר רמזתי בבה"ע תקפ"ט עמוד 175, כי בהיותו בן שלשים שנה אבד מאור עיניו, והיה מיצר על שלא היה יכול לעסוק בתורה (אשר אמנם לא היתה אומנותו, כי חרש עצים, דרעכסלער, היה), על כן לקח ספר כתר תורה, והתחנן לאחיו ר' דוד שיקרא בו באזניו יום יום, והוא היה למד

סימני המצות על פה על סדר אותיות עשרת הדברות, אנכי, אלוה, נורא, כאהכתך, יַחַד, וכו׳ וכו׳, ומתוך כך היו כל המצות שגורות בפיו, והיה יכול לעסוק בתורה גם בלא ספרים. ואח״כ רפאו ה׳, והשיב לו מאור עיניו, ולקח אשה, ומיד כשהגעתי לחנוך, כל לילה ולילה בשכבנו על משכבנו היה מלמד אותי מעט מהסימנים ההם, והיה מפרש לי כל המצות, זכרה לו אלהיו לטובה! והיה הוא ז״ל תמיה תמיהה גדולה איך מצות ושננתם לבניך ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך, נשתכחה ובטלה מקרבנו, וכבר הגיד לי כי פעם אחת שאל את פי אחד משליחי א״י למה אין אנו מקיימין המצוה הזאת, והוא לא הרגיש באמתת שאלתו, ואמר לו: והלא אנו קוראים ק״ש בשעת שכיבה ובשעת קימה; ואדוני אבי היה אומר כי מצות ה׳ הוא שנלמד לבנינו את כל המצות בשכבנו ובקומנו ובכל עתות הפנאי, ולא שנקרא בפינו פרשה או פרשיות — והנה הר״ד ויטל בסוף הקדמתו כתב: ובהצטרף אל התרי״ג מצות הללו דאורייתא שבע מצות דרבנן שיש בהן מעשה וברכה, כאשר תתבארנה במקומן באר היטב, עולה חשבון כלן כת״ר, כמנין האותיות שבעשרת הדברים״, והנה ביאר על מה סמך בברירת אותן שבע מצות, כי לא מנה רק אותן שיש בהן מעשה וברכה, על כן מנה נר חנוכה ונר שבת וקריאת הלל וקריאת המגלה ונטילת ידים ועירובין, שעל כלן אנו מברכין אקב״ו, והוסיף מצות הברכות (חוץ מברכת המזון שהיא מן התורה), כלומר ברכת הנהנין וברכת המצות וברכות הודייה, ויש לתמה למה מנה מצוה זו אחר שאין מברכין עליה אקב״ו? גם יש לשאול מאחר שגם זו מצות דרבנן, למה לא התקינו לברך לפניה אקב״ו? ויש לתרץ בלא דוחק כי אמת הוא שהברכות האלה הן מצות דרבנן, ואמנם לא התקינו לברך לפניהן, מפני שהיה הדבר מתמיה, והיה נראה כברכה לבטלה, שיהא אדם מברך ברכה בשביל ברכה שהוא בא לברך. ואמנם מה שהשמיט מצות אבלות, הוא מפני שכבר כלל אותה במצוה מ׳ באמרו, להיות הכהנים מיטמאים לקרוביהם ומתאבלין עליהן כשאר כל ישראל שהן מצווין להתאבל עליהם שנ׳ בפרשת אמור לה יטמא, לשון סיפרא: לה יטמא, מצוה, לא רצה ליטמא מטמאין אותו בעל כרחו, וזה בעצמו הוא מצות אבל, כלומר שכל איש מישראל חייב להתאבל על קרוביו״. ואע״פ שאחר זה הוא מפרש ואומר שיום ראשון בלבד הוא מן התורה, אך אבלות שבעה ימים אינה מן התורה, מכל מקום הנה תכף ומיד כתב ואמר: ומשה רבנו ע״ה תקן להם לישראל שבעת ימי אבלות ושבעת ימי המשתה״, ולפי זה יובן ג״כ למה לא מנה בין מצות דרבנן גם שבעת ימי המשתה, כי אמנם כבר אמר שהיא תקנת מרע״ה, ולא יתכן להכניסה בכלל מצות דרבנן. ובזולת זה נראה לי ברור כי שבעת ימי המשתה הם הסתעפות ממצות ושמח את

אשתו אשר לקח, כי התורה צותה שכל חתן אפילו בשעת מלחמה ישמח את אשתו, וחכמים פירשו שאר תנאי השמחה שהחתן חייב לכלתו, ואינה מצוה דרבנן, אלא פירוש שפירשו תנאי המצוה כמו שפירשו בכל שאר המצות. ומה שלא הביא יום טוב שני של גליות בכלל מצות דרבנן, הדבר פשוט שאין זו מצוה, אלא תקנה מפני הספק, וגם עכשו שאין אצלנו ספק בקביעות החדש, התקינו שנזהר במנהג אבותינו מפני שאפשר שישוב הספק והקלקול כימי קדם (עיין ביצה דף ד׳ ע״ב). ומה שלא מנה ארבע תעניות, נ״ל שהוא מפני שאינם חובה בשעת שלום (עיין ר״ה י״ח ע״ב), ורבי בקש לעקור תשעה באב (מגלה ה׳ רע״ב), גם כי חכמי הש״ס לא רצו שיובן הדבר כמשמעו, ויפה עשו.

ועתה הנה השלמתי מה שמצאתי להעיר על שאלותיך בבכורי השנה לשנת תר״ד, ונפשי תגיל בקרבי אם יהיו דברי אלה לרצון לפניך החכם היקר, ולפני חכמי ארצך מבורכת ה׳, ותוחלתי מה׳ שיהיו דברי כניצוץ מבעיר גחלת, להעיר ולעורר את האהבה ללשון אבותינו ולכל תלמודים המתיחסים לה. והנני שולח אליך ג״כ קצת משירי אשר לא ראו אור עד היום, וקצת מפירושי, וקצת ממכתבי קדמונינו אשר ברכני ה׳ וזכיתי להוציאם מערמות העפר אשר היו קבורים שם במשך כמה דורות; ועוד ידי נטויה לשלוח אליך כהנה וכהנה בשנים הבאות, אם יהיה אלהים עמדי ושמרני.

ועתה חזק גבריאל ידידי, אתה ורעיך יושבי ארצך, המתנדבים בעם לרומם קרן התורה והחכמה בארץ האללאנד, ונכון לבי בטוח בה׳ כי עשה תעשו וגם יכול תוכלו. כי הנה מצד אחד היהודים אשר בארצך אינם צריכים כיושבי קצת ארצות אחרות ללחוך עפר כנחש ולנשק רגלי זרים, להתרצות אליהם ולמשוך עליהם חנם וחסדם אולי ישוו אותם לאזרח הארץ, ויאמרו להם אחינו אתם, אחינו אתם. והתשוקה הזאת שלבם משתוקק אל האימנציפאציון היא גורמת להם לעזוב לשון אבותם ולמודי בני עמם, ולהשתקע בספרי זרים וכחכמת נכרים בלבד. ועל זה אמרתי בשירי בסוף ס׳ הגיון בכנור לידידי הנגיד החכם והנבון כמ״ר יוסף אלמנצי הי״ו:

שָׁרָתִי בִלְשׁוֹנוֹת   הָאֵם הָעִבְרִיָּה
חִישׁוּ הַמְצִיאוּ לָהּ   מִדַּלּוּתָהּ פִּדְיוֹן
שׁוּבוּ ,שׁוּבוּ בָנִים   הַשּׁוֹבָבִים, כִּי בֵן
אֶת־יוֹלַדְתּוֹ בּוֹזֶה   לֹא יוּכַל נִקָּיוֹן
חֶלְקָהּ זָבַת חָלָב   הֵן לָנוּ מוֹרָשָׁה
אֵיכָה נִטּוֹשׁ אוֹתָהּ   וּתְהִי חֹרֶב צִיּוֹן?
יֹאבַד בָּז יִקְהַת אֵם   וּלְזִקְנַת אָב יִלְעַג
וַיַּעַשׂ גִּלּוּלָיו   אֵמַנְצִפָּצִיּוֹן
תִּדְבַּק לָשׁוֹן לַחֵךְ   אַף תִּכְהֶה עַיִן יָמִין
יָבוֹשׁ תִּיבַשׁ יָדִי   אִם אֶשְׁכָּחֵךְ צִיּוֹן.

ואתם לא כן נתן לכם ה׳ אלהיכם, ואין אתם צריכים לכך ואין לכם מונע, מעכב ומסית, יניא את לבכם מפנות ללשון אבותינו ולכל המתיחס אליה, ומעשות מלמודי בני עמנו עטרה לראשכם.

ומצד אחר אין היהודים אשר בארצכם קלי הדעת, הבלתי יכולים לקבל רוב טובה בלי שיבעטו, כמקרה קצת ארצות אחרות, אשר הדרור השכיח את עמנו שמם, ויחשבו כי לא יוכלו להשיב לאנשי ארצם גמול צדקתם אם לא ישתוו אליהם בכל דבר, ונמשך מזה כי אהבת לשוננו וחכמתנו חרפה היא לרבים מהם, עד שידיעת לה״ק וקדמוניות ישרון הולכות ומתמעטות בקרבם יום ויום, והכשרים שבהם כדברם בספריהם בעניני קדמונינו מביאים חלומות והבלים הרבה, כגון כי רש״י נולד בשנת 1105 (שהיא שנת מותו), ושבהיותו בן שלשים שנה כבר השלים פירוש המקרא והתלמוד.

ואתם יושבי האללאנד חזקו ואמצו, אהבו את ארצכם המבורכת, ואת מלככם מלך חסד, ואת העם הישר הולך אשר אתם בקרבו, ודרשו את שלום הממלכה, ותנו כבוד ללשון המדינה; ועם זה שפת יהודה אל תטושו, ומחכמת ישראל אל תרפו ידיכם, ויהי נעם ה׳ אלהינו על בכורי השנה, ולרוב ימים ושנים ענפכם תתנו ופריכם תשאו, תאוה לעינים ונחמד להשכיל, יתענגו בהם יושבי ארצות רחוקות יראו ישרים וישמחו, מכם יראו וכן יעשו, ומלאה הארץ דעה את ה׳ כמים לים יכסו.

ואתה גבריאל ידידי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, בנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום כ״ד סיון, כי מאמסטרדם תצא חכמה, תורה ותושיה מהולאנדא לפ״ק, ידידך שד״ל.

מכתב שלישי אל הרב שד״ל נ״י.

יהיה ה׳ למלך.

אל כבוד ידידי היקר והנכבד, איש חיל בתורה ובמדע, החכם הגדול והשלם הרב כמהור״ר שמואל דוד לוצאטו נ״י בעיר פאדובה.

אלופי ומיודעי הנחמד!

„נושה אתה בי ידידי היקר תשובה לשתי אגרות מלאות חכמה „וכלילות יופי, אך אל נא ידידי תהיה לי כנושה, לא „תנוש את רעך ואת אחיך, ולבך אל יהרהר וימינך אל תמהר „לכתוב שמי בספר העצלים, ולאסוף אותי בקהל המתרשלים; „כי גם פעמים רבות ירע לבך כי לא כל אשר יחפוץ האדם „ימלא בידו, כי יש מבטלים הרבה העומדים נגדו, יניאו מחשבתו „ויפרו את עצתו מאשר יהיה שמה הרוח ללכת ירחיקוהו, ואל „כל אשר לא יחפוץ יטוהו״. אלה דבריך הנעימים (כ״ח ד׳ מכתב

ז׳) לאהובך היקר וידידי הנכבד הרב ישׁ״ר נ״י כאשר אחרת מבוא אליו בעטך הנחסר זה איזה שנים, וכן עתה דברי אלה אליך יקירי כי בושש אנכי לרדת לך עד הנה, דברים רבים וענינים עצומים המה מגעוני זה זמן כביר מעשות כאשר עם לבבי ללכת אחרי מאהבי ומיודעי, ועל כל כי עלה המות בחלון ביתי, ויקח ממני כגולת נפשי חמדת לבבי, את אדוני אבי זצ״ל תנצב״ה מעל ראשי וישימני שומם, ועתה אחרי הבלגתי מעט עלי יגוני, אמרתי לא אתן שנה לעיני ולעפעפי תנומה עד שאדרש את שאהבה נפשי לבקש חכמה ודעת תורה ולקח מאת אנשי בריתי אשר באהבתם נתכבדתי ובכבודם אכבד.

ועתה אחי הנכבד הנני לבא אליך במכתב, ראשונה לדרוש את שלומך ושלום ביתך ושלום כל המסתופפים בצלך ואחר להודיעך שאני עוסק כעת לסדר מכתבי לתתם על מכבש הדפוס, ובו יבואו רוב דבריך הנעימים, לכן בהביאי היום עשתונותי לפניך אציע לך איזה דברים הנשגבים ממני לדעתם ואתה בתבונתך הרחבה תודיעני את מחשבתך עליהם, ואלו הן:

א׳ הלא נודע משנים קדמוניות שרגילים אנשים חכמים רבים וכן שלמים לבל הקל בכתיבת שם הוי׳ ב״ה לכתוב תחתיו ה׳ או ד׳ וכאשר החל בזמן מאוחר מלאכת הדפוס על פני תבל להדפיס במקום השם הזה בין האותיות המרובעות או אשוריות בפסוקי המקרא עם הנקוד רק שני יודין כזה: יְיָ עם שבא וקמץ, והטעם כאשר שמעתי מפי אנשי אמת (ולא ידעתי אם הובא הטעם הזה באיזה מחבר) הוא, יען שהי״וד הוא תחלת כתיבת האותיות משם ידוד, וסוף האותיות מקריאת שם אדני, ובזה נתנו סימן להכתיבה ולקריאה יחד, אך טעם הנקוד למה מנעו נקוד החולם נעלם ממני; והנה יש לנו ספר אחד בדפוס אשר נבדל בדבר זה מכל הספרים הנדפסים למן היום הוסדה מלאכת הדפוס העברית עד עתה והוא עומד בזה בודד במועדיו, והוא המקרא גדולה הנדפס בין שנת רע״ה עד שנת רע״ח בוויניציא (אשר בו נמצא הפי׳ מר״א פריצול על איוב ובסופו שער הטעמים לבן אשר) בו נמצא בכל התרגום הארמי בכל מקום שם הוי׳ כ״ה בשלש יודי״ן כזה: ײַ, וכבר השבתי לתת טעם בזה לדעתי הצעירה שזה בא מן הקצור שאנו כותבין פעם סימן בתיבת שאנו רוצים לקצר בצורת שני קווין כצורת שני גרישין, וכן היו נוהגין לכתוב עוד אות יו״ד על שני יודי״ן כמו שנמצא עוד היום ברפוסים ישנים במדינות אשכנז נדפס השם כזה: ײ; ומוארת לדעתי כא מה שהביא הרמ״א בהגהתו (בשם פסקי מהרא״י סימן קמ״ח) בש״ע יורה דעה מר״י קארו בהלכות ס״ת סי׳ רע״ו סעיף יו״ד בזה הלשון: „והשם שכותבין בסרורין ב׳ „יודי״ן ואחת על גביהן מותר למחקו אם הוא לצורך״. אך בכל אלה נפלאתי עד מאוד למה לא נמצא כזאת בכל אחד מדפוסים שראיתי עד היום, לא משנדפסו מלפניו (כמו דפוסי שונצינו

ואחרים הנדפסים משנת רל״ה עד המקרא הזה) ולא מלאהריו. ועתה אם יש לך בזה איזה דברים של טעם הודיעני נא מחשבתך עליהם.

ב׳ בהתמיהך על המקרא והראית פעמים רבים כוחך הגדול בבאור פסוקים הקשים אשר במקומות שונות למשרת האמת ירית בחצי תבונתך במכתביך, לכן עשה נא עמי אות לטובה ואמר לי דעתך על הפסוק בשמואל ב׳ י״ז ואשיבה כל העם אליך וכו׳.

ועתה מיודעי היקר, צלח ורכב על דבר אמת במסלול התורה והחכמה עוד ימים רבים כחפץ רוחך הנשגבה, וכאשר החלות לעשות העקוב למישור והרכסים לבקעה על נתיבת הלקח והתושיה בן תוסיף בינה ודעת לאחיך ומוקיריך הרבים המחכים למכתביך ולספריך ומהם הצעיר הכו״ח פה אמסטרדם יום כ״ט לחדש כסליו שנת התר״ו ליצירה ידידך ומכבדך

גבריאל פאלק.

תשובה מאת הרב שד״ל נ״י.

לכבוד ידידי המשכיל והנבון הר״ר גבריאל פאלק.
האל ימחה דמעה מעל פניו, ותחת אבותיו יהיו בניו,
שלום עד העולם.

מכתבך הגיעים מיום כ״ט לחודש כסליו הגיעני, ואחרי אשר בו הודעתני כי תוציא לאור את הדברים אשר שלחתי לך, הנני נותן לפניך היום תוספת על אגרתי הקודמת על הקליר אשר הזכרתי שם (*) וגם על הרב החכם מוהר״ר דוד ויטל ז״ל וספרו כתר תורה אשר דברתי עליו (**) ואחרי כן אשיבך על דבר שאלותיך אשר הצעת לפני במכתבך, וגם אערכה לפניך על הקליר דבר חדש אשר מצאתי עתה מקרוב, שמעני ידידי.

הנה הזכרתי שם הקלירי ואמרתי כי לדעתי מבבל היה, ועתה לא אוכל להפטר בלא כלום מענין אשר כבר כמה קלמוסים נשתברו עליו, ובפרט כי דעתי דעת יחיד, וכל חכמי הדור מתנגדים לי. והנני נותן לפניך את הדברים אשר כתבתי לידיד נפשי ועטרת ראשי הרב הגדול החכם המופלא מוהר״ר שי״ר נ״י ביום ר״ח סיון תר״א: „ועתה הנני להשמיעך מחשבתי „החדשה על מקום הקליר, ולבי יגיל מאד שאוכל לערוך סברתי „לפני איש כמוך, כי אמנם רופפת היא בידי, ואתה ברוחב „חכמתך תשפוט אם לקרב אם לרחק.

„כבר כתבתי בבתולת בת יהודה עמוד 10 כי מתחת ידי „הגאונים יצא החדוש הזה להכניס פיוטים בתפלות, והדבר הזה

(*) עין עמוד 50. (**) עין סוף עמוד 51.

„הוא בעיני עד היום אמת ויציב אין לפקפק בו. ועתה הנני
„מוסיף כי לא לבד הפיוטים בלא חרוז התחילו בבבל, אך גם
„הפיוטים בחרוז בבבל התחילו, והקליר היה בבלי, ושמו אלעזר,
„ושם אביו קליר, והוא שם אדם גרידא, כשאר שמות בבליים
„רבים אשר לא ידענו טעמם ומקורם (ודוגמת זה יורן בר מסתיה,
„שמצא ידידנו החכם המופלא מהרי"ט צונץ בראשי חרוזות באחד
„מפיוטי הלועזים; ומי יודע מקור למלה מסתיה? ואולי גם הוא
„היה בבלי). והנה נא לנו פייטן אחר שהיה בלא ספק בבלי
„הלא הוא ר' שלמה הבבלי, ולשונו דומה הרבה ללשון הקליר.
„ואמנם שם יעקב שר' ש"ש מיחס לאביו של ר' אלעזר, נ"ל
„שאינו אלא טעות, ושהפיוט ההוא לא היה ולא נברא.
„ואמנם קרית ספר מה היא? הסכת ושמע - קרית ספר הוא
„פומבדיתא, כאשר דמית אתה בחכמתך (כה"ע תקצ"ב 39).
„התחלת הפיוטים היתה בבבל, וברשיון הגאונים או בהסכמתם;
„והפייטן הראשון או אחד מן הראשונים שבהם, היה מפומבדיתא,
„מקום הגאונים, ומקום הישיבה היותר חשובה בימים ההם.
„הרבה התבוננתי בהשערתי זאת, ולא מצאתי ראיה נכונה
„העומדת נגדה, אלא אחת, והיא מה שהעירות אתה ידידי
„בכה"ע תקצ"א עמוד 93. כי מלת בירבי המצויה בחתימת
„הקליר היא שגורה בתלמוד הירושלמי, ולא גם פעם אחת
„בתלמוד בבלי. ואמנם טעם החלוק הזה איננו כאשר חשבת
„מפני שאנשי א"י היו רגילים לכתוב התבות מלאות וי"ו ויו"ד
„יותר מאנשי בבל (ותפישתך שם על רש"י ז"ל כבר הראיתיך
„בעיניך זה ימים ושנים שאין לה מקום כלל), אבל הוא כי
„הירושלמים היו אומרים ber, ולא bar כמו הבבליים, כי הנה
„מצאנו ר' יוחנן אומר דין גרמא דעשיראה ביר, וכל זה מפני
„הרי"ש שהיא מעט גרונית, וכיוצא בזה בל' צרפת מן amarus
„יאמרו amèr, ומן amare יאמרו aimer, וכן כאן בפארובה
„רבים אומרים תמיד er במקום ar, ואפי' בקריאת לה"ק. והנה
„בירבי הוא מורכב מן ביר רבי, ויקשה מאד להשערתי, אם
„הקליר היה בבלי, איך היה חותם שמו בירבי קליר שהוא על
„מנהג אנשי א"י, ואולי יתכן לומר כי בימי הקליר אברה טהרת
„לשון ארמית גם בבבל, והתחילו גם הבבליים לדבר בלישנא
„קלילא, שהיה נוהג בא"י, ואולי לשון רב שרירא גאון באגרתו
„הוא סיוע לזה.

וזה מה שכתבתי ביום ה' תמוז תר"ב לידידי החכם היקר
המהלל ברוב התשבחות מוהר"ר יחיאל מיכאל זקש נ"י: והנה
בענין תמיהתך „איך נתעקמו ונתעקשו דרכי השיר והלשון
„מפשיטות הרעיונים וצחות המליצה, והיו להפך, ומי יודיענו
„השתלשלות הסבות והמסובכים אשר על ידיהם נתהוה מליצת
„ר"א הקלירי?" ידידנו החכם המופלא (כה"ע תק"ץ עמוד 97)

„מייחס הדבר אל ההכרח, כאמרו כי ר"א קליר הכניס את צוארו
„תחת עול החרוזים ואסר את ידיו בנחשתי מלאכות אחרות, עד
„שהיה קשה עליו מאד לכלכל דבריו ביופי וצחות. ואני לא כן
„אדמה ולבבי לא כן יחשוב, ונראה לי כי הדבר נמשך מבחירה,
„ולא מבלתי יכלת, כי אמנם אם לא היתה כבדות המליצה חביבה
„על הפייטן מי הכריחו להכביד על עצמו הנחשתים, אחרי
„ראותו כי חֶבל שמן מליצתו מפני על? מלבד שאם נחקור הענין
„בפרטיו ולא בהשקפה כללית, נראה בבירור כי בכוונה ורצון
„היה הקלירי רודף אחר הלשון הקשה והזר; כגון באמרו לראי
„יקפיל, מי מנעו מאמור שמים, שחקים, זבול, ושאר כנויים?
„ואמנם אמתת הענין לפי דעתי היא לפי מה שאמר.

„השיר העברי הקדמון, החפשי מכל נחשתים, הוא טוב ויפה,
„נחמד ונעים, אדיר ונשגב, אם המדבר בו הוא בעל הלשון,
„אשר ינק אותה משדי אמו ובקי בכל חדריה ומצפוניה והוא עם
„זה אמיץ לבו בגבורה, ואש אלהים יוקדת ברוחו, כמו שהיה
„הענין במשה, דוד, ישעיה ושאר משוררי הקדש; כי אז השיר
„החפשי מכל כבל היה להם כלי מחזיק ברכה, בו היו שופכים
„הֶמְיַת נפשם בלי מעצור. אבל איך יושר שיר ה' בימי הגלות
„והצרות והגזרות המתחדשות יום יום? והלשון כבר נשכח חציו,
„ואומץ הלב כבר אבד ויגוע ואיו. הלא מזה נמשך בהכרח
„כי השירים המחוברים על דרך שירי הקדש בזמן האמוראים
„ורבנן סבוראי והגאונים, ירדו מטה מטה מהדר תפארת שירי
המקרא, כאשר עיני כל משכיל תחזינה מישרים. ומזה נמשך
„מעט מעט שלא היו השירים ההם מוצאים חן בעיני הקהלות,
„ולא היו מעוררים את לבם לאביהם שבשמים, כי היו נבזים
„ושפלים בעיניהם, כי היה לשונם פשוט, ומליצתם חלשה, ועניניהם
„היו פשוטים וידועים לכל. אז ראו חכמי הדורות כי צריך
„לרומם מליצת הפיוטים, לבלתי יקיצו בהם בני אדם, ובימים
„ההם אירע ג"כ כי גברו הישמעאלים ונתפשטה מלכותם ולשונם
„בפרס ובבל ושאר ארצות ועמהם נתפשט החרוז (תחת כי
„היהודים הקדמונים וגם הנוצרים הסוריים היו שיריהם בלי חרוז)
„והחלו חכמי ישראל לעשות פיוטיהם על הדרך החדש אשר היה
„מוצא חן באזני כל העם ואמנם לרומם מליצתם שלש תחבולות
„מצאו, האחת היא שבחרו להם מלות זרות ונוטות מן המנהג
„הפשוט בלשון, והשנית הרבו להשתמש במשל וחידה ומליצות
„מושאלות, והשלישית יסדו רוב עניני שיריהם לא על ענינים
„ידועים לכל כאשר הם עניני המקרא, אבל על עניני אגדה
„הבלתי מפורסמים בקהל, והם עם זה מושכים לבן של אדם
„מפנים הרבה. הן כל אלה תחבולות הנוהגות אצל כל
„המשוררים שבעולם, כי טבע האדם אחד הוא בכל המקומות
„ובכל הזמנים, ונ"ל כי שלש מדות האלה המצויות בכל חשובי
„המשוררים כלן נתקיימו בקליר ובפיוטיו, אלא שהוא בכחו

„וגבורתו נטה כהן אל הקצה האחרון, ולא ידע לעצור ברוחו
„ולעמוד בדרך הממוצע. זה הוא מה שנראה לי.

„והנה כדברי ר' שבתי דונולו (המובאים בפי' איוב לר' יוסף
„קרא אשר הקרה ה' אלהי לפני) שהיה כותב זה תשע מאות
„שנה מצאנו שהוא אומר וכן למדנו מחכמי בבל והודו, ואח"כ
„כבואו לערוך ראיותיו אינו מביא מחכמי ישראל אלא הקליר
„לבדו, ואח"כ מזכיר חכמי בבל והודו; נמצינו למדין שכבר
„בימיו היו דברי הקליר נחשבים כדברי קבלה, לא כסברת אחד
„מן המחברים, אלא כדעת חכמי ישראל, אם כן על כרחנו לא
„לבד שהקליר כבר מת קודם לכן (וכעדות סימן זצ"ל שהוא
„כותב עליו) אבל ג"כ שהיה קדמון בערכו, וקדם לר' שבתי
„קצת דורות, וגם נראה שהיה הקליר באזיאה כלומר באחד
„ממקומות הקבלה, כי רק חכמי המשנה והתלמוד והגאונים נחשבו
„חכמי ישראל ובעלי הקבלה, ודבריהם מקובלים בכל תפוצות
„הגולה, אבל חכמי איברופא לא היו דבריהם נחשבים דברי
„חכמי ישראל, אלא סברת עצמם לולא שיעידו ממי קבלו הדבר.

„וזה מחזק בלבי השערה שכתבתי ביום ר"ח סיון תר"א לידידנו
„החכם המופלא שבעירך, והוא שהקליר היה בבלי, ושם אביו
„קליר, והוא שם אדם גרידא, כשאר שמות בבליים רבים אשר
„לא ידענו מקורם ועניינם. והנה נא לנו פייטן אחר שהיה בלא
„ספק בבלי, הלא הוא ר' שלמה הבבלי (הביאו רש"י בשמות
„כ"ו ט"ו) ולשונו דומה הרבה ללשון הקליר - ואם תשאלני: א"כ
„למה זה מכונה בבלי וזה אינו מכונה בבלי? אשיבך כי ר' שלמה
„נקרא כך מפני שיצא מארצו ובא לספרד (כן כתב ר' יוסף
„הכהן בס' עמק הבכא אשר בידי כ"י), והקליר שנשאר כל ימיו
„בבבל לא היה להם שום טעם לכנותו בבלי - ואמנם שם יעקב
„שר' שמואל מגיה ס' יוחסין, מיחס לאביו של ר' אלעזר,
„באמרו כי הוא ראה פיוט ליום שביעי של פסח, חתום בו אלעזר
„בירבי יעקב קליר מקרית ספר, נ"ל שאינו אלא טעות, ואע"פ
„שאין לא ראינו ראיה, מה שעדיין לא נראה ולא נשמע הפיוט
„עם החתימה ההיא, עם כל מה שנתגלה לי ולאחרים בימים
„האלה ממחזורים בלתי ידועים, וגם מפיוטי הקליר עצמו. ראיתי
„קצת בלתי נמצאים במחזור אשכנזי ונמצאים במחזור בני רומה,
„החשד והספק על אמתת עדות המגיה ההוא יש לו על מה
„שיסמוך. ואמנם קרית ספר מה היא? - קרית ספר היא פומבדיתא.
„זאת למדתי מידידנו החכם המופלא (כה"ע תקצ"ב עמוד 39)
„שהוכיח בטוב טעם ודעת כי רבנו חננאל בקינתו על רב האי
„קרא לפומבדיתא קרית יעבץ, על שם מאמרם הוא יעבץ הוא
„עתניאל, ועתניאל לכד את קרית ספר, א"כ קרית יעבץ היא
„קרית ספר, ונקראה פומבדיתא בכנוי שירי קרית ספר, מפני
„שהיתה אז ראש משכן למוד התלמוד וממנה יצאה תורה לכל
„ישראל, שישיבת מתא מחסיא אולא ומדלדלה כבר לפני רב

„סעדיה ואחריו עד סוף כל הגאונים". ומי יתמה על הקלירי „הרודף תמיד אחר משלים וחידות, אם קרא לעירו קרית ספר, „אחר שבאמת היא היתה בימיו משכן חחכמה בישראל ?

„והנה התחלת הפיוטים היתה לפי דעתי בבבל, וכל מה „שנתפשט בכל ישראל משם יצא, כי רק גאוני בבל היו מושלים „בכל תפוצות הגולה. וכן פיוטי הקליר שנתקבלו באיטליאה „צרפת אשכנז ובכל ארצות הצפון, רק מבבל ומפומבדיתא מקום „הגאונים יצאו: ולפיכך ר' שבתי מביא דברי הקלירי כדברי „חכמי ישראל, כי היו דבריו דברי קבלה כאלו הם דברי „הגאונים, כי תלמיד הגאונים היה.

„והנה היהודים אשר באיטליאה צרפת ואשכנז ופולין נשארו „תמיד משועבדים תחת גאוני בבל, וגם פיוטי הקלירי קבלו „עליהם ועל זרעם; אבל אנשי ספרד ואפריקא (אוהבי חכמת „יון וישמעאל) מיד כשקנו ידיעה בתלמוד על ידי החכמים „שנשבו באיטליאה בימי רב שרירא והוצאו בארצות ההן, פרקו „עול הגאונים מעליהם, וקראו לעצמם דרור ואימנציפאציון, „ולא העלו עוד מנחה לגאוני בבל, עד שמתוך כך הלכה ונדלדלה „גם ישיבת פומבדיתא. ואלה אנשי ספרד ואפריקא גם עול „הקלירי פרקו מעל צוארם, כי היו דבריו בלתי מסכימים עם „מצב שכלם ומדרגת ידיעתם בחכמות, ואז התעוררו לעשות „להם פיוטים אחרים יותר נאותים למעמד רוח תבונתם, והיה „זה סביבות שנת ת"ת, כחמשים שנה אחרי ביאת החכמים „השבויים, והיתה התחלת הפיוטים הספרדיים האלה על ידי ר' „יצחק בן גיאת, ר' יצחק בן ראובן, ור"ש גבירול. ואמנם אע"פ „שסרו הספרדים מעל הקלירי, לא בעטו בו, ולא רצו לזלזל „בכבודו, ולהזכיר את שמו לגנאי (לבלתי הביא עליהם קללת „יתר הגולה), אך לא דברו בו למרע ועד טוב, גם ר' יהודה „חיוג במקום שהיה יכול להזכירו לגנאי (עיין מה שהבאתי בכ"ח „ב' 175) שמר לפיו מחסום ולא הזכיר לא הוא ולא פיוטיו. „ובכן מעט מעט נשכח שם הקלירי ואבד זכרו בארצות „הישמעאלים, ומבל מקום רחוק הדבר בעיני שלא ראה ראב"ע „את פיוטי הקלירי גם בטרם צאתו מארצו.

„ואמנם גם בזולת אימנציפאציון מחכמי בבל ומן הקלירי מצאנו „כי חכמי אטליאה צרפת ואשכנז עשו להם פיוטים חדשים „לרוב, ועשו זה להוסיף ולא לגרוע, כי לא בטלו אמירת פיוטי „הקלירי, רק הוסיפו עליהם, ולא נטו מעל דרכיו לעשות להם „דרך חדשה במעשה הספרדים, אשר הלכו גם בפיוטיהם אחרי „חכמת היונים (כגון רשב"ג בכתר מלכות), ואחרי דרך משוררי „ישמעאל, אבל אלה אשר היו בקרב הנוצרים וחכמת זרים לא „ידעו, הלכו בעקבי הקלירי, ובפרט חכמי רומה. ר' נתן כתוב בסוף „ס' הערוך שני שירים כבדי לשון כלשון הקלירי (שלחתי אותם „ביום ח' סיון תקצ"א לידידנו החכם המופלא שבעירך, ובמרוצת

„לי שכבר נדפסו באחד מן הצייטשריפטען, ועדיין לא זכיתי „לראותם), ואביו של ר' נתן, ר' יחיאל בירבי אברהם, חבר קצת „פיוטים, נוטים לדרך הקלירי גם כי אין לשונם קשה כלשון בנו „(עיין כב"י עמוד 15). וכל הרוצה לעמוד על התחלת הפיוטים „צריך שיראה לפחות מחזור בני רומה (הקהלה היותר קדמוניות „שבאיברופא), הנוהג בכל גלילות איטליאה, ונדפס כמה פעמים, „וכבר הודעתי טיבו לידידנו החכם המופלא מהרי"ט צונץ, וגם „שלחתיו אליו, וכן אי"ה אשלחהו אליך ידיד נפשי". וזה מה שכתבתי לבראדי לידידי הקצין המפואר החכם והנבון הר"ר יהושע העשיל שור הי"ו ביום י"ו תמוז תר"ב: „והואיל ואתא לידן מספר תת"ק שנה לחרבן, אגיד לך כי מה שמצאנו בקרובה „תשעה באב אאבין תשע מאות ועוד כי לא דש בן גרני, וכל „המפרשים והמבקרים האמינו שהכוונה לזמן שעבר מן החרבן „עד הקליר, נ"ל ברור, כי לא לכך נתכוון הפייטן אלא לתת"ק „שנה שהיתה שנאה כבושה הנזכרים במדרש (ויקרא רבא ריש „פרשת צו) ובקינה לך ה' הצדקה (עיין ראב"יה דף י"ז). ואני „שמעתי ולא אבין איך מליצת כי לא דש בן גרני יהיה המכוון „בה שאין לנו מלך, כי בן הגרן הוא הדגן, והוא הנדוש, ולא „הדש, המתפעל ולא הפועל. אבל לפי דרכי הענין מתיישב „כהוגן, כי לא דש הקב"ה את דגני, כלומר כבש חמתו ולא דש „את ישראל. ויותר יתיישב הדבר אם נביט לתרגום יונתן, וז"ל „מלכין דאומנין לאגחא קרבא ייתון עלה למבזה, הא כאכרא „ראומן למידש ית אידרא".

ועתה בשבוע שעבר בא אלי בני בכורי אוהב גר הי"ו ואמר אלי: מה לך לעשות קרית ספר בנוי שיריי לפומבדיתא? והלא שם קרוב לפומבדיתא ולנהרדעא יש עיר הנקרא Sippara שענינה עיר הספרים, על שם שהיה בה מקדם בית מדרש לכשדים — אמרתי לו: זו מנין לך? — פתח לפני ס' Le Monde primitif להחכם Court de Gébelin, חלק שמיני, עמוד 12, וקראתי בו כדברים האלה: ... Naharda, Ville très forte.... Pombeditha, ... Besechana, ... Sippara, la même qu'on appelle Hipparenum; les Chaldéens y avaient un école illustre: les Perses en ruinèrent les murs. Son nom signifie Ville des Livres, et est célèbre dans l' histoire chaldéenne du Déluge. C'est là que l'Euprate se divisait en deux grandes branches. וביוצא בזה כתוב עוד שנית בספר ההוא עמוד 15.

אשתוממתי כשעה חדא, ואמרתי לו; הדבר צריך חקירה ובדיקה רבה, כי מי יודע על מה ארניו הטבעו, כי כבר ידעת פי החכם הזה ואחרים רבים זולתו פעמים רבות קורי עכביש יארוגו — ואחר החפוש מצאתי כי תלמי התוכן בגיאוגראפיאה שלו בדברו על ארם נהרים (Mesopotamia) הביא נהרדעא (Naarda) ואחריה מיר Sipphara ואיבזיביום ואחרים קראוה

Sipparenon polis, והביאו דברי בירוזוס האמור כי קסיזוטרז מלך בבבל שהיה בזמן המבול גנז בה ספרים, והחכם Bochart כתב כי לכך נקראת Sippara להיותה עיר הספרים, על דרך קרית ספר שנקראה ג"כ קרית ארבי על שם ספרי קדמוניות (Archivia) שהיו בה. ופליניוס הזכיר בבבל עיר ששמה Hippa-renum ואמר שהיתה מפורסמת מצד חכמת הכשדים, ושהפרסים הרסו חומותיה, ואחריכם אמרו היא Sipparenon polis והיא Hipparenum והיא Sippara, ואחרים וראזענמיללער וגיזיניוס אמרו שהיא עיר ספרוים, ואחרים אמרו שהיא ספרד גם ספרה (בראשית י' ל'). והנה כל אלה השערות, ורחוק הדבר מאד לעמוד על בוריין של דברים, ומכל מקום נראין הדברים שכבר היתה בבבל, לא רחוק מנהרדעא, עיר ששמה ספרא, וקרוב הדבר כי בה נולד ר' אלעזר בירבי קליר, והוא הסב את שמה בלשון הקדש קרית ספר.

והנה אערכה נא לפניך דבר חדש, אשר מצאתי עתה מקרוב; כבר ידעת מה שכתב בעל הערוך שר' אלעזר ביר' קליר (כך הוא בערוך כ"י שבידי, לא הקליר) נקרא כן על שאכל עוגה שהיה כתוב בה קמיעה ונתפקח, וכבר הלעיגו על זה קצת מגדולי הדור, ואני בכרם חמד ששי עמוד 5 הוכחתי שאין ללגלג על זה, כי אף אם דעתנו תמאן לקבל שיהיה אדם מתפקח באבילת עוגה, אין בידנו להכחיש שיהיה אדם נקרא בשם כך וכך מפני שאנשי דורו האמינו שאירע לו כך וכך, ושם אמרתי שיש לנו ראיות ברורות שכן היו קדמונינו מאמינים שיש עוגה מסוגלת לפתיחת הלב, אלא שהמדפיסים השמיטו הראיות ההן מס' כ"ח, והנני מביא אותן לפניך ידידי יקירי, למען לא תהיה האמת נעדרת.

במחזור ויטרי סימן תק"ח כתוב וז"ל: וכשאדם מכנים את בנו לתלמוד תורה כותבין לו את האותיות על לוח, ומרחיצין אותו, ומלבישין אותו בגדים נקיים, ולשין לו שלש חלות של סלת בדבש, ובתולה לשה את העיסה, ומבשלים לו ג' ביצים, ומביאין לו תפוחים ומיני פירות, ומחזירין אחר חכם וחשוב להוליכו לבית הספר, ומכסהו תחת כנפיו, ומעלהו לבית הכנסת, ומאכילין אותו חלות בדבש, ומן הביצים והפירות, ומקרין לו את האותיות, ואח"כ מחפין אותן בדבש ואומרים לו לחוך, ומחזירין אותו לאמו אף מכוסה; ובשמתחילין ללמדו, בתחלת מפתים אותו, ולבסוף רצועה על גביו, ופותחין לו בתורת כהנים תחלה, ומרגילין אותו לנענע בגופו כשהוא לומר; וכשמגיע לחקת עולם קורא אותו בעין צבור ועושה לו סעודה עליו. עד כאן במחזור ויטרי, ואח"כ מאריך ברמזים על כל פרט ופרט מהענינים הנזכרים למעלה.

ובס' האסופות כ"י על קלף ביד ידידי מוהר"ר רמש"ג נ"י, סימן שפ"ב כתוב לאמר: מנהג אבותינו שמושיבין התינוקות

ללמוד בשבועות, לפי שניתנה בו תורה, ובעלות השחר מוליכין הנערים לבית הכנסת לספר (כדכתיב ויהי ביום השלישי) בהיות הבקר ויהי קולות וברקים, ומביאים הלוח שכתוב עליו אבג"ד ותשר"ק, ותורה צוה, תורה תהא אומנותי, ופסוק ראשון של ויקרא, וקורא הרב כל אות ואות והתינוק קורא אחריו, ונותן על הלוח מעט דבש, ולוחך הנער הדבש שעל האותיות בלשונו; ופסוקים אלו כותבין על עוגה נילושה בדבש, ויאמר ה' אלי בן אדם בטנך תאכל ומעיך תמלא את המגלה הזאת וגו', ה' אלהים נתן לי לשון למודים וגו', ה' אלהים פתח לי אזן וגו' במה יזכה נער וגו' בלבי צפנתי וגו' ברוך אתה ה' וגו' גל עיני וגו' הבינני וגו' מה אהבתי וגו' פתח דבריך יאיר וגו' צרופה אמרתך וגו'; ועל הביצה יכתוב מכל מלמדי וגו' מזקנים וגו' מה נמלצו וגו' נר לרגלי וגו'; ויאמר עשר פעמים אלו שלש תבת נגף סגף אגף, משביע אני עליך פותה שר של שכחה שתסיר ותעביר ממני לב טפש אני פלוני בן פלוני ותשליך אותו על טורייא רמתא בשם (וכאן יש שיטה פנויה, אולי הסופר היה ירא לכתוב השם), והרב קורא עם הנער כל מה שבלוח ובעוגה ובביצה, והביצה יהיה מקולפת ומבושלת, אחר שסיימו הנערים למודם מאכילין לנער העוגה והביצה, כי טוב הוא לפתיחת הלב; ומכסים הנערים תחת המקטורן כשמוליכים אותם מביתם עד בית הרב או עד בית הכנסת........ והעוגה מתוקנת מג' גריצין של סלת, כנגד מן ובאר ושליו, ומערבין בה דבש ושמן וחלב, דוגמא לויניקהו דבש מסלע, וכתיב דבש וחלב תחת לשונך עכ"ל. ולמעלה מזה כתוב: מצאתי בספרו של הרב ר' יהודה החסיד שלא רצה שיאכילו לנערים העוגה, לפי שכתוב עליהם כתבי הקדש, ואין נאה להוציאן דרך התחתון במקום טנוף. וגם בספרים הנדפסים ומפוזרים בישראל יש זכרון לעוגה זו.

הלא תראה במרדכי דשבת סוף פרק כלל גדול: נשאל לרבינו מאיר על עוגות התינוקות שכותבין עליהן אותיות ותבות, איך אוכלים אותן התינוקות ביום טוב וכו'. וידידי החכם כה"ר יהושע העשיל שור מבראדי הראני כי כן גם כס' הרוקח סימן רצ"ו כתוב לאמר: מנהג אבותינו שמושיבין התינוקות ללמוד בשבועות וכו' ואח"כ מביאין העוגה שנילושה בדבש וכתוב עליה ה' אלהים נתן לי לשון למודים וכו' ואח"כ מביאין ביצה וכו' ומאכילין לנער העוגה והביצה, כי טוב הוא לפתיחת הלב. וגם בכל בו נ"ל שהראני ידידי הנ"ל ענין העוגה הזאת, ואין הס' עתה בידי (*).

והנה נא עתה מקרוב זכיתי ומצאתי מציאה יקרה והיא כי בלעקסיקון סיריאקום לקאסטעללוס ולמיכאעלים כתוב בדברים האלה לאמר: קלורא crustum panis, super quod oratiunculam quandam scribunt Jacobitae, quae in Psalterio eorum

---

(*) ע' בכל בו דף פ"ה סימן ע"ד.

exstat, tuur pueris tradunt comedendum.

הנה מבואר כי גם הסוריים היו נוהגים עוגה שבותבין עליה דברי תפלה, ומאכילים אותה לתינוקות, וקוראים אותה קלורא. והנה זה סיוע גדול לפירוש בעל הערוך למלת קליר, והוא ג״כ סיוע גדול למה שאני אומר כי ר׳ אלעזר בירבי קליר היה בבלי, כי להיותו נולד הוא ואבותיו בין הסוריים קרוב הדבר שאביו לקח מהם מנהג העוגה הנקראת אצלם קלורא והאכיל אותה לאלעזר בנו, ואח״כ קרה מקרה שהילד הצליח בתלמודו, ואז התחילו כל העם (כמו שכתבתי בכ״ח הנ״ל) לכנות את האב בשם קליר, כלומר בעל העוגה, ור׳ אלעזר האמין גם הוא כי העוגה שאבל הועילה לו להתפקח ולהצליח בתלמודו, והיה מחזיק טובה לאביו שהאכילו העוגה, ולתת כבוד לשמו היה חותם בירבי קליר, על שם העוגה שאכל ונתפקח. ומר׳ קליר למדו אנשי בבל ונהגו גם הם להאכיל העוגה לבניהם ביום שהיו מכניסים אותם לת״ת, ומבבל נתפשט המנהג ג״כ בצרפת ובאשכנז, כי כלם התאוו תאוה שיהיו בניהם מתפקחים ומצליחים בתורה כר׳ אלעזר הפייטן הגדול שפיוטיו נתקבלו בכל איטליאה ואשכנז וצרפת.

ועל ענין הרב מוהר״ר דוד ויטל ז״ל אגיד לך, אחרי אשר הראיתי כי המחבר הזה טעמו ונימוקו עמו בענין המצות דרבנן (עין עמוד 51), שפתי לא אכלא מהגיד בקהל רב תהלת מלאכתו ס׳ כתר תורה הנ״ל ואומר כי הס׳ הזה טוב ומועיל מאד, הן מצד החרוזים הכוללים כל המצות על סדר אותיות עשרת הדברות, ומה נעים כי נשמרם בבטננו יכונו יחדו על שפתינו; והן מצד הס׳ כלו שהוא כולל כל עקרי המצות והחקים, הנוהגים עתה, והבלתי נוהגים, בלשון קצרה ובשפה ברורה; ולהיותו עתה יקר ובלתי מצוי, מי יתן ויתעוררו המדפיסים לחדש נעוריו ולהוציאו לאור פעם שנית —

ומדי דברי בצדיק הזה לא אחדל להסיר מעליו ענן וערפל הסובבים אותו וארת זמנו וארת מקומו, כי הנה בעל שלשלרת הקבלה המפורסם במיעוט דייקנותו כתב וז״ל: הרב ר׳ דוד הרופא ברבי שלמה המכונה מסיר וידאל חבר ס׳ מכתם לדוד וס׳ כתר תורה״ ואחריו הזכיר ר׳ משה דריאיטי, ואחריו מיד הזכיר ר׳ ישועה בעל הליכות עולם וכתב: הרב ר׳ ישועה היה בטוליטולה שנת ה׳ אלפים רכ״ז. ומתוך דבריו טעה בעל צמח דוד, והזכיר בשנת רכ״ז בעל הליכות עולם, ואצלו „כתב: גם סכיב לזמן הזה היה דוד ויטל חכם ומשורר גדול „וחבר ס׳ מכתם לדוד״.

והחכם Volfius אולי מפני שראה בשער ס׳ כתר תורה: חברתיהו אני צעיר הצעירים הקטן המטולטל דוד ויטאל „וכן בתחלת מכתם לדוד: נאם דוד ויטאל הוא הקטן המטולטל״ חשב שהיה מעיר טוליטולה, וכתב: R. David Vidal filius

ואחרי המחברים האלה נפתה Schelomo, medicus toletanus etc. החכם Vidal David, nativo di Toledo, :וכתב De Rossi medico e poeta fiori nel 1467. ובעקבות כל אלה יצאת גם אתה ידידי היקר וכתבת בסוף ספרך חקי האלהים: בשנת ה״א רכ״ז הרופא החסיד מוהר״ד ווידאל ז״ל בספרו כתר תורה ״.

ועתה ידוע תדע ידידי היקר כי בעל כתר תורה ומכתם לדוד הי״ה בעיר פטרס (Patrasso) אשר בארץ יון, וזה לשונו בהקדמת כתר תורה: וגם ראיתי את הלחץ אשר טצר״ים לוחצים אותנו, לא נתנונו השב רוחנו בגלותנו, ורגע מרגוע לא מצאנו, וכל יום ויום מרובה קללתו משל חברו, ואיש איש מבני ישראל טרוד בטרדתו, וכל אחד עסוק בשקו ובתעניתו, כמוני היום הטרוד ודואג על שבר בת עמי יושבת פטרס העיר ארץ מגורי, אשר חשך בעריפיה אור וצר, מקהלותיה הלכו שבי לפני צר, כספנו וזהבנו עריצי גויים בזזו איש לו״ וכו׳ וכו׳. ואז יצא מעיר פטרס ובא לעיר ארטא (Arta). ובדף אחרון מן הספר באו דברי הסופר שהעתיק הס׳ והשלים העתקתו באדר ראשון, הרצ״ו ליצירה „פה ארטא העירה״ ושם בדף ההוא נזכר המחבר „החכם השלם מהר״ר דוד ויטל יצ״ו״ הרי מבואר כי בשנת רצ״ו היה בחיים. ולא זו בלבד, אלא גם עשר שנים אח״כ, כלומר בשנת ש״ו היה בחיים, כי בסוף ספר מכתם לדוד יש שיר לר׳ אליה בחור וז״ל:

אנכי הוא	אליהו	מבית לוי	הדייקני :
שר בשירים	על לב לא רע	חשבתי כי	אין כמוני :
עד ראיתי	שירי דוד	ויטל נטל	מאני זייני :
ראה שירי	יצא אחרי	גבר עלי	ונצחני :
רב טוב המוציא	עתה הוציא	זה החבור	התורני :
ולהדפיסו	הביא אותו	חיים כהן	איש חנוני :
ובשם המח - -	- בר לי דבר	להיותו מ - -	גיה אני :
ובכן קמתי	לא דוממתי	עליו שמתי	כל עיוני :

— — — — — — — —

נשלם סוף אב יהיה הרב דוד ויטל טוב סימני:

הנה מבואר כי בשנת יהיה הרב דוד ויטל, שהוא בגימט׳ ש״ו היה ר׳ דוד ויטל בחיים, ור׳ אליה להפצרת ר׳ חיים כהן שרבר לו בשמו, הגיה את ספרו. ור׳ חיים כהן זה היה בנו של מהרד״ך, והיה גיסו של ר׳ דוד ויטאל, כי ר׳ דוד ויטאל היה חתנו של מהרד״ך, והנה תשובות הרד״ך נדפסו בקוסטנטינה שנת רצ״ז, ובאחורי הדף הראשון ממנו כתוב לאמר: נאם דוד ויטל חתן המלך הגאון כמהר״ר דוד הכהן תנצב״ה הוא המחבר ס׳ תשובות אלו, אל אלהים יודע וישראל הוא ידע את כל התלאה אשר מצאתני לקבץ תשובותיו אלו של הגאון הנזכר וכו׳.

בשנת הרצ״ד כתב ר׳ דוד ויטל כתב ארוך ויפה לשלחו אל

גדולי רבני הקהלות, בשביל קהל פולייסי (Pugliesi) שבעיר ארטה, שלא רצו להסכים עם שאר היהודים שבעיר ההיא אשר בכלל גזרות שגזרו וגדרות שגדרו התקינו ג"כ שלא יכנס הארוס בבית הארוסה כלל, ואפילו אם היו באותו בית מאה חדרים לא יוכל הארוס להכנס בשום אחד מהם, והיו שאר היהודים אשר בעיר רוצים לכוף את הפולייסי שיקבלו עליהם גם הם את ההסכמה הזאת; ונשלח מכתבו של ר"ד ויטל לרבני שלוניקי, והסכימו על ידו; ומכתבו ומכתבם ומכתב הר' תם בן יחייא הלא הם כתובים בשו"ת הר' תם בן יחייא (אהלי תם הנדפס בס' תמת ישרים) סימן קס"ח קס"ט וק"ע. והנה בשו"ת האלה כתוב וידאל במקום ויטל, אבל הדפוס ההוא הוא מלא טעות ושבושים כרמון ואין ראוי לסמוך עליו, ויפה כתב הרב חיד"א בועד לחכמים „מהר"ר דוד ויטאל חתנו של מהר"דך חיבר ס' כתר „תורה בענין המצות, ויש לו תשובה בשו"ת אהלי תם סי' קס"ח „ושם כתוב וידאל וצ"ל ויטאל". ונ"ל כי ויטאל הוא שם משפחה, וכמהו ר' חיים ויטל, אבל וידאל הוא שם אדם, כמו דון וידאל בן בנבנשתי הנזכר בשבט יהודה שמד ארבעים, ורבנו וידאל דטולושה בעל מגיד משנה, ומהר"ר וידאל צרפתי, ובס' יוחסין: ובני בניו בזמננו מחזיקים הישיבות, אחד דון וידאל ואחד דון אברהם", ובשו"ת ריב"ש סימן ש"ט ר' וידאל אפרים גירונדי, ובסימן ש"ס לדון וידאל בן לביא, ובסימן ת"ג וידאל מרקדיל. ומה שכתב בעל השלשלת (ואחריו בעל שפתי ישנים) שר"ד ויטל היה מכונה מסיר וידאל לא שמיעא לי כלומר לא סבירא לי. גם מה שכתב בעל השלשלת (ואחריו דע ראססי) שר"ד ויטל היה רופא, אינו אלא טעות, כי אביו ר' שלמה היה רופא, לא הוא, כי בן בהקדמת שני ספריו הנ"ל הוא אומר נאם דוד ויטל בכ"ר שלמה הרופא ז"ל, ובשום מקום לא קרא לעצמו ולא אחרים קראוהו בשם רופא. ואחרי כל השבושים האלה אשר נכתבו על אודות החכם הזה, עוד שאר הגדול מכלם, והוא כי החכם בוקסטורף בספרו Bibliotheca Rabbinica הזכיר ס' כתר תורה ואמר שהוא על תרי"ג מצות ושנדפס בקוסטנטינה שנת רצ"ו, ושהמחבר הוא ר' יוסף אשכנזי. והשבוש הזה נולד לו מפני שלא היה הס' בידו אלא לשעה, כי איש יהודי הביאו אליו למכרו לו, והיה רוצה בו דינר זהב, כאשר העיד בוקסטורף עצמו באמרו: Judaeus quidam aliquando obtulit pro aureo Ungarico, וזה מוכיח כי לא קנה אותו ושלא רצה להוציא עליו דינר זהב, ונראה כי בחפזון רשם בקונטריסו שם הספר וענינו והמקום והשנה אשר נדפס, ולא חש או לא הספיק לרשום שם המחבר, ואחר זמן מצא בסוף ס' יצירה דפוס מנטובה נזכר ס' כתר תורה לר' יוסף אשכנזי, וחשב כי זה הוא ס' כתר תורה שראה ביד היהודי. ויפה כתב Volfius בערך ר' יוסף אשכנזי: Exstat alius ejusdem בעל כתר תורה בעניני קבלה וז"ל:

tituli, quo explicantur 613 praecpta Constantinopoli 296 editus, sed ille scriptus est a R. David filio Salomon Vidal, de quo suo loco diximus. Unde Buxtorphius ab homonymiïs sibi non cavit, quando illum nostro huic Josepho tribuit.

וסוף דבר נ"ל כי ר' דוד ויטל לא נולד בפטרס, כי בהקדמת כתר תורה לא קרא אותה ארץ מולדתו, רק ארץ מגוריו; ונ"ל כי כמו שר' חיים ויטל היה קלבריזי (מארץ Calabria), ואביו ר' יוסף היה נקרא רב קלבריש, מפני שהיו אבותיו מגלילות קלבריאה (קורא הדורות דף מ' ע"ב), כן קרוב הדבר שר' דוד שהיה גם הוא ממשפחת ויטל, היה קלבריזי, והוא או אביו או זקניו נולדו בה. ולפי זה יובן למה ר' דוד עשה עצמו מליץ בשביל קהל פולייסי במחלוקתם עם יושבי ארטא; כי אמנם הפולייסי והקלבריזי אנשים אחים המה, כי Puglia וקלבריאה שתיהן במלכות נאפולי.

והנה ביום אתמול בא אלי בני בכורי הי"ו והראני בש"ות מהר"ם מפדואה סימן ל"א מכתב ממהר"ם לר' דוד הנ"ל, וזאת תחלתה: שושנת עמקים מגלה עמוקים דבריו עתיקים וכו', אהובי האלוף ה"ה כמהר"ר דוד וויטל, חבוריך הגיעו לידי שניים ושלישים ושמחתי בהן כעל כל הון, וברכתי לצורי שחלק מחכמתו ליראיו ושיש לאברהם אבינו בן כמותך, שאם ח"ו תשתכח תורה מישראל היית כדאי להחזירה בפלפולך, ואם כי לפעמים לפי הנראה לא תאמר כהלכה, מה לי באלה, הלא גם על ר' מאיר אמרו גלוי וידוע שאין כמהו בישראל ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו וכו' וכו' — וגם זה לראיה למה שהוכחתי כבר כי ר' דוד ויטל היה חי סביבות שנת ש', כי ש"ות מהר"ם נדפסו בויניציאה בשנת שי"ג בחיי המחבר; והוא ג"כ ראיה איך היה ר' דוד ויטל יקר ונכבד בעיני גדולי חכמי דורו.

ודי כזה בהסרת המבוכות והבלבולים אשר השתרגו עלו על עניני הצדיק המטולטל מהר"ר דוד ויטל, אשר בחייו בזזו את כל אשר לו, והוצרך לעזוב את ארצו, ובמותו השליכוהו מארצו אל ארץ אחרת ומדורו לדור אחר, גם עשו אותו יורש גיהנם (טוב שברופאים), וגם את כבודו נתנו לאחר, ואת כת"רו הסירו מראשו ויתנוהו על ראש איש זר. ברוך המקום שנתן בידי להוציא לאור משפט הצדיק הזה אשר היה נחמתו של ארוני אבי בצרתו, ואשר לא מעט הועיל לו ולי בידיעת חקי האלהים ותורותיו (*).

ולענין שאלתך על הדפסת השם בשלש יוד"ין בתרגום בתנ"ך רע"ח, דע כי התנ"ך הזה נדפס בהשגחת המומר Felix pratensis, ונראה כי הוא בחר לכתוב השם בתרגומים ביו"ד משולשת, להיות לאות על תשלוש; אך אין להכחיש כי גם בקצת ספרים כ"י מבני

(*) עין: Literaturbl. d. Orients 1846 No. 13, bl. 198 ג — ם.

ישראל נמצא המנהג הזה, לכתוב השם בג׳ יודין זו כצד זו, אך ברוב הכ״י נמצא ב׳ יודין זו בצד זו ואחת על גביהן, ולפעמים היו״ד שלמעלה בקו פתלתול, ובס׳ האסופות כ״י מצאתי כי ראבי״ה כתב ששמע מרבותיו כי כך יש לכתוב, ג׳ יודין שהן ניקודים, ב׳ מלמטה וא׳ מלמעלה, ומשיכה ארוכה למפרע כמין ב, ג׳ יודין בגימט׳ ל׳ והב׳ זהו ל״ב נתיבות שבהן ברא הקב״ה את עולמו.

ולענין הפסוק בשמואל ב׳ י״ז ג׳ הא לך מה שכתבתי זה שנים רבות בגליון תנ״ך גדול שלי:

התחכם אחיתפל לבלתי הזכיר מיתרת המלך אביו, ואמר האיש אשר אתה מבקש..... כלומר איננו, כי נעשה בו מה שאתה מבקש, ורמז לו זה במלות אשר אתה מבקש; ומהר לכַסות על דבר זה ולצייר לו השלום הכללי שיהיה אחריו, כל העם יהיה שלום, וכן למעלה כשאמר והכיתי את המלך הוסיף מלת לבדו לצייר מיתתו מן הצד היותר טוב, והוא מן הצד שתועיל מיתתו להחיות עם רב. וכל זה נרמז בדברי רש״י הקצרים.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום כ״ב שבט תר״ו, המצפה למכתביך ולספריך, ידידך שד״ל.

שתי שאלות אל חכמי ישראל.

א. מהו פי׳ המלות בילקוט שמעוני פ׳ עקב רמז תתנ״ה (אחרי שהביא שם ממפר פסוקי המקרא) לבד מספר החצונים? ולפרשם שקאי על ספרי האפיקורוס כמו בן סירא ודומיהן הנקרא לפי רב יוסף בסנהדרין דף ק׳ בין ספרי החצונים וכן קראם הרמב״ם שם בפי׳ המשנה שלו קשה עד מאוד לפרש פוז.

ב. מאיזה מין עופות המה הגדלים באילן ותלויין באילן בחרטומיהן ואסורים משום שרץ השורץ על הארץ המובאים בש״ע י״ד הלכות טריפות סי׳ פ״ד סעיף ט״ו (וע׳ בטור ובסמ״ק לר״י מקורביל סי׳ יו״ד) ומה שמם בלשון לועז? והרב המהר״של בים של שלמה על חולין פ׳ העור והרוטב פסק דין ט׳ מטהר אותן בשחיטה. (ועין במרדכי פ׳ העור והרוטב סי׳ תשל״ה). ובספר הברית למרא״ו חלק א׳ מאמר י״א פרק ד׳ מביא וכן יש עוף הגדל באילן, וכהגיע העת אשר כבר נתבשל כל צרכו נופל מן האילן וחי, ובמדינת אירלאנד הסמוך לענגלאנד במקום הנקרא סאלענד, נמצאים כמין אווזים הגדלים על האילנות השתולים על פלגי מים, וכהגיע התור, נופלים מן האילנות אל המים, וחיים וגדלים במים עכ״ל, ועין גם בזוהר פ׳ שמות דף כ״ח ע״א מדפוס זולצבאך (זוהר ח״ב דף ט״ו ע״ב דפוס קטן).

לקוטים מרבנו סעדיה גאון ז"ל ומר' דוד הבבלי שהיה בימיו.

(שלוח אלי מאת הרב שד"ל בעיר פאדובה)

באוצר הספרים אשר לגבירים היקרים המפארים, כבוד עשרם צדקתם וחסדם מאיר לארץ ולדרים, האחים **טריאסטי** הי"ו, בני המנוח כמ"ר **משה אריה** ע"ה, אשר אחד מהם כמ"ר **יעקב צבי**, ממונה על הנהגת בית המדרש אשר אני מלמד בו, מצאתי ספר קדמון בלתי ידוע בעולם, והוא **פירוש ספר יצירה לר' יהודה בן ברזלי ברצלוני בעל ספר העתים**, שהיה בימי רש"י. כמות הס' קע"ב דפים גדולים, והכתיבה כתיבה ספרדית, הלא היא כתב רש"י הידוע בכל ספרי הדפוס, וזמן כתיבת הספר והעיר אשר נכתב בה, לא מצאתי להם זכר ורמז. לא אדבר עתה על תכונת הס', יען לא קראתי עדיין רק מחציתו, אך אלקט ממנו קצת מדברי רס"ג אשר מצאתי מובאים בו, וקצת מדברי ר' דוד הבבלי שהיה בימיו ועכשו נשכח זכרו — דף י"ב: „ומצינו בספר אחד מספרי רבנו סעדיה ז"ל שחיבר על טענות מין אחד שם רשע ירקב, שאמר אותו הרשע על רבותינו ז"ל חכמי התלמוד חלילה שהם היו נותנין דמות ותמונה לבורא העולמים יתעלה שמו ויתרחק מכל זה, ואמר אותו רשע שכך היה סבור ונראה לו מדברי רבותינו ז"ל, וחיבר עליו רבנו סעדיה ז"ל ספר בתשובות נכונות ובמה ראיות היאך היה אותו רשע טועה ומטעה, ובסוף השער אמר עליו: אבל טענתו על הא דאכתריאל, ועל הא דאמור בה הריני כיוצא בהם, פירושם וסוף ענינן לא הבין אותו זה האויל ולא היה יכול להבין ממנו שום דבר מרוב סכלותו ואולתו, ואלו היה חוזר אל לבו ומעיין בתורה וקורא אותה, לא היה תמה על זה, לפי שהיה מוצא בתורה כי המקום הראה למשה אחרית כבודו, כי לא היה יכול לראות ראשיתו, כדכתיב וראית את אחורי ופני לא יראו, והיה מוצא בה כי משה ואהרן ונדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל אמרה התורה עליהם ויראו את אלהי ישראל, ופירוש הכתוב כי ראו אור גדול, דכתיב ומראה כבוד ה' כאש אוכלת, והרי ישעי' אמר ואראה את ה', ופירוש הדבר כי ראה אור גדול, אור הכבוד, והוא האור הברוי תחלת כל הבריות והנוצרות, וכך אמר מיכה ראיתי את ה' יושב על כסא, וכן אמר יחזקאל וארא כעין חשמל כמראה אש בית לה סביב, וכל אלו השבחות והדמיונות שראו אלו הנביאים הם בדעות כל בעלי האמונה והייחוד אורות נבראות, וטעם החכמה בברייתן כדי לברר ולחזק האמונה לפני הנביא או הצדיק הרואה אותן כי הדבר הנשמע אליו הוא מאת ה ובדברו הקדוש, מפני האור הבהיר התלוי בו, אשר הוא אות לו ומופת מעיד עליו, וכן כל נביא וחוזה

שראה זה האור הבהיר אומר ראיתי את ה׳, ורצונו לו ראיתי את ה׳ ומופתו (אמר שד״ל נ״ל אות ה׳, לשון אות ומופת) המעיד על כבודו, כמו שפירשתי כל זה פירוש רחב בספר הייחוד (אולי הכוונה על המאמר השני מס׳ האמונות והדעות). ועל זה הדרך נכון לנו לומר כי ר׳ ישמעאל ראה צורה אחת מצורות האור הבהיר הברוי תחלה, ושם זו הצורה אכתריאל, וקרא אותה הוא אלהי ישראל, ופירוש משמעה אות אלהי ישראל (אמר שד״ל ענין אות וסימן, כי הצורה הנבראת היא אות וסימן על שהדבור הנשמע שם הוא מאת האל, וזה סיוע למה שתקנתי למעלה אות ה ומופתו, וכל זה נשען על מה שאנו רואים מלת את עם הכנויים אותי אותך), ואמר ברכני, על דרך הכתוב ברכו ה׳ מלאכיו, ברכו ה׳ כל צבאיו, ולמדו כל אלו הדברים הנכונים והמילות הטובות אשר למדו, ואין אנו אומרים בר׳ ישמעאל מפני שראה זו הצורה מצורות האור כי נביא הוא, לפי שאין כל מי שרואה מלאך נביא, אבל רבים שראו מלאכים ואינן נביאים. ועל זה הדרך תתפרש הא דאמור בה אני כיוצא ככם, ופירושו כי הקב״ה מראה לצדיקים בעולם הבא אור עצום כדמות צורת אש, וכשיפחדו ויזועו ממנו יאמר להם אני מדבר. ואמת הוא כי כל מלאך וכל צורה אור ברוי כמו שאנו ברויים, וברא הקב״ה לכבודו כדכתיב עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט. וכל דבר וכל מקרה שנאמר בו ראיתי את ה פירושו בוראי ראיתי כבוד ונתודע אלי עוצם ה׳ וגבורתו. ואם יבא אדם שוטה ויבריח עצמו ויאמר כי הנביאים האלו ראו את ה׳ כמשמע הכתוב, אנו מבארים לו כי אין הדבר כמשמעו מהתורה, שהרי כתוב בתורה כי לא דבר ה׳ עם אחד מהנביאים כי אם עם משה בלבד, דכתיב ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה׳ פנים אל פנים, ומכאן תבין ותראה כי כל האור שראו הנביאים ושמעו הדבר ממנו, אור ברוי הוא, כדכתיב כמראה הקשת אשר יהיה בענן, וכתיב ויאמר אלי בן אדם עמוד על רגליך ואדבר אותך. ואני משלים הדבר על שיעור קומה, ואומר כי שיעור קומה לא נתקבצו עליו דברי כל החכמים, מפני שאינו לא במשנה ולא בתלמוד, ואין לנו דרך שיתברר לנו בה אם הוא דברי ר׳ ישמעאל או לא, ואולי איש אחר אמרם על שמו, כמו שנראה רבים מהספרים קרואים בשמות אנשים שלא עשו אותם, אבל חברום אחרים ונתנו עליהם שם אחד מגדולי החכמים כדי לשום שם גדול לספריהם, ואם הוא הדבר כן אין עלינו להשיב על זו הטענה, ובכל שכן אני משיב עליה, לדרך החיזוק, ואמר אלו שֶׁמָּנוּ כְּתָב שיעור קומה לר׳ ישמעאל היינו מוצאים כמה פנים לדבריו, ומפרשים כי הם יוצאים על דרך האמונה והייחוד, והוא כי כבר הודענו כי הבורא בורא אור בהיר לכל נביאיו שיהא להם אות ומופת וָעֵד על כבודו ועל אלהותו, ולדעת כי הדבר הנשמע אליהם הוא כדבר ה׳ ומצותו.

ועל זה הדרך נכון שיהא הקב"ה בורא למלאכיו אור בהיר גדול מזה, להודיעם (כי) הדבר אשר הם שומעים ומצווים להשמיעו אל הנביאים הוא מעם ה' וראוי הוא שיהיה זה האור הרבה בהיר ונאור, כרב כח המלאכים על כח בני אדם. ובזאת אמר חיוי אלבלכי (נראה שהיה מעיר Balch בארץ פרס; ובראב"ע שמות י"ד כ"ז כתוב הכלבי, והוא ט"ס; ובקבלת הראב"ד כתוב חמיאל בלכי, ונראה כי מן חיוי אלבלכי עשו הסופרים בשבוש חמיאל בלכי) בספרו שכתב בו מאתים טענות למה עזב הקב"ה המלאכים הטהורים ולא שִׁכֵּן כבודו ביניהם, ובחר לשכן כבודו בין בני אדם הטמאים, והשבתי אותו כששמעתי את דברו: ומי הודיעך כי לא השכין בין המלאכים מאורו הרבה מהאור השוכן בין בני האדם? וכן היתה תשובתי אליו בזה הלשון: עוד איך עתה (אולי: אתה) תדע מה עשה למלאכי מרומים? אפשר כי השכין בינימו אור כזה אלף פעמים, כי יזרח לפי כחם לעבדו בתמים, ואיך תאמר מאסם ולא תָגוּר מִן החכמים? ואם הוא הדבר כן נכון הוא מאמר ר' ישמעאל כי אחד מהמלאכים אמר לו כי האור שהשכין בינינו (ר"ל בין המלאכים) ארכו כך ורחבו כך, כי האור הברוי הנראה לבני אדם הוא מלא בית, דכתיב ושוליו מלאים את ההיכל, וראוי הוא האור הברוי למלאכים שיהא מלא השמים, ואין בזה הסיוע והדוקיא והפירוש שום טענה על ר' ישמעאל, אם דבר שיעור קומה לו. ואם יאמר אדם הרי נאמר שם שקרא לזה האור יוצרנו, אנו אומרים לו אין זה הדבר אלא כמו שאמר ישעירו ואראה את ה', וכדכתיב בתורה ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים וגו', וכמו שנפרש כבוד ה' וכבוד ה' אלהי ישראל, כך נאמר כבוד יוצרנו.

אמר שר"ל המאמר הזה מרבנו סעדיה גאון ז"ל הוא אשר עליו כונן ראב"ע הַצִּיו בפירוש בראשית ברא אלהים ובביאורו הקצר לס' שמות פרשת משפטים על פסוק הנה אנכי שולח מלאך לפניך, ועיין כרם חמד ד' עמוד ק"ד עד ק"י ועמוד קל"ו קל"ז —

דף ל"ט סע"ב, וכתב ר' דוד הבבלי כך: הוי יודע כי גדר החכמה הוא מדע יושר הנמצאות לעמוד על סוף מחקרם והיא נחלקת לשני חלקים, יש ממנה מה שסוף מחקרו הוא המדע, ועל דעת תוכן הנמצא ויושר תכניתו יעמוד המחקר ודיו, זהו הנקרא חכמה ומדע; ויש ממנה שסוף בקשתו ואחרית מחקרו הוא מעשה ומלאכה ומוציאות (אולי צ"ל והוצאת) דבר לעין, וזה נקרא אומנות או מעשה, ותראה מזה משל בחכמת המדה והמשקל הנקרא בלשון ערבי הנדסה ובלשון יוני גֵאומטריה, הלומד אותה לדעת מחקרי הגוף והשטח והקו והנקודה והמרובע והמשולש והמעוגל, וְלִוְיַת כל אחד מהם לחברו, והפרש ביניהם בהתחברם ובהתפרדם, הרי הוא לומד חכמת המדה ודיו בה;

ואם רצונו בלימוד להבין דרך בנין בית מרובע או מעוגל, או לעשות ריחים, או לחפור גולת מים, או למדוד קרקעות, ובא לידי המלאכה, הרי הוא אומן ועושה מלאכה, ותמצא חכמה זו בענין הזה מתפרדת למדע ולאומנות, וכן שאר כל החכמות, ומשם אמרנו כי החכמה נפרדת למדע ולמעשה. והמדע נחלק לשלש מעלות, המעלה הראשונה המדע העליון הנקרא המדע האלהי, והיא החכמה המשובחת להבין ייחודו של הקב"ה וחכמת תורתו ומצותיו, והוא הגבוה והמעולה על כל החכמות. והמעלה האמצעית חכמת המוסר והשכל, המאמצת דעות בני אדם והמנהגת להם דרך הבינה. והמעלה השלישית המדע השפל והתחתון, והוא מדע דרך היצורים ותוכן הנבראים.

דף מ"ז ע"ב: „ושמענו נמי (אמר שד"ל מלת נמי היתה חביבה מאד לר' יהודה בן ברזלי) שבעלי המחקר דברו הרבה בזה ועשו ספרים גדולים בזה, וגם שמענו כי רבנו סעדיה ז"ל והגאון ר' שמואל בן חפני ז"ל שעשו הרבה ספרים לַפָּסוּק, וחברו בזה הענין חבורים גדולים בלשון ערבי ולפי שאין מצוי אצלנו מספריהם לכך לא הארכנו באלו הספרים, לפי שמי שרוצה לדבר בכגון זה צריך שתהא דעתו מזוקקת הרבה, ואם בא אדם נמי ללמוד מדברי בעלי המחקר, אם לא יכיר אותם בעלי המחקר שהן ידועין כגון אלו הגאונים שהזכרנו שהם ידועים בחכמת המחקר ובחכמת כתבי הקדש, מְפַחֵד אדם ללמוד דבר משאר חיבור זולתן ולעשותו כלל לסמוך עליו, אלא א"כ ידועים אותם שעשו אותם החבורים בחכמה וביראת חטא, מפני שהרבה מחכמי אומות העולם שהיו מבעלי המחקר עשו כמה ספרים בזה, מצינו מאחר מבעלי המחקר שחבר חיבור בדברים אלו וכתב בתחלת ספרו דוד הבבלי הידוע אלמקמס, ולא ידענו אם היה מן הגאונים, אך שמענו שראהו רבנו סעדיה ז"ל והיה בימיו ולמד ממנו, ולא הברר לנו הדבר. ואע"פ שאין לנו לדבר הרבה בכגון זה, מיהו כדי להשיב תשובה לחולקים עלינו מן האומות כתבנו כאן המאמר התשיעי והעשירי מס' אחד שחיבר ר' דוד ז"ל הנזכר, והוא עשרים מאמר, וכתבנו כאן המאמר התשיעי והעשירי ממנו כמו שהועתק מלשון ערבי ללה"ק, ואלו תורת (אולי תורף) דבריו:

המאמר התשיעי מחבור ר' דוד הידוע אלמקמס הבבלי אשר חִבֵּר אותו להורות ייחוד הקב"ה וּלְנַצֵּחַ כל הקמים והחולקים על תורתו הקדושה. וכן אמר: כבר השלמנו על המאמר הזה שני פנים מדרכי החקירה, ובארנו בהם מדרכי החקירה על כבוד הבורא יתעלה שמו שני דרכים, האחד להורות דרך מציאת כבודו, השני השאלה על כַּמִּיָּיתוֹ, ואם הוא נכון לשאול עליו כמה הוא, ונתברר הדבר באמתת הענין כי הוא נמצא בורא לבדו ואין אחר, והוא אחד ואין מבלעדו, כמו שפירשנו וביארנו במאמרות הראשונות, ואנו רוצים במאמר הזה לדבר עליו מהו,

M. T. AKADEMIA KÖNYVTÁRA

ואע"פ שהקדמנו במאמרות הראשונות מן הדבר הזה לפי היכולת, אנו שונים בו בדבר במאמר הזה, וצריכין אנו לשאול בשביל זה להתחיל מהשאלה שאומרים לה שאלת כמה הוא, כדי שנדביק בה שאלת מהו. ואנו אומרים כי הקב"ה הוא אחד לא כאחד שהוא ממין גדול, ולא כאחד שהוא אחד במין קטן, ולא כאחד במנין, ולא כאחד ביצירה, אבל הוא כדרך הפשיטה הנכונה שאין בה שום הילוף ולא ריכוב (ר"ל הרכבה), והוא אחד בכבודו, ואין שני שדומה לו, ופירוש זה כי הוא ראשון ואין לו ראשית, ואחרון ואין לו אחרית, והוא הַתְּוָאֲנָה לכל המאוּנָּה, והמסיבה לכל המסובב. ונאמר עכשו על שאלת מהו, ואנו אומרים כי החכמים בעלי הדעות נתחלקו בשאלה זו, כי יש בהם שאמר אין אדם רשאי לשאול על השם מהו, מפני כי השואל זו השאלה אינו שואל אותה אלא על דבר שיש לו גבולים, וכל המתגבל נוֹצָר; ויש מהם מי שאומר יכול אדם לשאול זו השאלה, כי הרי אדם יכול להשיב על זאת השאלה בכל דבר שהעיד הוא ית' שמו בו על כבודו, ולא יהיה זה מגביל לכבודו ולא נותן לו גדר לפי שמהותו אין כְּמוֹתָהּ מהות, ולא דמות לדַמוּתוֹ בשום פנים. ונשיב מי שישאל ויאמר מהו, ונאמר לו הוא הראשון והאחרון, והנראה והנסתר, אשר אין לו ראשית ולא אחרית, ואין לו תכלית ולא סוף ולא קץ, והוא החי שאינו חי בחיות באה עליו, ואין חיותו נמשכת במזון, והוא החכם אשר לא קנה חכמה מאחר, והוא השומע בלא אזנים, והרואה בלא עינים, הנבון בכל מעשיו, דיין אמת בכל משפטיו, וכזה וכדומה לו נשיב על זו השאלה כמו שהעיד הוא ית"ש על כבודו ועל גבורותיו ותושבחתו. ואם יאמר אדם דרך שאלה: הוא חי כדרך חיותנו אשר אנו מבינים מחיות בני אדם, וחכם על דרך שאנו מבינים מחכמת החכמים, ורואה ושומע על דרך שאנו מבינים מענין הרואה והשומע ממנו, או לא? אנו משיבים אותו ואומרים לו חס ושלום שתהיה חיות השם כמו חיותנו, ושתהיה חיותנו כמו חיותו יתעלה שמו, או שיהיה השם חכם ושומע ורואה על דרך שאנו חכמים ושומעים ורואים, או שנהיה אנחנו כזה כמותו. ופירוש זה כי השם חי לא מפני שלא היה חי ואח"כ חיה, או שהוא חי ואח"כ לא יהיה חי, אבל אין לחיותו ראשית ואין לה תכלית, וכן הוא חכם לא בחכמה נקנית, אבל אין לחכמתו ראשית ולא תכלית, ואין להוסיף עליה ולא לגרוע ממנה; אבל אנו קנינו החיים לפי שלא היינו חיים ואח"כ חיינו ולבסוף תאבד החיות ממנו ונמות, וכן לא היינו חכמים ואח"כ קנינו חכמה ולמדנו אותה, ואח"כ תאבד החכמה ממנו במותנו, ועוד כי חכמתנו תשלוט עליה הטעות והשכחה והחסרון והתוספת; והשם בחילוף כל זה, כי הוא חי ולא ימות, חכם ולא יסכל, וזוכר ולא ישכח, ישתבח ויתקדש. ואם יאמר;

היאך נבין חי בלא חיים, או חי שלא ימות, או חי שאין לו ראשית ולא תכלית? זה חילוף מה שאנו מבינים ואנו רואין בעולם הזה. אנו משיבין אותו: אין זה חילוף מה שאנו מבינים בכבוד הבורא, אבל נכון הוא שנבין מן כבודו חילוף מה שאנו מבינין על נפשותינו, לפי שהוא הבורא ואנו ברואים, וראוי הוא שיהא הבורא חילוף מהנברא, ועוד כי אנחנו חסרים ויש לנו תחלה ותכלית, וראשית ואחרית, והסברא והדעת נותנת שהעושה חילוף מן המעשה, והמעשה חילוף העושה, כמו שהכותב חילוף הכתב, והכתב חילוף כותבו, וכן הבונה חילוף בנייני והבנין חילוף בונהו, וכגון זה. ולפי שנתנה סברא להיות הפועל חלוף פעלו, אל יכחש אדם ולא יפחד לומר שהשם יתעלה חילופנו, והוא חי חכם ויודע ומבין ועושה (שלא) על דרך חיותנו וחכמתנו ודעתנו ומעשינו. ואנו אומרים כי כל האומר שהבורא חי אנו מבינין את דבריו על ארבעה דרכים: שהוא חי בחיים, או שהוא חי בלא חיים; ואם הוא חי בחיים, תהיה חיים שלו על שני דרכים, אם קדומה שאינה נקנית ואין לה ראשית ולא תכלית, או שתהיה קנויה אחר שלא היתה; ואם הוא חי בלא חיים יהיה עוד על שני דרכים, על הקדימות שאין לה ראש ולא סוף, או על הקנין, ואתה יכול לחלק הטעם הזה כגון מה שאני אומר דבר האומר על החי שהוא חי, ואינו נפרד משני דרכים: הדרך האחד שהוא חי בחיים, וזה מתחלק לשני חלקים, שתהיה החיים שלו קדומה אין לה ראשית ולא אחרית, או שתהיה קנויה אחר שלא היתה; וזה החלק עוד מתחלק לשני חלקים, החלק האחד שתהיה החיים אשר הוא חי בה, היא הוא, וזה שקראנו נכון, או שתהיה החיים אשר הוא חי בה דבר אחר יוצא ממנו, וזה שקר; והדרך השני שהוא חי בלא חיים, וזה על שני חלקים, האחד שלא היה חי ואח״כ נמצא חי, וזה שקר, והשני שהוא חי קדום, אין לו ראשית ואין לו תכלית, וזהו הדרך הנכון לומר על השם. ואנו מבארים כל אלו הדרכים, ונותנין טעם לשבור הנשבר, ולהעמיד הנכון והאמת. ואנו מתחילין בראש החלקים, ואומרים: אם יבא אדם ויאמר כי השם הוא חי בחיים, אין דברו יוצא משני פנים, כגון מי שיאמר שהוא קנה החיים שהוא חי בהם כמו שקונה החכם החכמה ומתחכם ממנה, והאומר זה הדבר חוטא ומביא אשם, יתברך וישתבח שלא היה חי עד אשר קנה את החיים ונמצא בהן חי, יתעלה שמו מזה, אבל הוא חי לעולם; ואין אנו רשאין להאריך בדבר הזה, לפי שלא מצינו אדם שהוא אומרו. והפנים האחר שהוא חי בחיים קדומה כמהו, אין לה ראשית ולא תכלית, ודבר זה מתחלק לשני חלקים, והוא שיאמר שהחיים שלו היא הוא, או שיאמר שאין החיים היא הוא, אבל היא חוץ ממנו ומקצת ממנו. והאומר שהחיים שלו אינה הוא, בא לידי כפרנות, שהוא נותן אחר עם הקב״ה, וזהו טעות הנוצרים שאומרים

על הקב"ה שהוא חי בחיים שהיא רוח הקדש, וחכם בחכמה שהיא המאמר, והיא שקורין לה בן, וזהו כפרנות ממש. ואם יאמר כי החיים שלו היא הוא, היה אומר כי השם הוא חי בלא חיים, אבל חילוף הלשון ולא נתחלף הענין ואמר כי השם חי. והאומר כי השם חי בחיים היא מקצתו או יוצאת ממנו, מביא הקב"ה לידי ריכוב ומחליף עליו החילוף, וכופר כפרנות גדול, שהוא משים הבורא מרוכב, ואין כן דרך הבורא יתעלה וישתבח. וכיון שנשברו כל הדרכים הנאמרים על השם שהוא חי בחיים, נתברר ונתכונן שהוא חי בלא חיים, אבל הוא חי בנפשו, לא בלבד (צ"ל בדבר) יוצא ממנו, ואנו אומרים כי הוא חי יחידי קדמון, אין ראשית לחייו ולא יהיה לה אחרית. ואנו מוצאים הנפש החכמה שהיא חיה בגופה ובעצמה, והגולם והבשר חי בדבר אחר יוצא ממנו והוא הנפש אשר הוא חי בה, והוא מת בהתפרדה הימנו; ואם יכולין אנו לומר על הנפש אשר היא ברויה ונוֹצֶרֶת, שהיא חיה, בלא חיים אבל היא חיה בגופה (ר"ל בעצמה), ואלו לא, היתה הנפש צריכה לנפש אחרת ונפש אחרת לנפש אחרת לאין סוף, וזה אינו נכון: על אחת במה וכמה על הקב"ה שהוא חי לעולם, והוא יכול, אנו מחוייבין לומר עליו שהוא חי בלא חיים, לפי שהוא חי בכבודו ובנפש אלהותו. וכן אנו אומרים על המלאכים, אשר הם רוחנים והם חיים לא בנפשות אחרות ולא בחיים יוצאת מהם, משם נקרין המלאכים בכתבי הקדש רוחות, והנפש נקרית רוח; ונקראו רוח מפני מדת חרוצם וקלותם, ומפני שאינן מרוכבין, וכשהם על הדרך הזאת הם חיים בעיניהם ולא בדבר יוצא מהן, מפני שכל דבר שהוא חי בדבר אחר יוצא ממנו, הוא מרכב וכבר אמרנו שהמלאכים והנפש פשוטים ואינן מרוכבין, ומפני זה הם חיים בעיניהם, לא בדבר אחר יוצא מהם. ואם נאמר זה עליהם, קל וחומר שיהיה אמור על הבורא יתעלה וישתבח. ואל יבין אדם מדברינו שהמלאכים והנפש חיים בעיניהם לא בדבר אחר, כי אין להם בורא שהוא מחיה אותם, ח"ו מן המאמר הזה, אבל הן ברואין, הבורא נתן להם חיים אבל לא כחיי גופות, כגוף בני אדם שהן חיים כל זמן שהנפש עומדת בתוכן, וכיון שהיא מתפרדת מהן הם מתים.

ואנו מסמיכין להביא על דברינו שאמרנו על השם שהוא חי בלא חיים, ראיות ומשלים וטעמים שהביאו אותם חכמים קדמונים, ואם אין ראיה ולא משל שדומה לכבודו הגדול, אבל אדם נותן משל לפי יכלתו, ואנו אומרים כי אור השמש מאיר ואין אורו קנוי לו ולא בא אליו מאחר, אבל השמש מאיר בעצמו. וכן נאמר על ריח המור כי הוא נאה וטוב לא בריח (דבר אחר, וכן העין רואה לא בעין) אחרת שהיא נותנת לה כח ראייה, אבל האדם רואה בעין, וכן הלשון מדבר בלא לשון, אבל האדם מדבר בלשונו. וכן אחר הבדלה אלף אלפי פעמים

בלא מספר נאמר על השם כי הוא חי בלא חיים יוצאה ממנו, אבל הוא חי בעינו ובכבורו, וכן נאמר עליו שהוא שומע ורואה ומשקיף ושאר התושבחות האמורות עליו בתורתו הקדושה. ואם ישאל אדם ויאמר אתם אמרתם על השם שהוא חכם ורואה ושומע ויודע וכל מה שהמשלתם אליו, היש רצונכם באמרכם עליו חכם ענין אחד, וכשאמרתם עליו שהוא חי ענין אחר, עד שתהיה חכמתו דבר אחר וחיותו דבר אחר, או לא? ואנו אומרים בתשובתו כי כל הענינים המסופרים הם על שני דרכים, מהן שהן מתחלקין במעניהם מפני שהן מתחלקין בעיניהם, כגון האומר על האנוש שהוא בשר ודם ועצמות וגידים וגו' ונפש ויד ורגל, זה הדרך האחר; ויש מהן מתחלקין במעניהם ואם לא נתחלקו בעיניהם, כגון האומר על הנפש שהוא דבר חרוצי רוחני, לא מפני שאינו היא הרבר החרוצי והרוחני, אבל היא הוא בגופה ובעינה (נראה שהכוונה לומר: כגון האומר על הנפש שהיא דבר חרוצי ורוחני, לא שהם שני ענינים, ושהדבר החרוצי אינו הוא הדבר הרוחני, אבל זה וזה דבר אחד בעצמו). וכן אנו כיון שאנו משבחין את השם באמרנו חי וחכם ורואה ומבין, אין אלו הענינים מתחלקין במשמען ובדבר המובן מהם, ואם הם מתחלקין במעניהם ובמוצא הגיונם מן הפה, ואין הענינים מתחלקין בעיניהם ובמשמען אלא בכל דבר שהוא המספר על המרוכב והמחובר כאשר נתננו (צ"ל נָתַנּוּ) משל לאנוש שהוא נפש וגוף ובשר ודם ועצם ועור, אשר כל ענין מהם מתפרד במשכלו ובגבולו, אבל הענינים המשובח בהם השם לא נתפרדו במעניהם אלא מפני חילוק הענינים הנרחקים ממנו, כי בעת שאמרנו עליו חי הרחקנו ממנו מיתה, וכשאמרנו עליו חכם הרחקנו ממנו כסילות ואוילות, וכשאמרנו עליו שומע ורואה הרחקנו ממנו אלמות ועורון. ואמר ארסטטלס הפילוסוף כי החירות המכחשות (ר"ל התארים השוללים) הן אמת ויושר לאמרן על הבורא יותר מן החידורות המודורות (ר"ל התארים המחייבים), כגון שנאמר עליו שאין לפניו לא עולה ולא שכחה ולא שוא ולא שקר, ואלו הן החידורות המכחשות; וכשנאמר עליו שהוא חכם וצדיק וישר, הן החירות המורות; ואמרו כי אין רשאי לספר על הבורא בלשון הוראה, מפני שהיו מתיראין מְתֵּת משל או תמונה לו, ואמרו מתוך החידורות המכחשות ובין ההוראה (הלשון נראה חסר), ולא נבא לידי עון, כי אין המקום מתחלף ולא מתחלק, ואם נחלפו ונתחלקו תשבחותיו בהגיון ובמלת הפה. וכאו לידנו בחידה הזאת טעות שתי אומות, והם בעלי השנים והנוצרים. כי בעלי השנים המשנים אומרים כי אין בין חיות השם וחיותנו הפרש, ואין בין חכמתו לחכמתנו; והנוצרים אומרים כי הוא חי בחיים, וחכם בחכמה; ואנו אומרים כי הוא ית"ש חי בלא חיים, אבל הוא חי בכבודו. וחכם בלא חכמה, אבל חכמתו בנפשו. ואל יטעה אדם בדברינו, והוא סבור כי באמרנו על הבורא כי הוא חכם בכבורו ונפשו,

לא בדבר אחר היוצא ממנו, אמרנו זה שהוא יודע את כבודו ונפשו בלבד; ואנו חס ושלום לנו מלומר זאת אבל רשאי אתה להבין מדברינו כי רצוננו לומר כי הוא חכם מנפשו, מפני שאין חכמתו קנויה, ולא מתחברת אליו בלימוד, וכן היותו הוא בעצמו, לא מאחר, וזה משמע דברינו ופירושנו בחיבור (אולי צ"ל בדבור) הזה. ואנו אומרים לבעלי השנים המשנים, האומרים על העולם שהוא נברא מִשְּׁנַיִם, מן האור ומן החשך: הלא ידעתם כי החכמה שלנו היא באה על האור ועל החשך, ומתחברת בכל דבר בעולם, ואם היא חכמת השנים כמו חכמתנו, כמו שאמרתם, היא מתחברת מן החשך והאור, או לא? ואם אמרו: הן, היא מתחברת; נאמר להם: אם חכמת השנים מתחברת מהן, בודאי שהן מתחברין ויהיו אחד, ואין זה עיקר דינכם. ואם אמרו: אין חכמת האור וחכמת החשך מתחברת, נאמר להם: הרי אתם מעידין כי אין חכמתן כחכמת בני אדם אשר חכמתן מתחברת עמהם וכאה על האור ועל החשך ומזדווגת עמהם; ואם תאמרו אין נמשלת זאת החכמה לחכמת בני אדם, הייתם שבים לדברינו שאמרנו על חכמת הבורא שאינה דומה לחכמת בני אדם, והוא יתעלה שמו החכם בלא חכמה. והנוצרים אנו אומרים להם: אם תאמרו כי שוא ושקר הוא שיהיה חי בלא חיים וחכם בלא חכמה, אבל הנכון שהחי הוא בחיים והחכם בחכמה, כמו שאנו רואים בחיים אשר בעולם ובחכמים; היו אומרים שהוא שוא ושקר שיהא חי שלא יבא לידי מות, וזוכר שלא יבא לידי שכחה, וחכם שלא יבא לידי אוילות, כמו שאנו רואים בעולם. ואם היו מודים לנו בקֻשיא הזאת עליהם, היו מעידים על אדוניהם שהוא חי בחיים והמות באה עליו, וחכם בחכמה והאוילות יכולה לדבוק בו; ואם לא היו מודים לנו בקושיא הזאת, ואמרו אין הדבר (כן), אבל אם לא ראינו בעולם הזה חי בחיים וחכם בחכמה אבל (ר"ל אלא) שהמות מדבקתו והשכחה באה עליו, אין כזה חכמת אלהינו וחיותו, אבל הסברא והדעת מעידות כי חוץ מן העולם הזה (יש) חי בחיים שאין המות נוגעת, וחכם בחכמה שאין סכלות דובקת בו והוא הבורא יתעלה שמו; אנו משיבין אותן: אם כן לדבריכם אנו אומרים אם לא מצינו בעה"ז חכם אלא בחכמה, וחי אלא בחיים, אנו מוצאים מהסברא והדעת שחוץ לע"הז (יש חי) בלא חיים וחכם בלא חכמה, והוא הבורא ית"ש; שאין להן תשובה בדבר הזה, כמו שלא היה לבעל השנים תשובה עלינו בדברינו, יהי שם אלהינו ברוך. ואנו מוסיפין בחבורנו זה קצת מדברי הכפרנין, השוברין את טענותם ודבריהם בעזרת האל. אמרו בעלי השנים עליו כי הוא אור כאור הנמצא בע"הז, ואמרו קצת מן הטועים והם חושבין את נפשותם מייחדים כי יש לו גולם וצורה כצורת בני אדם בשר ודם ועור ועצם וגידין; ואמרו מקצת מהן כי יש לו צורה כצורת בני אדם בלא בשר ובלא דם ולא צורה, אלא

רוח וצורת (אולי כצורת) בני אדם; ויש מהן שאומרים שהוא גולם בלא צורה. והנני מואיל להשיב עליהן ולשבור כל דבריהם בעזרת האל. ואנו אומרים לבעלי השנים האומרים כי אור הבורא דומה לאור הנמצא בעולם הזה, או שהאור הנמצא בע"הז חצוב מהאור הנמצא בו: אִמְרוּ לנו על האור הנמצא בע"הז: הלא הוא מתחלק, ויש לו צלם ותבנית, ויש לו ראשית וסוף; ואם אמרו: הן, נאמר להם והלא הוא לדבריכם חצוב מן אור הבורא ית"ש כחלק ממנו, והחלק הוא ממין הכל שהוא נחלק ממנו; ויהיה לדבריכם אור האלהות קצוב, יש לו סוף ואחרית, ואתם אומרים כי האור ההוא אין לו ראש ולא סוף, וראויים אתם לומר בעל כרחכם כי האור ההוא אינו דומה לאור הזה, ולא החשך שאתם אומרים דומה לחשך הזה. ונאמר לאומרים עליו כי הוא גולם בעל צורה וצורת בני אדם בלא דם, כי גולם יש לו צורה מצטרך ליוצר, כי כל גולם בצורה הוא נוצר, ואלו היה עולה על הדעת כי יש גולם וצורה אינו נוצר, היינו יכולין למנות כל העולם כלו וכל הבריות כך, ולא היה דבר שצריך ליוצר, והיה כל הנמצא בע"הז אינו נוצר, ואין דבר שקר וסכלות יותר מזה. וכל האומרים שהוא גולם וצורה ובשר ודם כשאר בני אדם, הם מצריכים להיות אדם בורא אדם, או שיהיה אדם אחד בורא את העולם כלו, חלילה לאל מן הדבר הזה. והאומרים כי הוא גולם בלא צורה, יתחלק דברם לשני חלקים, האחד שהוא גולם ארוך ורחב ועמוק, או שאין לו אורך ולא רוחב ולא עומק; ואם אמרו שהוא רחב עמוק וארוך נותנין לו צורה. או מעוגל או מרובע או משולש, וכל שאינו לא עגול ולא רבוע ולא בעל פינות, אינו רחב ולא עמוק ולא ארוך, ואם יהיה עגול או רבוע יצטרך ליוצר; ואם אמרו אינו ארוך ולא רחב ולא עמוק, מבטלין ממנו שם גולם, ויהיה קריאתם לו גולם בלא טעם ובלא מענה. וזהו שיבור דברי הכפרנין האלו, ובה נשלם המאמר התשיעי בעזרת אל נורא.

אמר שד"ל עד כאן מצאתי עם עוד החצי מהמאמר העשירי מדברי ר' דוד הבבלי, והשאר חסר, ואח"כ חוזר באותו דף עצמו החסר, המחבר ר' יהודה בן ברזלי ומדבר דבריו; נראה מזה כי הס' אשר ממנו הועתק זה שלפני היה חסר איזה דף. והנני מברך את ה' אשר זִכַּנִי להוציא ממצולות השכחה חכם גדול וצדיק כזה ר' דוד הבבלי, אשר היה בימי ר' סעדיה גאון וזקן ממנו, כי (לפי מה ששמע ר"י בן ברזלי) ר"ס גאון למד ממנו. והנני מניח לאחרים מקום להתגדל בו להעיר הערות על דבריו אשר העתקתי, ולתקן קצת שבושים שנפלו בהם ביד המעתיקים, מלבד רבים שתקנתי, שהעירותי עליהם ושלא העירותי. רק הערה אחת לא אכחד תחת לשוני, והיא כי מכאן ראיה כי לא לבד חכמת התורה שבכתב ושבע"פ מבבל באה אלינו, ולא לבד הנקדות והטעמים מבבל התחילו, ולא לבד הפיוטים והחרוז והמשקל בבבל התחילו, אבל גם למוד

הפילוסופיאה בבבל התחיל לבא בקהל ה׳, ומשם בא אלינו אנשי איברופא; כי מי לנו איש עברי כותב בפילוסופיאה אחר החרבן, שיהיה קדמון מר׳ דוד הבבלי הזה? ואם יאמר אדם מי יודע כמה אחרים קדמו לו ונשכח זכרם? גם אני כן דעתי נוטה, אבל אחשוב כי כלם מבבל או מפרס היו, או ממצרים, ועל כל פנים לא מאירופא. גם הכפירה והמינות ופריקת עול קדמונינו למשפחותיהן יצאו מבבל ופרס, כי הנה חוי שאמר מה שאמר על קריעת ים סוף ועל המן ועל קירון עור פני משה (עיין ראב״ע שמות י״ד כ״ז, י״ו י״ג, ול״ד כ״ט) היה מעיר בַּלְךְ אשר בפרס, והקראים גם הם ידוע כי מבבל ופרס יצאו. ודי בזה לעת עתה.

עוד זאת אגיד כי עיינתי בסוף פירוש ס׳ יצירה לר״י בן ברזלי אשר לפני, ומצאתי כמוצא שלל רב כי הששה דפים האחרונים ממנו אינם לר״י בן ברזלי, אבל המחבר מעתיק פי׳ הס׳ יצירה לרבנו סעדיה גאון, אלא שהדפים האלה אינם הס׳ כלו, רק חלק ממנו, ופעם אחרת אי״ה אעתיקהו.

אחרי כתבי כל זה בא אלי בני בכורי הי״ו והגיד לי כי מצא בבית הספרים אשר בעיר הזאת ארבעת חלקי הביבליאותיקא של החכם וואלפִיוס (אשר אין לי ממנה רק החלק הראשון) ושם חִפֵּשׂ ומצא בחלק השלישי כי פי׳ ס׳ יצירה לר״י בן ברזלי איננו בלתי ידוע בעולם, כי וואלפִיוס מזכיר שהיה נמצא בעיר Rovigo (הקרובה לכאן) ביד איש יהודי, כאשר העיד החכם Angelo Cantarini (ר׳ אלישע מהחזנים, איש פאדובה) אשר הודיע טיבו באגרת אל החכם Ungarus. והנה הדבר קרוב כי ההעתק ההוא שהיה ברוויגו הוא הוא הנמצא עתה בעיר הזאת.

מעשה שהיה בימי מהרי״ל ז״ל

העתקתיו אני שד״ל ממהרי״ל כ״י אשר בידי (עיין כ״ח ז׳ עמוד 56), וז״ל:

בימי מהר״י סג״ל ע״ה נתגלגל מעשה גדול על ידי מה״ר אביגדור קרא ע״ה שהיה מיושב בעיר פראגא שהיא עיר המלוכה במרינת פיהם, והוא היה נושא חן בעיני המלך, והקדים (אמ׳ שד״ל אולי צ״ל והקריב) אותו אליו, עד שלמד עמו כל כך שידע והודה אותו המלך שאמונת אותו האיש שוא ומדוחים. ויהי כשמת אותו המלך עמוד גלח אחד והיה שמו הוש גם בימי מהר״ר אביגדור הנז׳, והיה מושך אליו כל בני העיר ההיא והודיעם היחוד האמיתי, והיו מחריבים את כל בית תרפותם ושרפו את פסיליהם באש, והיו מייסרים הגלחים והכומרים בכמה מיני יסורין, ונאספו אליהם רוב בני אותה מדינה, ונתנו את לבם להפר אמונת אותו האיש. לבסוף נתוועדו יחד הקיסר מאונגרן שהיה שליט על הנוצרים דבכל מדינות אשכנז, וכל שרי המלכות פחות וסגנים לעיר קושניץ במדינת אילזיש, ונתייעצו

יתר, ושלחו אחר הגלח חוש הנז׳ לאמר לבא אליהם ויתווכחו עמו, לדעת עם הדין עמו, ישמעו הכל אליו, ועל זה עשו בטחונות גדולות ועצומות להיות מובאו וצאתו בשלום בלי פגע רע, וסמך על דבריהם הוא וכמה חבריו עמו. סוף דבר התלוהו, ושרפו אותו וכל הספרים שלו עמו, שהיו תל גדול. וכשנשרף עמדו כמה גלחים בלי שום אונס ואמרו מאליהן אנו נמות ג״כ כשם שנשרף זה החוש ובאמונתו, והניחו לשרוף ג״כ את עצמן, והיו בני אותה מדינת פיהם מחזיקים בתומם והיו מתגברים, ואמרו כלם בפה אחד שימותו או ינקמו דם אחיהם הנשפך, על לא דבר בשקר וכזב, בשביל הישר מסר נפשו. ואז נתקבצו כל תפוצות אדום מארבע כנפות הארץ, ונתוועדו שכל (איש) מבן עשרים שנה ומעלה יעלה לנקום נקמת אלהותם מאת בני החושים יושבי מדינת פיהם. ויהיו אנשי בליעל דמדינת הולאנט ומדינת בראבנט אשר שונאים את בני ברית שנאת מות, נתנו לבם להרוג ולאבד את כל היהודים שמוצאים מיושב בדרך הליכתם, ואומרים אנו נוסעים למרחקים לנקום נקמת אלהות, ואלו אשר המיתו אותו אנו עוברים עליהם? בכן נפל פחדם על כל בני ברית שהיו יושבים במדינת רינוס, ועל כל הארץ אשר שמעו עולים דרך ארצם יאחזמו רעד ופחד. והא לך אגרת ששלח מהר״י סג״ל בזמן ההוא:

מק״ק דמגנצא אל כל יושבי הארץ

נחנו הפעוטים צעירי הצאן ראינו הצרות הגדולות המתרגשות בכל אשכנז, כי אתמול באו לנו כתבים מאחינו ורבותינו יושבי קולונייא מרווילר איגר נורנבערק ערפורט מיישן, שכולם בפחד וברעד, וכבר נעשו פרצות על הדרכים, וגם בנויישטט סמוך לנורנבערק, וגם ענינים אחרים אין לפרש כלם במכתב, ולפי דעתנו שאין להשען אלא על אבינו שבשמים, אע״פ ששכח לאל אנשי מקומנו העצה והמון העם עומדים לימיננו בע״ה, ועוד היום מבטיחים אותנו במו שאר מקומות שבח לאל, מכל מקום שוא תשועת אדם, אך על הש״י השלכנו יהבנו ותפשנו אומנות אבותינו, וקבלנו עלינו בהסכמה אחת אנחנו ק״ק וכל הנלוים עמנו פה למניין, להתענות אחר שבת בראשית הע״ל א׳ ב׳ ג׳ רצופים לילה ויום כל מי שהוא מבן עשרים שנה ומעלה אנשים ונשים, לבד מחולים ועוברות ומניקות, ואם ח״ו שיהא שום אדם שיכבד עליו התענית ביום ב׳ או יום ג׳, יהא לו דין יום הכפורים, ומי שאוכל ביום הכפורים על ידי צער כזת וכשיעורו, יאכל גם בעת ההיא. ובאותן ג׳ ימים נרבה בסליחות תפלות ותחנונים שק ואפר, על דרך סדור גאונים אשר בידי, ואין פנאי עתה לבאר כל זה, ואפשר שנתפלל נעילה. וגם עוברות ומניקות ופחותים מבן עשרים נתקן ענויים לפי כחם, אין נקי, אפילו יונקי שדים הם יצטערו עמנו, אולי יראה הש״י בענויינו ויעורר רחמיו, וחסדיו וזכות אבות ויעשה עמנו נפלאות

ויצילנו משונאינו. גם קבלנו עלינו להתענות אלו הארבעה ימים בין כפור לסכות, ולא חשנו על חנוכת הבית וערב יום טוב לעת כזאת. והנה אנחנו שולחים בכל המקומות שיוכלו שלוחינו להגיע שם קודם הזמן הזה ומודיעים כן לכל אחינו בני ברית, והלואי ויהיו באגודתנו, ומצות עשה היא, ואפילו חרב של שלום, ואף אם יש מקומות שנראה להם (שהם) בטוחים מכל מקום אל יפרשו מן הצבור, ואפילו על יחיד הנרדף כל סביבותיו מתענין ומתריעין, כל שכן וכל שכן דאיכא למיחש פן תצא אש ותמצא קוצים ונאכל גדיש כבר. כשהוציאו את ר׳ ישמעאל ורשב״ג להריגה אמר להם ר׳ עקיבה לתלמידיו התקינו עצמכם לפורענות, כי אלו אנשי חסר הנאספים. ומי יכתוב כל המאורעות, אך חכם יבין לאשורו, כי באו מים עד נפש, וכבר נודע לנו בפה גם במכתב כי מקצתם התחילו לחזור ואמרו חכמים אין ישראל נגאלין אלא על ידי תשובה, על כן נחפשה דרכינו ונחקורה, ומי שענה למרדכי ואסתר בשושן הבירה הוא יעננו. ועם כל זה לא נתרשל מלפעול על ידי אחינו שבנורנבערק יצ״ו, ונלמוד מאבינו הזקן ונתקן עצמנו לשלשה דברים, ויפה צעקה אפילו לאחר גזר דין, והן אל כביר לא ימאס, כאשר הבטיחנו בכל קראנו אליו. אחי ורעי, חבורת אופנהיים וק״ק דורמיישא שפירא, הַרְצְנוּ לכם זה, והתקוששו וקושו, ושלחו דברינו אלה אל כל המקומות הסמוכים לכם, עד מקום שתוכלו, ואל תחושו על שכרי השלוחים, כי יש מקום לפרוע. נאום כותב בדמע וצרה, שלוחכם משרתכם הקטן הלוי. ע״כ

קיימו וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם הדבר אשר גזר פי שייש טהור מהר״י סג״ל, ותעל שועתם השמימה, ואתרחיש ניסא שפתע פתאום כחצות הלילה נפל קול בהלה בתוך חיל הגדול של אדום שהיו מאהילים אהליהם ברוחב ג׳ פרסאות אצל העיר ואצשא במדינת פיהם, י׳ פרסאות מאיגרא, וברחו כלם מנוסת חרב ורדף אותם קול עלה נדף ואין איש רודף אחריהם, והניחו כל חילם וממונם ולא הזיקו לאותה הארץ, וחזרו בני בליעל איש איש למקומו ולארצו בפחי נפש, והרבה מהם נהרגו, גם בעצמם נפלו איש בחרב רעהו שגזלו וחמסו יחר מחסרון צדה, וראיתי חוזרים באיגרא ושאלו פת על פתח היהודים, ולא הזיקו גם לתינוק אף בדבור שבח לאל. ושמעתי אז באיגרא שהיו בהליכתם בפחד גדול, עד שנתן מהר״ז ע״ה סימן לרביתהו הרבנית מתי שתשמע קולו צועק אז תשחוט את הנערים המיוחדים אצלה (אמר שר״ל כדי שלא יתעללו בהם הערלים וימיתום מיתה קשה, או יוציאום מן הדת). וכמה פרצות נעשו על הדרכים שבעיר וויזיל היושבת אצל זנקווער קדשו (את השם) שני לומדים, הה״ר וייבליין מגנצא והה״ר אהרן בוצפך, ושתי נשים מרת בילא אשת הה״ר מענבין

מאופנהיים, וחברתה אשת ר' יצחק שמש ממגנצא, קדשו את השם בספינה על נהר רינוס, שפגעו בהן אנשי בני בליעל, וכן בכפר מדשהיים קידש הר' יוזביל את השם, ובעיר ניישטאט אצל נורנבערק קדשו איש ואשתו ובני ביתו את השם, שהלכו לטייל בשבת, ואנשים רשעים מהמקום קראו אחריהם בקול רעש בִּרְחוּ, כי אנשי בליעל באין להרוג אתכם, והיו על הגשר שעובר על המים, ונשאו את עצמם ונפלו ורקדו אל המים מעל הגשר וטבעו שם. וכן בעיר יינא סמוך לערפורט נהרג אורח אחד ושמו שטיוור, ה' ינקום דמם במהרה בימינו. כל זה נעשה בהליכתן, ובחזרתן לא עשו דבר שבח לאל.

הא לך סדר שלשה ימי התענית כאשר נהגם מהר"י סג"ל בק"ק מושבו דמגנצא, ושלח התקנה ההיא לכל סביבותיו ועשו בכל אשר צוה.

מבן י"ג ובת י"ב עד כ' יתענו השלשה ימים ויאכלו בכל הלילה, אך לא יאכלו בשר ולא ישתו יין ולא דבר חם. וכן עוברות ומניקות יהא להם דין זה, אלא אם נראה לנשים בקיאות שצריכות דבר חם לאכול בלילות, יאכלו. ונשים העומדות על פרקן או בחדש שמיני, או יולדות תוך ג' ימים, יתענו עד חצות, ומכל מקום לא יאכלו בשר ולא ישתו יין. ופחותים מבני י"ג ובנות י"ב שהתחילו להתענות יתענו יום כ', אכל יום א' ויום ג' יתענו עד חצות, ומבן ה' ולמעלה יתענו עד חצות, ומה' ולמטה יתענו לשעות, ואפילו יונקי שדים יאחרו הנקתן קצת. ולענין התפלת אע"ג דראוי היה לעשות סדר תעניות כמו שכתבו רבותינו הגאונים, מכל מקום הסכמתי שלא לעשות, פן ירגישו האומות, ויהא דינם בשלשה אצבעיות (צ"ל אמצעיות, ועיין תענית י"ג סע"ב) שאין משנין סדר תפלה; אך בסלח לא (צ"ל לנו) יאריכו לומר שלש עשרה, ויעכור, זכור ברית, וידוי דרב סעדיה, וג' פעמים וידוי, אשמנו מכל עם כו', לעינינו וכו', על חטא כו', סדרו בבליל כל נדרי עד בזמן קריב, והדר אל יעכב כו', והיחידים יאמרו וידוי ועל חטא אחר תפלה כמו במנחה ערב י"כ, וכשנופלין בתחינה יאמרו מחי ומסי ותחנון, ומכניסי רחמים, וכל הסדר כמו באשמורת, ויקראו ברכות וקללות שבתורת כהנים, ושלישי הוא המפטיר, ויפטיר במלכים ויעמד שלמה עד ויהי ככלות שלמה בנגון המקרא. וישכימו בבקר לילך לב"ה, ויעיינו במלי דמתא אחר ב"ה שחרית להסיר מבשולות ומריבות ושנאת חנם. ובמנחה ג"כ יאמרו היחידים וידוי ועל חטא, ושליח צבור ג' פעמים ויעבור והוידויים כדלעיל, ויקראו ויחל, ומפטיר דרשו, ויאמרו תחנון כמו ביוצר, ויאמרו אבינו מלכנו שחרית ומנחה, וידלגו כל השייכים לימים הנוראים. וכל אדם יתכסה בשק וצום, ר"ל בגד גרוע אשר לו, ואם שק ממש הרשות בידו, תחת סרבלו, ויתן עפר על ראשו, וגם על המעמר (הוא מה שהאשכנזים קוראים Almemor, אלא שאין ברור לי אם כתוב כאן המעמר

בּרי"ש או המעמד כדל"ת), וגם על מקום קריאת התורה, וילכו לקברות במקום שרשאין לילך, אחר התפלה שחרית. נעילה לא מלאני לבי לתקן. וטוב בעיני ביום ב׳ לקרוא פ"ב דשבוע׳ (נ"ל צ"ל בפרשת השבוע), ויפטירו שובה. ודין הימים כדין ט באב ומותר בתלמוד תורה וכרחיצת פניו ידיו ורגליו, אך בנעילת סנדל יהו מותרים חוץ לב"ה מפני האומות. והכהנים ישאו כפיהם שחרית, ובכל יום יאמרו עקידה, והגאונים כתבו דעקידה ראשונה היא איתן לימד דעת טרם ידעוך כל, והיא מימיהם דרבנן דהוראה.

ובני החושים עמדו בתקפם אח"כ כמה שנים ועשו פרצות גדולות בבני אדום, ויהי פעם אחת נסעו מארצם עד לפני עיר נורנבערק ואמרו לשרוף העיר באש עד שיוועדו עמהם בממון הרבה לשוב לארצם ולהניחם, ואז נתוועדו השרים והגלחים בכל מדינת רינוס והטילו מס על היהודים שכל נפש מישראל גם תינוק בן יומו היה (מחוייב) לתת פדיון נפשם זהוב רינוס לנפש, וגם עני שבעניים היה צריך לפדות עצמו ואת בניו ובנותיו, וכן אספו הון רב, גם הטילו מס ביניהם לאסוף ממון, והיו שוכרים עמו (ר"ל באותו ממון) מזויינים אנשי מלחמה לעמוד נגד החושים ולעצור אותם בארצם. וכאשר לא היה לבני חושים ראש הניחו מחשבותם ורובם הזרו לסורם. ועריין המדינה פיהם מחלוקת באמונתם, וברוב המקומות אין להם בית תרפות ולא צלמים, וכהר אחר שנקרא תאוור (Tabor) מיושבים בני חושים שאינם מאמינים באותו האיש ואין להם בית תרפות ולא צלמים ולא גלחים.

סדר הסליחות אשר סידר מהר"י סג"ל להענית ג׳ ימים הנ"ל, ובמגנצא היו מתפללין נעילה (אמר שר"ל נראה כי בתחלה לא מלאו לבו להתקין שיתפללו נעילה, ואח"כ נמנו וגמרו הוא ושאר חכמי מגנצא והתפללו אותה, ושאר מדינות לא ידעו רק מה שכתב להם מהרי"ל, ולא התפללו נעילה).

יום ראשון

אנשי אמונה אבדו· אין מי יקרא· ישראל עמך· תענית צבור· אליך אקרא· שוממתי ברוב· תחרות רוגזי· אל נא תייסר· רבת צררוני· איתן לימד דעת· לך ה׳ הצדקה· זכור ברית· אלה אזכרה· וידוי דרב סעדיה· תחנון אוחילה מעי. מנחה: תבא לפניך· תמור עבודת· ה׳ ה׳ אל רחום· אל נא רפא נא· וידוי הארוך· תחנון מקוה ישראל.

יום שני

אנשי אמנה עבדו· איכה אפצה פה· אל ימעט לפניך· בישראל גדול נורעת· אתה מקדם· אנא זכור· אדם במה יזכה· אמרתי אל לבי· תוחלת ישראל· אל דמי לדמי· ה׳ צדיק יבחן· למה ה׳ תעמד· זכור ברית· אודך כי אנפת· וידוי דרב סעדיה· תחנון הלא על כי. מנחה: אין כמדת בשר· את פני מבין· ישראל נושע· יושב בגבהי· והוידויים· תחנון בעוד שדי.

יום שלישי

פתיחה אל נערץ׳ אנשי אמנה מעטו׳ אנא חטא׳ אך בך מקוה׳ אתה הרואה׳ אלהי העברים׳ תיעוב שלמות׳ אשפוך שיחי׳ איך אוכל׳ את הקול׳ אז בהר מור׳ ארוני הארוניםׄ׳ מנחה: אם עונינו׳ אפסי אישים׳ ה׳ שמעה׳ עיניך לאמונה׳ גדול עוני׳ והוידויים׳ תחנון שערי שמים.

נעילה ביום ג׳

אך בך לדל עזרה׳ אז בעמור׳ ואח״כ פזמונים׳ מלאכי רחמים׳ רועה ישראל׳ אם עונינו׳ חננו ה׳ חננו׳ כי הנה כחומר׳ אנקת מי אל כמוך׳ ה׳ ה׳ אל רחום׳ זכור ברית לבד הח׳ (אולי הכוונה חוץ מהחתימה)׳ ודוי דרב סעדיה׳ אל רחום שמך עד בזמן קריב׳ לתחינה מחי ומסי עד גמירא׳ קדושה נעריצך׳ בתפילת ענינו (אולי צ״ל בשומע תפלה (אמרו) עננו)׳ נשיאות כפים׳ אבינו מלכנו׳ וחוזר בסלח לנו ואומר אל יעבכ׳ ואומר ותערב, וג״כ טרם נעילת שער, וכי פנה יום׳ לבד הקרושה.

אמר שד״ל עד כאן מה שמצאתי במהרי״ל כ״י, וכשהצעתי הענין לפני ידידי הישיש הנכבד החכם הרופא מהח״ר שמואל חי דא לא וולטא הי״ו, הודיעני כי המעשה הזה נזכר גם בס׳ עמק הבכא לר׳ יוסף הכהן, אז בדקתי בספר ההוא הנמצא גם בידי כ״י, ושמחתי כי מצאתי בו תמצית הענין מסכים למה שהעתקתי למעלה, וז״ל: ויהי בשנת קע״ט וחמשת אלפים, היא שנת ת״ט ואלף ויקומו בעלי אמונה חדשה במדינת בואימיאה היא פיהם, ויכו את כל נדיבי העם אשר בפראגה לפי חרב, וינתצו את במות הכומרים וישלחום באש, ואת פסיליהם שברו היטב, והעיר פראגה נבוכה. בשנה ההיא מת וינשיצלאו המלך וימלוך שיגישמונד האונגרו תחתיו, ויפשעו בו כל יושבי פיהם, המה מלכיהם ושריהם, ויפלו רבים חללים ארצה בעת ההיא. ויהי לתקופת השנה, ויתנו לב מלכי הערלים להלחם בבעלי האמונה ההיא אשר יקראו אווזות (אולי ט״ס, וצ״ל אוסיטי) ולכלותם מעל פני האדמה, פן יזכר שמם עוד, ויעל עליהם שיגישמונד ויתר המלכים למלחמה, ופקודיהם מאה אלף חלוצי צבא, וינגפו לפני בעלי האמונה ההיא, ויפלו רובם חללים ארצה, והמלך נס ברגליו, ותהי לו נפשו לשלל, והנשארים ברחו למו, וישאלו על פתחי הנדיבים לחם בכל המקומות אשר נפוצו שם, להחיות את נפשם, וגם באניות נלחמו בעת ההיא, וילכדו את כל ארץ פיהם, ותהי אליהם למס עובד. וירדו רבים מההולכים למלחמה לעשות ביהודים כרצונם בשובם לשלום הביתה, וייראו היהודים יראה גדולה ויערצו מאד, ובתוכם מהרי״ל ז״ל, ויגזרו צומות ויצומו שלשה ימים לילה ויום כחרש בול, ויתפללו תפלת יום הכפורים, ויצילם ה׳.

עד כאן לשון ר׳ יוסף הכהן. ודע כי ענין חתת אלהים שנפלה על הבאים להלחם בחושים הוא ענין מוסכם בספרי דברי

M. T. AKADEMIA KÖNYVTÁRA

חימים, וגם החכם המפורסם בדור הזה לשם ולתפארת ולתהלה
Karl von Rotteck בספרו Allgemeine Geschichte כתב כי
החיילים אשר התקבצו במצות הקיסר והאפיפיור היו נסים לפני
החושים: hielten nicht die streiche, ja kaum den anblick
des begeisterten Feinden aus.

וגם אחרי כן בשנת 1431 (אחרי מות מהרי"ל, כי הוא נפטר
בשנת קפ"ז, 1427) כשהיו הנאספים להלחם בחושים מאה אלף,
מיד כששמעו קול החושים המתקרבים אליהם, חרדו חרדה
גדולה ונפרדו איש מעל אחיו, והניחו אהליהם כאשר המה;
וגנסו איש לנפשו: Sofort von panichem Schrecken ergriffen
rannten die Schaaren auseinander, alles Gepäck und Heer-
geräth zurücklassend, Häupter und Kriegsknechte jeder der
Heimath zueilend. ועיין ג"ב בס' צמח דוד שנת קע"ר 1414.

עוד זאת כרבני ה' ומצאתי בבית הגבירים היקרים האחים
טריאסטי אשר הבאתים למעלה (ע' עמוד 69) מהרי"ל כ"י, ובסופו
המעשה הזה שהעתקתי, והוא כולל אגרת מהרי"ל ודעי התענית
וסדר הסליחות, הכל כמו שכתבתי; אך הצעת המעשה היא
בקצור, וז"ל: זאת האגרת אשר שלח מהר"י סג"ל אל היהודים
בכל מדינת אשכנז בהקבץ גויי הארצות מארבע פינות העולם
להרוג ולאבד בני חושים, ובני בליעל אנשי הולן ובראבאנם
(אמרו) אנו בדרך לאבד המבטלין אמונתנו מארץ מרחקים,
והיהודים הקרובים אלינו נאבד בהליכתנו; ועשו פרצות בדרך
בעיר ויזיל סמוך לזנגוירא בעה (בעונות הרבים) נהרגו שני
למדנים הגונים, הר"ר פייבלין בן אחותו של מהר"י סגל, והר"ר
אהרן כ"ץ מבוץ כך, ושתי נשים הטביעו בנהר ריינוס, מרת
בילא אשת הר' מענכין אופינהיים, וחברתה אשת הח"ר יצחק
שמש במגנצא, ואשת הר"ר יוזביל בכפר ארילשהם בספינה,
ובעיר ניושטאט סמוך לגורין בערק הלכו לטייל בשבת על הנהר,
ורדף אותם קול עלה נדף, והיו סבורים שבני הבליעל באו וקפצו
בנהר מעצמן וטבעו שם. ר' שיצבר נהרג בעיר יענה, והיתה
בהלה גדולה ועצומה בבל ארץ אשכנז, שגזמו כי בחזרתם
(רצונם) לרדוף על צוארנו, ולא ישאר בשונאי ישראל שריד
ופליט. נחנו הפעוטים צעירי הצאן ראה ראינו הצרות הגדולות
(וכו' כמו שהעתקתי עד שלוחכם הקטן לוי). וזה סדר התשובה
שהנהיג מהר"י סגל בק"ק מגנצא בעיר מושבו בג' ימים: מבן
י"ג שנה ובת י"ב שנה עד עשרים (וכו' כמו למעלה, עד והיא
מימי רבנן דהוראה). לסוף הסכים ג"כ בשלישי לנעילה, כמו
שסידר לקמן סליחות לתפלת נעילה. והא לך סדר הסליחות
שסידר לומר השלשה ימים, ויהי ביום השלישי התפללו שם (ר"ל
במגנצא דווקא) גם נעילה. יום ראשון אנשי אמנה אבדו (וכו'
כמו למעלה עד לבר הקדושה. אפס כי בנעילה במקום אך בך
לדל עזרה, כתוב כאן אך בך לדל מעוז, שהיא סליחה יותר

קדמונית, כי היא בלא חרוז. ובמקום זכור ברית לבד הח', כתוב כאן זכור ברית לבד החרוזות). עד כאן הסדר שניהג הרב הגדול בעיר מושבו בקהלת קודש מגנצא. הדבר יצא מפי שיש טהור ואיתרחיש ניסא, וניצולו בעזרת צור ישראל, וחזרו בני הבליעל איש איש למקומו בפחי נפש, ונהרגו הרבה מהם, גם כשלו איש באחיו עד שהרגו זה את זה, וגזלו זה את זה מחסרון מזון וגם יחזרו לשאול פת על פתחי ישראל, כאשר זכינו לראות זה בעינינו, כן יהי רעוא, לשמח עוד נפש דאבה, העובדים את השם מאהבה, בשנה זו שנת ר"ט, אשר היא שנת נימוסי האומות העולות עיר רומי כמנהגם, קצוב הוא מחמשים שנה לחמשים שנה (עיין צמח דוד שנת 1451), והשם אשר לאבותינו פנה, ואמר ליעקב מי מנה, ישא חטאה ויכפר עונה (וכו') והבית יהיה לראש תלפיות פונה, ועולה וזבחים יעלו עליו ברנה, אבי"ר במהרה בימינו בקרוב, וזה היה שנת זכר עשה לנפלאותיו לפ"ק. בריך רחמנא דסייען — כאן נשלם הספר, ונראה על הכותב הנסח הזה (אשר הוא מקוצר מן הנסח אשר במהרי"ל שני) כתב בשנת ר"ט, והסופר המעתיק כתב בשנת זכר עשה לנפלאותיו, ואני שר"ל המעתיק האחרון כתבתי פה פארובה ברביעי בשמנה לחדש, בזכר עשה לנפלאותיו לפ"ק.

אמר המאסף, לחידת הראב"ע הנדפס בספר הזה, פתר אחד מתלמידי הרב שר"ל — ה"ה המשכיל והנבון כמ"ר משה עהרענרייך איש ברודי — את לבו להבינה, ולדעתו היא על הלבנה, אשר חשבון שמה כחשבון פז, ודברי החידה מתיישבים יפה לפירושו; רק חשבון פעמים שש עלי מספר ששים והשבון חמש מאות ושש רבוא לא מצא לו פתרון, וגם מאתנו נעלם פתרונו, ומי יודע ייטיב ואכחנו מודה לו על חסדו ותבונתו.

תם.

תקון: בעמוד 9 שורה י"ז נדפס יש"ר וצ"ל שי"ר.

worden. Antwoord van denzelven met bijvoeging der plaatsen, waar de Pijutim begonnen zijn, alsmede zijn gevoelen over die van SABBATAI DONOLO, *benevens andere zeer oude Paitanim. De onuitgegevene verzameligen en fragmenten van* R. SAÄDJA GAON, *alsmede van* R. DAVID HABABLI, *een' tijdgenoot van gemelden* SAÄDJA GAON, *die bijna geheel in vergetelheid geraakt is, overgenomen uit een wijsgeerig godsdienstig werk Sepher Jetzira van* R. JEHUDA BEN BARZILAI HABARCELONI, *schrijver van Sepher Haïttiem. Geschiedenis van de vervolging der Israëliten ten tijde van Huss, en in het algemeen over alles hetgeen wij uit dezen tijd bezitten, uit een manuscript van den* MAHARIL *getrokken.*

En hiermede meenen wij betreffende onzen bundel genoeg gezegd te hebben, en bevelen dien aan de aandacht aller respective lettervrienden aan.

Amsterdam,
September 1846.

G. I. POLAK.

ISAAC REGGIO te GÖRTZ, over de formulieren der lofzeggingen; over den tijd en den vervaardiger of verzamelaar der Hagada (voordragt op de beide eerste avonden van het Pesach-feest) benevens deszelfs antwoord. Voorts brieven aan den beroemden S. I. RAPOPORT te PRAAG, over de kapittel-verdeeling der H. S., alsmede over de zeven geboden der rabbijnen; benevens diens antwoord, waarin ZEerw. in een naauwkeurig onderzoek treedt, omtrent de kapittel-verdeeling en het daarin tusschen de oostersche en westersche Israëliten bestaande verschil, enz. Brieven aan den gemelden LUZATTO te PADUA, over de figuren en namen der punten en zangteekens in de H. S. en ZEds. antwoord deswege, met eene proeve van een' afdruk uit eenen, te Tschufutkale (in de Krim) geschrevenen bijbel der Karaïten, waaruit het verschil der punten en zangteekens tusschen de Rabbaniten en Karaïten ten duidelijkste verklaard en opgehelderd wordt. Latere brieven aan LUZATTO over de vervaardigers van den Tosephoth; zijn antwoord over dit onderwerp benevens aanwijzing hunner werken, voor zoo verre dit uit gedrukte en geschrevene boeken kan opgespoord worden, met kritische nooten over dit onderwerp op den geleerden AZULAI in deszelfs bibliographisch werk Sem Hagedolim. Andere brieven aan denzelven over een zeldzaam fraai bibliographisch hebreeuwsch manuscript van den geleerden SALOMO DUBNO, met afschrift uit hetzelve, en over de letters, welke bij de Israëliten in de ongewijde boeken, bij het afschrijven van den Heiligen naam of het Tetragrammaton gebezigd

uitstekendste letterkundigen van onzen tijd, allen belangrijke archaëologische punten der Heilige taal tot onderwerp hebbende, in één boekdeel, in het licht te geven.

Bij het verschijnen van dit werk acht ik noodig, vooraf eenige woorden wegens deszelfs inhoud mede te deelen:

Het werk is in twee afdeelingen gesplitst, waarvan de eerste afdeeling, —— behalve een gebed ter inwijding eener Synagoge, door mij elders reeds uitgesproken, —— slechts gedichten en stukken van verschillenden aard bevat, zoo als: Een gebed in Jambische versmaat van den geleerden S. D. LUZATTO, *Professor aan het* Collegio rabbinico *te* PADUA; *een raadsel van den beroemden* IBN EZRA, *benevens deszelfs oplossing (het begin van dit raadsel is in deszelfs* Zachoth *te vinden); onderscheidene puntdichten en bijschriften, waarvan een, eene toespeling op eenen spoorwagen van bovengemelden* LUZATTO, *enz. Van meer letterkundigen aard is de tweede afdeeling, bevattende brieven aan den zeer geleerden Heer*

---

tre université, en y ajoutant l'assurance, que ces précieux livres qui contiennent des recherches archeòlogiques d'une haute importance pour la litterature et la liturgie des Hebreux, seront mis à l'usage de tous les savants et étudians qui s'adonnent à la philologie orientale.

J'ai l'honneur d'être avec la plus haute consideration

Votre très humble et très obéissant serviteur

f. s, *Dr.* *BAEHR*

Conseiller intime antique, Professeur et Directeur de la Bibliothèque de l'Université.

Monsieur *G. I. POLAK* Professeur de litterature orientale à Amsterdam.

VOORBERIGT.

Het gunstig onthaal, aan mijne letterkundige werken, zelfs in het Buitenland te beurt gevallen, en de ongemeen vleijende beoordeelingen, door mannen, die in het vak van Oostersche letterkunde Europeïsche vermaardheid verkregen hebben, over dezelve uitgebragt (1); *bovenal echter een voor korten tijd ontvangene en voor mij zeer vereerende brief over mijne reeds verschenen werken van de Faculteit der Oostersche letterkunde aan de vermaardste en tevens oudste academie van Duitschland te* H e i d e l b e r g (2), *moedigden mij aan om ook de resultaten mijner overige letterkundige nasporingen in de Hebreeuwsche taal, en mijne wetenschappelijke briefwisselingen met de*

(1) Men zie: Jaarboeken der Israëliten IIe. Jaargang N°. VI, Amsterdam 1836 — Israëlitische Annalen v. Dr. JOST in Frankfort a. M. von 8 Mei 1840 N°. 9 — Allgem. Zeit. des Judenthums IV Jahrg. N°. 50, Leipzig 1840 — Allgem. Archiv des J. (Jedidja, neue Folge) von Dr. HEINEMANN in Berlin 1ster Band S. 312, (1842) — Der Orient v. Dr. J. FURST 1843 N°. 1 en 9, 1844 N°. 20, 1845 N°. 45 en N°. 51, en 1846 N°. 22 — Revue orientale per E. CARMOLY IIe. Année No. 12, Bruxelles 1842. — Zeitschrift für die religiösen Interessen des Judenthums v. Dr. FRANKEL in Dresden IX Heft S. 355. Berlin 1844 — Archives Israël. de France par S. CAHEN, 6me Année N°. 5. Paris 1845. en 7me Année N°. 2, 1846 Pag. 146.

(2) Dit voor mij hoogst vereerend geschrift werd mij door den oudsten raadsheer en Directeur van de Bibliotheek dezer academie, ter gelegenheid dat ik haar eenige mijner oorspronkelijke letterwerken aanbood, toegezonden. Hetzelve luidt als volgt:

Heidelberg le 22 Octobre 1845.

Monsieur

Les opuscules désignés dans votre honorable lettre du 18 Juillet sont exactement parvenus à la direction de l'université de Heidelberg, et m'ont été remis la semaine dernière pour être deposés dans notre bibliothèque. Je m'empresse à vous remercier de l'intention bienveillante que vous témoignez par cette liberalité à no-

M. T. AKADEMIA KÖNYVTÁRA

OOSTERSCHE

WANDELINGEN;

BEVATTENDE

GEDICHTEN, LOFZANGEN, EN BRIEFWISSELINGEN
MET GELEERDE VRIENDEN, OMTRENT BELANG-
RIJKE ARCHAEOLOGISCHE ONDERWERPEN.

ONTWORPEN EN BIJEENGEZAMELD

door

G. J. Polak.

Amsterdam,

bij *D. PROOPS* Jacobszoon.

MDCCCXLVI.

B
202.

Polak, Oostersche Wandelingen